

विषयगत सूची क्रम

१. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-१
२. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-२
३. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-३
४. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१
५. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-२
६. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-३
७. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-१
८. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-२
९. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-३
१०. बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-१
११. बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-२
१२. बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-३
१३. बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-१
१४. बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-२
१५. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-१
१६. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-२
१७. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-३
१८. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-४
१९. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-५
२०. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-६
२१. बुद्धकालीन श्राविका-चरित भाग-१
२२. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-१
२३. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-२
२४. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-३
२५. बुद्धकालीन प्रेतकथा
२६. बुद्धकालीन विमानकथा
२७. बुद्ध जीवनी, अनुरुद्ध स्थविर, सम्राट अशोक, बुद्धशासनको सङ्क्षेप इतिहास

विषयगत : बुद्धकालीन परिव्राजकहरू (भाग-२)

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द

वीर-पूर्ण पुस्तक संग्रह

प्रकाशक

वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय

....नेपालीमा पनि निकै मोटा मोटा बौद्ध ग्रन्थहरू छापिइसके । धेरैजो श्रद्धेय आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महानायक महास्थविरले लेखी यसै आनन्दकुटी विहार गुठीलाई छाप्ने अवसर प्रदान गर्नुभएको छ । वहाले गत १४ वर्षदेखि त्रिपिटक ग्रन्थको आधारमा नेपाली बौद्ध ग्रन्थहरू लेख्दै हुनुहुन्छ । वहाले “नेपाली छैन भन्नु पर्दैन” भन्दै अहिले पनि लेख्न छोड्नु भएको छैन । सकभर वहा बौद्ध ग्रन्थ लेख्दालेख्दै टेबिलमै जीवन बिताउन चाहनुहुन्छ । अहिले वहाले बुद्धकालीन परिव्राजक दोश्रो भाग प्रकाशन गर्न हामीलाई दिनुभएको छ ।....

– भिक्षु मैत्री

आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरको सक्षिप्त परिचय

आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरको जन्म वि.सं. १९७५ पौषमा लुम्बिनी अञ्चल पाल्पा, तानसेन, भिमसेन टोलको एक शाक्यकुलमा भएको हो । वि.सं. १९९२ मा भारतको कुशीनगरमा वहाले ऊ. चन्द्रमणी महास्थविरसाग प्रब्रज्यात्व ग्रहण गर्नुभएको हो । वि.सं. १९९३ मा धर्मप्रचारार्थ भोजपुर जानुहुदा वहा जेलमा पनि पर्नुभयो । जेलबाट मुक्त भएपछि बुद्धधर्म अध्ययनको निमित्त वहा बर्मा र श्रीलंका जानुभयो ।

सन् १९४० जनवरी २५ का दिन वहाले श्रीलंकामा श्री पैलेने वज्रज्ञान महानायक महास्थविरको आचार्यत्वमा उपसम्पदा (पूर्ण भिक्षुत्व) पाउनु भएको हो । सन् १९४२ को अन्त्यतिर वहा काठमाडौं आउनु भई नेपालमा बुद्धधर्म प्रचार गर्ने कार्यमा संलग्न हुनुभयो ।

सन् १९५० मा श्रीलंकामा भएको प्रथम विश्व बौद्ध सम्मेलनमा नेपालको नेतृत्व गर्नुका साथै धेरै अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध सम्मेलनहरू लगायत अनेक शान्ति सम्मेलनहरूमा पनि वहाले नेतृत्व गर्दै आउनु भएको छ । यूरोप, अमेरिका, स्वयाण्डिनेविया र दक्षिणपूर्वी एशियाका अनेक मुलुकहरूका साथै रुस, चीन, मंगोलिया आदि अनेक साम्यवादी देशहरूमा भ्रमण गर्नुभएको छ ।

सन् १९५१ मा वहाले “अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ”, सन् १९५२ मा स्वयम्भूस्थित “आनन्दकुटी विद्यापीठ” र सन् १९७३ मा “आनन्दकुटी विहार गुठी” को स्थापना गर्नुभएको हो ।

सन् १९७६ मा वहालाई श्रीलंकाका बुद्धिष्ट एकेडेमी अफ सिलोनले “साहित्य चक्रवर्ती” र सन् १९७९ मा भारतको नालन्द पालि महाविद्यालयले “विद्यावारिधी” उपाधि प्रदान गरिएको छ ।

सन् १९८४ मा श्रीलंकाका स्याम, अमर तथा रामाञ्ज निकायहरूले संयुक्त रूपमा वहालाई “महानायक” भन्ने श्रेष्ठपदबाट विभूषित गरेका थिए भने “त्रिपिटक विशारद”, “त्रिपिटक विशारद शासक जोतक” तथा “सिरिधम्मरक्खितवंसालंकार धम्मकित्तिसिरि” भन्ने जस्ता पदवीहरूबाट पनि वहा विभूषित हुनुहुन्छ ।

वहाले नेपालभाषा, नेपाली र अंग्रेजीमा गरी ६ दर्जन बढी पुस्तकहरू लेख्नु भएका थिए र वहाको निधन वि.सं. २०४७ भाद्र ५ गते भएको थियो ।

वीर-पूर्ण स्मृति ग्रन्थमाला : ३६

११

बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश
Nepali Encyclopedia of Buddha's Time
Volume - XI

विषयागत : बुद्धकालीन परिव्राजकहरू (भाग-२)

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द

प्रकाशन प्रमुख

दुण्डबहादुर वज्राचार्य

प्रकाशक परिवार

अशोकरत्न वज्राचार्य

अनूतरत्न वज्राचार्य

वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय

प्रकाशक : वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय
प्रथम आवृत्ति : बु.सं. २५६२, ने.सं. ११३९,
वि.सं. २०७५, इ.सं. २०१९
© सर्वाधिकार : आनन्दकुटी विहार (संस्था)
स्वयम्भू, काठमाडौं
२७ वटा सेटको मूल्य : रु. १०,०००/-

प्रथम संस्करणको सङ्क्षिप्त इतिवृत्ति

ग्रन्थ : बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-२
प्रकाशक : आनन्दकुटी विहार गुठी
प्रकाशन मिति : बुद्धाब्द २५२९ (वि.सं. २०४२)
प्रथमावृत्ति : १००० प्रति
मुद्रक : नेपाल प्रेस
सन्देश : श्री ५ बीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव
प्रकाशकीय : भिक्षु मैत्री
Preface : Bhikkhu Amritananda
प्राक्कथन : भिक्षु अमृतानन्द

आचार्य डा. अमृतानन्द महास्थविर

जन्म : वि.सं. १९७५ पौष ५ (1918 Dec. 20)

दिवंगत : वि.सं. २०४७ भाद्र ५ (1990 Aug. 21)

आनन्द कुटी विहार

ANANDA KUTI VIHAR

Swayambhu, G.P.O. Box 3007, Kathmandu, Nepal

मिति : २०७५।६।१

शुभकामना सन्देश

अतिपूज्य गुरुवर दिवंगत डा. भिक्षु अमृतानन्द महानायक महास्थविरज्यूले दुई दशक लामो अथक प्रयासले नेपाली भाषामा सुरचित ...नेपाली बौद्ध साहित्य भण्डारलाई धनी बनाउादै आनन्दकुटी विहार (गुठी) संस्थाले प्रकाशनमा ल्याई बौद्ध साहित्यमा ज्ञानको भण्डारण गरी “बुद्धकालीन ग्रन्थमाला” को रूपमा आफ्नो कृतित्व छोडेर जानुभएकोमा उहाको उक्त अतुलनीय योगदानलाई कदर गर्दै अझ व्यापक बनाउनु पर्ने सुविचारसहित “बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश” को रूपमा पुनः प्रकाशनमा ल्याउन प्रकाशन प्रमुख श्री दुण्डबहादुर वज्राचार्यबाट आनन्दकुटी विहारलाई अनुरोध भए बमोजिम यथास्थितिमा “बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश” को रूपमा ...बुद्धकालीन ग्रन्थमालालाई पुनः प्रकाशन गर्न दिने सहमति प्राप्त गरी हाल उक्त “बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश” प्रकाशनमा ल्याउन लागेकोमा म सहित सम्पूर्ण आनन्दकुटी विहार परिवारलाई धर्मप्रीतिको अनुभव भएको छ ।

उक्त महान् कार्यले बुद्ध जन्मभूमि नेपालमा बुद्ध शिक्षालाई मात्र नभई नेपाली बौद्ध साहित्यमा समेत ठूलो टेवा पुग्न गई नेपाल

र नेपालीको ज्ञानमा थप उचाइ थपिने छ । बुद्ध उपदेश संग्रहीत प्रमाणित ग्रन्थ ...त्रिपिटकलाई सहज रूपमा जान्न र अन्तर्गत तथ्यलाई बुझ्न पनि मार्गप्रशस्त गरिएको यस “बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश” ले नेपाली प्रकाशन भण्डारमा बहुमूल्य निधिको रूपमा परिभाषित हुनेछ ।

अतः बहुमूल्य निधिलाई नेपाली र बिश्वसामु पुनः उजागार गरी यसको महत्वलाई प्रदर्शित गर्न लागेकोमा तपाईं सहित प्रकाशक परिवार साधुवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

पुनः प्रकाशित यस “बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश”ले सम्पूर्ण पाठकवर्गलाई ज्ञान लाभ होस्, जीवन सार्थक तुल्याउन सकोस् भन्ने कामनासहित प्रकाशन परिवारलाई पुनः सफलताको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

भवतु सब्ब मङ्गलं

Dhamma.Digital

Dharmamurti,

भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविर
सदस्य सचिव एवं कार्यवाहक विहार प्रमुख
आनन्दकुटी विहार (संस्था)

प्रकाशकीय

मानवसमाजलाई अज्ञानरूपी अन्धकारबाट उज्यालोतर्फ डोर्‍याउने महामानव भगवान् बुद्धको शिक्षा संसारमा अतुलनीय रहेको छ । विश्वले उहाको योगदानको महत्त्व राम्ररी बुझेको छ ।

विश्वलाई हाम्रो मुलुकले दिन सक्ने एकमात्र विरल साधन भनेको मानवीय उत्कृष्ट ज्ञानको अमूल्य धरोहर खजाना - बुद्धशिक्षा : धम्म नै हो । विश्वका प्रमुख भाषामा यसको प्रचार हुनु आवश्यक छ । यी विशुद्ध निर्मल ज्ञान (प्रज्ञा) को प्रचार जति हुदै जानेछ त्यति नै आदिमकालदेखिका मानवीय त्रास, पराधीनता र दास प्रवृत्तिबाट मुक्त हुनगर्दै विद्यमान विकृति र विसङ्गतिजन्य कुसंस्कार र धर्मका नाममा रहेका अन्धभक्ति, पूजा कर्मकाण्ड आदि संस्कृतिको अन्त्य भई मानवीय विकास हुनेछ र भौतिक एवं आध्यात्मिक दुइटै क्षेत्रमा भरपूर विकास हुनेछ । साथै आफूमा सम्यकदृष्टि उत्पन्न हुनेछ । आजको युगमा भगवान् बुद्धको ज्ञानबेगर जीवन निरर्थक छ ।

अत्तदीप भव अर्थात् आफ्नो मालिक आफै बन । अर्को कोही छैन भनी आफूले आफैलाई मुक्तिको उद्घोष गर्न सक्ने गरी त्यस्तो पवित्र सन्देश बोकी हामी विगत चार दशकदेखि निरन्तर यस क्षेत्रमा संलग्न छौ । यस वर्ष नेपालपुत्र भगवान् बुद्धको मूल वचन सङ्गृहीत पालि त्रिपिटकलाई देवनागरी लिपिमा प्रथमपल्ट प्रकाशन गर्नपूर्व हामीले पनि सबै नेपालीमा त्रिपिटक वाङ्मय सम्बन्धी केही ज्ञान बााड्न आवश्यकता ठहर्‍यायौ । यसकारण पहिलो प्राथमिकतामा पालि त्रिपिटक ग्रन्थ प्रकाशन गर्ने पवित्र कामलाई स्थगित गरी प्रस्तुत ग्रन्थसेट निकाल्नमा लागेका हौ ।

बुद्धभूमि नेपालका निवासीहरूको हकमा यसरी धार्मिक दासताबाट मुक्त हुने बुद्धशिक्षा, बुद्धज्ञान र तत्सम्बन्धी अभ्यास हुनु बेस हो । बुद्धको ख्याति सर्वत्र लोकप्रिय छह तथापि त्यो हालसम्म

औपचारिकतामा मात्र सीमित छ । यहा मरेपछि स्वर्ग जान पाइने धर्म साधनका रूपमा तीव्र प्रचार भइरहेको पाइन्छ । उहाको उपदेश पालिभाषामा रहेको कारण यथार्थ सत्य कुरो बुझ्न हामीमा यथार्थ ज्ञानको अभाव छ भने सबैले बुझ्न सक्ने नेपालीमा यस्ता साधन उपलब्ध नहुनु पनि एउटा कारण हो । यही कुरो दृष्टिगत गरी आचार्य डा. अमृतानन्द महास्थविरको असाधारण बृहत कृतिलाई यसपालि विशेष प्राथमिकता दिई बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोशको नामाङ्कन गरी प्रकाशन गर्न लागेका हौ ।

बुद्धकालीन ग्रन्थका पूर्ववर्ती प्रकाशनगृह आनन्दकुटी विहार गुठीका अध्यक्ष श्रद्धेय भिक्षु मैत्री महास्थविरका सामु उपर्युक्त प्रस्ताव राख्यौ । उहालगायत गुठीबाट पनि हाम्रो प्रस्तावलाई स्वीकार गरी प्रकाशन गर्न हामीलाई अनुमति दिनुभयो । हामी अध्यक्षज्यूलगायत सकल सदस्यहरूप्रति हार्दिक आभारी छौ । यसका साथै, शुभेच्छा सन्देशको सम्बोधन गर्नु भएवापत विहार गुठीका सदस्य-सचिव एवं कार्यवाहक विहार प्रमुख भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविरज्यूप्रति पनि कृतज्ञ छौ ।

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरका पुस्तकलाई एक आदर्श ग्रन्थ मान्दै यसमा प्रयुक्त प्रस्तुती अर्थात् शैली, भाषा, अनुवाद, पाठ्यसामाग्री र अनुक्रमणीकालगायत कुनै कुरोमा पनि हेरफेर गर्न आवश्यक ठानेनौ । यसलाई स्वयानि□ गरी जस्ताको तस्तै प्रकाशन गर्ने योजना भएपनि पुस्तक छपाई गर्दागर्दै कुनै-कुनै बुद्धकालीन पुस्तकहरूको छपाईमा केही स्पष्ट नभएको कारण बीचमा आएको समस्या समाधान गर्न आनन्दकुटी विहारबाटै उपलब्ध सफ्ट कपीबाट काम चलाउन परेको छ । यसका लागि सम्बन्धित सबै मा हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछौ । प्रेससम्बन्धी दीपक र बिनोद दुई दाजुभाइको सहयोग सम्भन्धनलायक छ । उहाहरूबाट यस किसिमको सहयोग प्राप्त नभएको भए पाठकवर्गले यति छिटो यस्तो बृहत् ग्रन्थ पढ्न पाउनु सम्भव थिएन ।

आफ्नो साधनामा लाग्न अनुकूल वातावरण मिलाई पारिवारीक सहयोग जुटाइदिने श्रीमती ज्ञानीशोभा शाक्य वज्राचार्यलाई धन्यवाद छ । स्नेही छोरी सुश्री मनिका वज्राचार्यलाई पनि धन्यवाद छ, जसले पूरकगायत अन्य आवश्यक सहयोग जुटाइ दिइन् ।

विगत चार दशकदेखिको हाम्रो परिकल्पनामा सहभागी हुदै त्रिपिटक प्रकाशन गर्दै आएका भतिजा अशोकरत्न वज्राचार्यको संलग्नता स्मरणीय छ । हामी यहासम्म पुग्नमा उनका साथै दिवंगत दाजु पवित्रबहादुर वज्राचार्य र दिदीज्यू सुश्री हेरादेवी वज्राचार्यको उदार सहयोग उल्लेख्य छ । यसमा छोरा अनुरत्न वज्राचार्यले समेत साथ दिएकोमा ज्यादै हर्षित छौं । यसरी बृहत् योजनाको प्रकाशन कार्य हाम्रा आफ्नै साधन र स्रोतले गरेका छौं । हामीले कसैबाट वा कुनै स्वदेशी वा विदेशी व्यक्ति अथवा सङ्घसंस्था वा सरकारको सहयोग बेगर सम्पन्न गर्न लागेका छौं । यस्ता मूल ग्रन्थको प्रचार प्रसार कार्यमा पाठकवर्गको सहयोगको आशा गरेका छौं ।

अन्तमा, बुद्ध र बुद्धधर्मको ज्ञानको आधारमा मानवका रूपमा स्वतन्त्र रूपले ब्राह्मे कलाको बौद्ध संस्कृतिलाई सांघीपां रूपमा बुझ्न पाठकवर्गलाई यसबाट यथेष्ट सहयोग प्राप्त हुनेछ । विद्यार्थी, शिक्षक, शोधार्थी, जिज्ञासु, योजनाकार, देश-निर्माता, अभियन्ता, नेतालगायत बौद्धिक समुदायका लागि आफ्नो ज्ञानमा वृद्धि गर्न अद्वितीय साधन उपलब्ध हुनेछ । अन्तमा, धर्मप्रति आस्था र श्रद्धा भएका महानुभाव एवं विज्ञजनलाई पनि आ-आफ्ना धर्म र दर्शनसम्बन्धी चिन्तन, मनन र पूजनमा औपचारिकतामा मात्र सीमित नराखी बुद्धको यथार्थ मौलिक ज्ञान स्पर्श गर्दै मनुष्य जीवन सफल तुल्याउन यसबाट प्रेरणा प्राप्त होस् भनी शुभकामना टुक्राउँछौं । साधु ।

प्रकाशक एवं प्रमुख योजनाकार
दुण्डबहादुर वज्राचार्य
अध्यक्ष, वीर-पूर्ण पुस्तक संग्रहालय

Homage to the Buddha, the Supreme Enlightened One.

P R E F A C E

The First Part of the Mendicants of Buddha's Time was published in 2030 B. S. This is the fifth Volume of the publications of Buddha's time.

The present volume on the Mendicants of Buddha's Time Part II is the 29th of the series of publications on Buddha's time. Biographical sketches of twenty three mendicants of Buddha's time have been collected in this volume. In this publication twenty three discourses have been translated. They are five from Anguttara Nikaya, one from Udana Pali, five from Dighanikaya Pali, six from Majjhimanikaya Pali, one from Mahavagga Pali and five from Samyuttanikaya Pali.

The discourses concerned with 23 characters incorporated in this volume are given below :—

1. ACELAKASSAPA (a)

1. S. II. p.¹ 18: Acelakassapasuttan,
Nidanasanyuttan R.² II. p. 19

2. ACELAKASSAPA (b)

1. Ś. III. p. 267: Acelakassapasuttan,
Cittasanyuttan R. IV. p. 300

3. ACELAKASSAPA (c)

1. M. III. p. 190: Acelakassapasuttan R. III. p. 166

4. ACELAKASSAPA (d)

1. D. I. p. 138: Mahasihanadasuttan R. I. p. 161

5. AJITA PARIBBAJAKA

1. A-10, p. 287: Ajitasuttan, Paccorohavaggo
R. V. p. 229

6. UGGAHAMANA PARIBBAJAKA

1. M. II. p. 247: Samanamundikasuttan R. II. p. 22

7. UTTIYA PARIBBAJAKA

1. A-10, p. 255: Uttiyasuttan, Upalivaggo
R. V. p. 193

-
1. References given here are to the pages of the Pali Text,
Nagari Edition of Nalanda, India.
2. R. refers to the pages of the Pali Text Society, Roman Edi-
tions, London.

8. UPAKA AJIVAKA

1. M. I. p. 220: From Pasarasisuttan R. I. p. 170

9. KANDARAKA PARIBBAJAKA

1. M. II. p. 3: Kandarakasuttan R. I. p. 1

10. KUNDALIYA PARIBBAJAKA

1. S, IV. p. 68: Kundaliyasuttan,
Bojjhangasanyuttan R. V. p. 73

11. KENIYA JATIYA

1. Mh. p. 259: Keniya Jatilavattu,
Bhesajjakkhandhakan R. p. 245

12. KOKANUDA PARIBBAJAKA

1. A-10, p. 257: Kokanudasuttan, Upalivaggo
R. V. p. 196

13. CHANNA PARIBBAJAKA

1. A-3, p. 199: Channasuttan, Anandavaggo
R. I. p. 215

14. JALIYA PARIBBAJAKA

1. D. I. p. 136: Jaliyasuttan R. I. p. 1

15. TIMBARUKA PARIBBAJAKA

1. S. II. p. 21: Timbarukasuttan,
Nidanasanyuttan R. II. p. 23

16. NANDIYA PARIBBAJAKA

1. S. IV. p 11: Nandiyasuttan, Maggasanyuttan
R. V. p. 11

17. NIGRODHA PARIBBAJAKA

1. D. III p. 29: From Udumbarikasuttan
R. III p. 36

18. ACELA PATHIKAPUTRA

1. D. III. p. 11: From Pathikasuttan R. III. p. 12

19. PILOTIKA PARIBBAJAKA

1. M. I, p 226: Culahatthipadopamasuttan R.I. p. 175

20. POTTHAPADA PARIBBAJAKA

1. A-4, p. 105: Potthapadasuttan R. II. p. 100

21. POTALIPUTRA PARIBBAJAKA

1. M. III. p. 287: Mahakammavibhangasuttan
R. III. p. 207

22. POTALIYA PARIBBAJAKA

1. A-4, p. 105: Potaliyasuttan, Asuravaggo
R. II. p. 100

23. BAHIIYA DARUCIRIYA

1. U. p. 69: Bahiyasuttan, Bodhivaggo R. p. 6

For the convenience of the readers, the names of the characters concerned with these discourses included in this volume are arranged in alphabetical order. The collection of the names of the mendicants of Buddha's time will be completed in the 3rd volume of the mendicants of Buddha's time.

I am very thankful to Shri Vatukrishna Bhushan, who has been kindly correcting my language and reading the proof. Ven'ble Kumara Kassapa Thera also deserves hearty thanks for his invaluable help in preparing the index. Prof. Asha Ram Sakya has also been kind enough to render my preface into English. I am also much obliged to Upasaka Khadgha Bahadur for his cooperation in bringing proofs from the press.

I am also thankful to Ven'ble Maitri, the member Secretary of the Anandakuti Vihara Trust, and also all the members, for the publication of this volume. It is the forty seventh publication of the Anandakuti Vihara Trust.

“Long live the Dhamma.”

Bhikkhu Amritananda

Ananda Kuti Vihara
Swayambhu,
Kathmandu, Nepal.
Phone : 2-14420

16th, Dec. 1985

List of Abbreviation :

A. = Anguttaranikayapali

U. = Udanapali

D. = Dighanikayapali

M. = Majjhimanikayapali

Mh. = Mahavaggapali

S. = Samyuttanikayapali

Dhamma.Digital

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

बुद्धकालीन परिव्राजक भाग-१, वि. सं. २०३० मा प्रकाशित भएको थियो । यो बुद्धकालीन ग्रन्थको पाँचौँ संग्रहको दोश्रो भाग हो ।

प्रस्तुत बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-२, बुद्धकालीन संग्रहको २६औँ ग्रन्थ हो । यसमा जम्मा २३ जना परिव्राजकहरूका कुरा संग्रहित भएका छन् । यसमा २३ सूत्रको अनुवाद भएको छ । ती हुन्—

अङ्गुत्तरनिकायबाट ५, उदानपालिबाट १, दीघनिकायपालिबाट ५, मज्झिमनिकायपालिबाट ६, महावग्गपालिबाट १ र संयुत्तनिकायपालिबाट ५ ।

२३ जना पात्रहरूको नाम र तिनका सम्बन्धका सूत्रहरू यसप्रकार छन्—

(१) अचेळ कस्सप (क)

१. सं. नि. II. पृ. १८: अचेळकस्सपसुत्तं, निदानसंयुत्तं; पृ. ३

१. यहाँ दिएको पृष्ठ नालन्दापालि प्रकाशनको हो ।

२. यहाँ दिएको पृष्ठ यसै पुस्तक हो ।

(२) अचेल कस्सप (ख)

१. सं. नि. III. पृ. २६७: अचेलकस्सपसुत्तं, चित्तसंयुत्तं; पृ. ११

(३) अचेल कस्सप (ग)

१. म. नि. III. पृ. १६०: बककुलसुत्तं; पृ. १७

(४) अचेल कस्सप (घ')

१. बी. नि. I. पृ. १३८: महासीहनादसुत्तं^२; पृ. २७

(५) अजित परिव्राजक

१. अं. नि-१०, पृ. २८७: अजितसुत्तं, पच्चोरोहवग्गो; पृ. ५०

(६) उगाहमान परिव्राजक

१. म. नि. II. पृ. २४७: समणमुण्डिकसुत्तं; पृ. ५५

(७) उत्तिय परिव्राजक

१. अं. नि-१०, पृ. २५५: उत्तियसुत्तं, उपालिवग्गो; पृ. ६४

(८) उपक आजीवक

१. म. नि. I. पृ. २२०: पासरासिसुत्तवाट; पृ. ७३

१. अचेल कस्सप भन्ने व्यक्ति तीन चारजना भएकाले तिनीहरूलाई छुट्याउनको लागि कोष्ठमा 'क, ख' गरी राखिदिएको छ ।

२. रोमनमा: "कस्सप सीहनादसुत्त" भनी उल्लेख भएको छ ।

(९) कन्दरक परिव्राजक

१. म. नि. II. पृ. ३: कन्दरकसुत्तं; पृ. ७८

(१०) कुण्डलिय परिव्राजक

१. सं. नि. IV. पृ. ६८: कुण्डलियसुत्तं, बोद्धमङ्गसंयुत्तं; पृ. ८१

(११) केणिय जटिल

१. महा. व. पा. पृ. २५६: केणियजटिलवत्थु, भेसज्जकखन्धकं; पृ. ६१

(१२) कोकनुद परिव्राजक

१. मं. नि-१०, पृ. २५७: कोकनुदसुत्तं, उपालिवग्गो; पृ. ६८

(१३) छन्न परिव्राजक

१. अं. नि-३, पृ. १६६: छन्नसुत्तं, ग्रानन्दवग्गो; पृ. १०६

(१४) जालिय परिव्राजक

१. बी. नि. I. पृ. १३६: जालियसुत्तं; पृ. ११२

(१५) तिम्बरुक परिव्राजक

१. सं. नि. II. पृ. २१: तिम्बरुकसुत्तं, निदानसंयुत्तं; पृ. ११६

(१६) नन्दिद्य परिव्राजक

१. सं. नि. IV. पृ. ११: नन्दिद्यसुत्तं, मग्गसंयुत्तं; पृ. १२५

(१७) निप्रोध परिव्राजक

१. बी. नि. III. पृ. २६: उडुम्बरिकमुत्तबाट; पृ. १३३

(१८) अचेल पाथिकपुत्र

१. बी. नि. III. पृ. ११: पाथिकमुत्तबाट; पृ. १३७

(१९) पिळोतिक परिव्राजक

१. म. नि. I. पृ. २२६: चूलहृत्थियपदोपममुत्तबाट; पृ. १५७

(२०) पोठुपाद् परिव्राजक

१. बी. नि. I. पृ. १५०: पोठुपादमुत्तं; पृ. १६८

(२१) पोतलिपुत्र परिव्राजक

१. म. नि. III. पृ. २८७: महाकम्मविभङ्गमुत्तं; पृ. १६६

(२२) पोतलिय परिव्राजक

१. अं. नि-४, पृ. १०५: पोतलियमुत्तं, असुरवग्गो; पृ. २१४

(२३) बाहिय दारुचीरिय

१. उदा. पा. पृ. ६६: बाहियमुत्तं, बोधिवग्गो; पृ. २३१

प्रस्तुत पुस्तकमा पाठकहरूको सुविधाको निमित्त अकाराबि क्रमले पात्रहरूको नाम राखिदिएको छ । त्रिपिटकबाट विभिन्न पात्रहरूको

खोज गरी संग्रह गर्ने कार्यको क्रममा यस बुद्धकालीन परिव्राजकहरूको खोजको काम तेस्रो भागमा पूर्ण हुनेछ ।

यो संग्रह गर्ने कार्य थालनी गरेदेखि आजसम्म भाषा संशोधन गरी प्रूफ हेर्ने काममा समेत निरन्तर सहयोग गर्दै आउनु भएका श्री वटुकृष्ण 'भूषण' ज्यू प्रति म ज्यादै आभारी छु । त्यस्तैगरी शब्दावलीको प्रारम्भिक लेखाइ गरिदिनु हुने तथा प्रूफ हेरिदिनु हुने आयुष्मान् कुमार काश्यप स्थविर प्रति तथा दिनहुँ सँ प्रेसबाट प्रूफ ल्याउने र लंजाने श्री खड्गबहादुर डपासक प्रति पनि म आभारी छु ।

प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशित गरी सहयोग गर्नु भएकोमा आनन्दकुटी विहार गुठीका सदस्य-सचिव आयुष्मान् भिक्षु मैत्री तथा गुठीका तमाम सदस्यहरू प्रति पनि म धन्यवाद ज्ञापन गरी साधुवाद दिन चाहन्छु । प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी विहार गुठीको ४७ सौं प्रकाशन हो ।

Dhamma.Digital

पुनश्च :—

यो ग्रन्थ योभन्दा पहिले नै निस्कन सक्थ्यो । तर थाईलैण्डका राजगुरु तथा उपसंघराजा हुनुभएका परमपूज्य सोमदेत् फा. ज्ञानसंवर महास्थविरज्यूको आगमनले गर्दा ढिलाइहुन गएको हो । अर्को कुरा प्रस्तुत पुस्तकको बारेमा आफ्नो केही मन्तव्य लेखिदिन्छु भनी श्री सूर्यबिक्रम ज्ञवालीज्यूले भन्नुभएको थियो । केही दिन अघि मात्र वहाँले आफू अस्वस्थ भएको कुरा फोनबाट भन्नुभएको थियो । अब जहाँ

यस लोकमा हुनुहुन्न । ग्रहो अनित्य संसार ! बर्हिका सन्तप्त परिवार
प्रति मेरो हार्दिक समवेदना छ ।

“चिरं तिष्ठतु सद्धम्मो”

आनन्दकुटी विहार,
स्वयम्भू, काठमाडौं,
नेपाल ।
फो. नं. २-१४४२०

– भिक्षु अमृतानन्द

पौष १, २०४२

Dhamma.Digital

मूल ग्रन्थहरू—

अङ्गुत्तरनिकायपालि ।

उदानपालि ।

दौघनिकायपालि ।

मज्झिमनिकायपालि ।

महावग्गपालि ।

संयुत्तनिकायपालि ।

सहायक ग्रन्थहरू—

अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा (हेवावितारण)

अपदानपालि (नालन्दा प्रकाशन)

उदानमट्टकथा (हेवावितारण)

कथावत्थुपालि (नालन्दा प्रकाशन)

चुल्लवग्गपालि (" ")

जातकपालि (" ")

जातकट्टकथा (हेवावितारण)

थेरगाथापालि (नालन्दा प्रकाशन)

थेरगाथट्टकथा (हेवावितारण)

थेरीगाथट्टकथा (हेवावितारण)

दीघनिकायट्टकथा (नालन्दा प्रकाशन)

धम्मपदट्टकथा (बुद्धवत्त महाथेर)

पाराजिकपालि (नालन्दा प्रकाशन)

पाञ्चित्तियपालि (" ")

परिवारपालि (" ")

पपञ्चसूदनी (हेवावितारण)

- पेतवत्थुपालि (नालन्दा प्रकाशन)
- पेतवत्थुभट्टकथा (हेवावितारण)
- बुद्धकालीन भारतीय भूगोल (डा. भरतसिंह उपाध्याय)
- बुद्धवंसपालि (नालन्दा प्रकाशन)
- बुद्धवंसट्टकथा (हेवावितारण)
- बुद्धकालीन गृहस्थीहरू (भिक्षु धम्मतानन्द)
- बुद्धकालीन परिव्राजकहरू (" ")
- बुद्धकालीन प्रेतकथा (" ")
- बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव (" ")
- बुद्धकालीन ब्राह्मण (" ")
- बुद्धकालीन महिलाहरू (" ")
- बुद्धकालीन राजपरिवार (" ")
- बुद्धकालीन विमानकथा (" ")
- बुद्धकालीन धावक-चरित (" ")
- मज्झिमनिकायट्टकथा (हेवावितारण)
- महावग्गपालि (नालन्दा प्रकाशन)
- मनोरथपुरणी (हेवावितारण)
- विमानवत्थुपालि (नालन्दा प्रकाशन)
- विमानवत्थुभट्टकथा (हेवावितारण)
- संयुत्तनिकायट्टकथा (")
- समन्तपासादिका (नालन्दा प्रकाशन)
- सुत्तनिपातपालि (नालन्दा प्रकाशन)

सुत्तनिपातट्टकथा (नालन्दा प्रकाशन)

सुमङ्गलबिलासिनी (नालन्दा प्रकाशन)

Dictionary of Pali Proper Names

(Dr. Malalasekera)»

संकेत-शब्दको अर्थ—

अं. नि. = अङ्गुत्तरनिकाय ।

अं. नि. प्र. क. = अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।

अ. क. = अट्टकथा ।

अप. दा. पा. = अपदानपालि ।

उदा. पा. = उदानपालि ।

उदा. अ. क. = उदानट्टकथा ।

कथा. व. पा. = कथावत्थुपालि ।

चुल्ल. व. पा. = चुल्लवग्गपालि ।

जा. पा. = जातकपालि ।

जा. अ. क. = जातकट्टकथा ।

थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।

थेर. गा. अ. क. = थेरगाथट्टकथा ।

थेरी. गा. अ. क. = थेरीगाथट्टकथा ।

दो. नि. अ. क. = दोघनिकायट्टकथा ।

धम्म. प. अ. क. = धम्मपदट्टकथा ।

पपं. सू. = पपञ्चसूदनी ।

पारा. पा. = पाराजिकपालि ।

पाचि. पा. = पाचित्तियपालि ।

- परि. वा. पा. = परिवारपालि ।
 पेत. व. पा. = पेतवस्थुपालि ।
 पेत. व. अ. क. = पेतवस्थु अट्टकथा ।
 बु. भा. भू. = बुद्धकालीन भारतीय भूगोल ।
 बु. गृ. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।
 बु. प. = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू ।
 बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।
 बु. ब्र. = बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव ।
 बु. ब्रा. = बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू ।
 बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।
 बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवारहरू ।
 बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।
 बु. श्रा. च. = बुद्धकालीन श्रावक-चरित ।
 बु. वं. पा. = बुद्धवंसपालि ।
 बु. वं. अ. क. = बुद्धवंसट्टकथा ।
 म. नि. = मज्झिमनिकाय ।
 म. नि. अ. क. = मज्झिमनिकायट्टकथा ।
 महा. व. पा. = महावग्गपालि ।
 मनो. र. पू. = मनोरथपूरणी ।
 विमा. व. पा. = विमानवत्थुपालि ।
 विमा. व. अ. क. = विमानवत्थु अट्टकथा ।
 सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।

सं. नि. अ. क. = संयुत्तनिकायट्टकथा ।

सम. पा. = समन्तपासादिका ।

सुत्त. नि. पा. = सुत्तनिपातपालि ।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्टकथा ।

सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी ।

D. P. P. = Dictionary of Pali Proper Names.

त्रि-पिटक सूची

		अभिधम्म(
१. दीघनिकाय	१. पाराजिकापालि	} सुत्तविभक्
२. मज्झिमनिकाय	२. पाचित्तियपालि	
३. संयुत्तनिकाय	३. महावग्गपालि	} खन्धक
४. अङ्गुत्तरनिकाय	४. चूलवग्गपालि	
५. खुट्टकनिकाय	५. परिवारपालि	
१. खुट्टकपाठ		१. धम्मसंणि
२. धम्मपद		२. विभक्
३. उदान		३. धातुकथा
४. इतिवुत्तक		४. पुग्गलपञ्जत्ति
५. सुत्तनिपात		५. कथावत्थु
६. विमानवत्थु		६. यमक
७. पेतवत्थु		७. पान
८. थेरगाथा		
९. थेरीगाथा		
१०. जातक		
११. निद्देस		
क. महानिद्देस		
ख. चूलनिद्देस		
१२. पटिसम्भिदामग्ग		
१३. अपदान		
१४. बुद्धवंस		
१५. चरियापिटक		

विषय - सूची

	पृष्ठः
(१) अचेत कस्सप (क)	१
परिचय	१
१- दुःख स्वयंकृत हो (अचेतकस्सपसुत्तं)	३
प्रतित्यसमुत्पाद	६
(२) अचेत कस्सप (ख)	६
परिचय	६
१- अचेत कस्सपलाई प्रव्रजित गराए	
(अचेतकस्सपसुत्तं)	११
(३) अचेत कस्सप (ग)	१५
परिचय	१५
१- बवकुल स्थविरसंग प्रश्न (बवकुलसुत्तं)	१७
अचेत कस्सप निक्षु भए	२१
(४) अचेत कस्सप (घ)	२३
परिचय	२३
विभिन्न अचेत कस्सपहरू	२५

	पृष्ठ:
१- धमण गौतम सबै तपको निन्दा गर्छन् (महासीहनादमुत्तं)	२७
विद्वानहरूको बीच छलफल गर्नुपर्छ	२९
आफैले जान्न सकिन्छ	३१
तपस्याहरू	३२
शौल-चित्त-प्रज्ञासम्पदा	३९
गौतमको सिंहनाद	४४
अचेल कस्सपको प्रव्रज्या	४७
(५) अजित परिव्राजक परिचय	४९
१- धर्म र अधर्म बुझ्नुपर्छ (अजितमुत्तं)	५०
(६) उग्गाहमान परिव्राजक परिचय	५३
१- उग्गाहमान परिव्राजकको बाद (समणमुण्डिकमुत्तं)	५५
सम्पन्न कुशल पुरुष	५८
(७) उत्तिय परिव्राजक परिचय	६०
उत्तिय नामका केही व्यक्तिहरू	६१
१- लोक शाश्वत हो ? (उत्तियमुत्तं)	६४

	पृष्ठः
(८) उपक धाजीवक	६८
परिचय	६८
१- उपक धाजीवकको प्रश्न (पात्तरासिसुत्तबाट)	७३
(९) कन्दरक परिव्राजक	७७
परिचय	७७
१- कन्दरक परिव्राजकको उद्धार (कन्दरकसुत्तं)	७८
(१०) कुण्डलिय परिव्राजक	८०
परिचय	८०
१- कुण्डलिय परिव्राजकको प्रश्न (कुण्डलियसुत्तं)	८१
(११) केणिय जटिल	८६
परिचय	८६
१- केणिय जटिलको पेयदान (केणियजटिलवत्थु)	९१
(१२) कोकनुब परिव्राजक	९७
परिचय	९७
१- कोकनुब परिव्राजकको प्रश्न (कोकनुबसुत्तं)	९८
(१३) छन्न परिव्राजक	१०२
परिचय	१०२
केही छन्न नामहरू	१०३
१- राग, द्वेष, मोहमा के बोध छ ? (छन्नसुत्तं)	१०६

	पृष्ठः
(१४) जाडिय परिघ्राजक	११०
परिचय	११०
१- उही जीव र उही शरीर हो ? (जालियसुत्तं)	११२
(१५) तिम्बरुक परिघ्राजक	११६
परिचय	११६
केही तिम्बरु नामहरू	११७
१- सुख दुःख स्वयंकृत हो ? (तिम्बरुकसुत्तं)	११९
(१६) नन्दिय परिघ्राजक	१२२
परिचय	१२२
केही नन्दिय नामहरू	१२३
१- कति धर्मले निर्वाण पुगिन्छ ? (नन्दियसुत्तं)	१२५
(१७) निग्रोध परिघ्राजक	१२७
परिचय	१२७
केही निग्रोध नामहरू	१२९
१- निग्रोध परिघ्राजक उदुम्बरिक परिघ्राजकाराममा	
(उदुम्बरिकसुत्तं)	१३३
(१८) अचेल पाथिकपुत्र	१३५
परिचय	१३५
१- अचेल पाथिकपुत्रको छोको घमण्ड	
(पाथिकसूत्रबाट)	१३७

	पृष्ठः
पाथिकपुत्रको आराममा मानिसहरूको भेला	१४०
पराजित पाथिकपुत्र	१४३
लिच्छवी अमात्य गएर बोलाए	१४४
उनलाई ल्याउन जालिय गए	१४५
बुढो स्थाल जस्तै पाथिकपुत्र	१४६
भगवान्‌ले ऋद्धिप्रातिहार्यं बेखाउनुभयो	१५२
(१९) पिळोतिक परिव्राजक	१५४
परिचय	१५४
केही पिळोतिक नामहरू	१५६
१- बुद्धको प्रशंसा (चूलहत्थिपदोपमसूत्रबाट)	१५७
श्रमण गौतममा चार चिन्हहरू छन्	१६०
(२०) पोट्टपाद परिव्राजक	१६५
परिचय	१६५
केही पोट्टपाद नामहरू	१६६
१- भगवान् पोट्टपादकहाँ जानुभयो (पोट्टपादसुत्त')	१६८
कसरी अमिसंज्ञा निरोध हुन्छ ?	१७०
(क) अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध संप्रज्ञान समापत्ति	१७१
(ख) श्रेष्ठतरसंज्ञा एउटै मात्र छ कि धेरैछन्?	१७६
(ग) पहिले संज्ञा कि पहिले ज्ञान ?	१७७
(घ) संज्ञा पुरुषको आत्मा होइन त ?	१७८

	पृष्ठः
अव्याकृत प्रश्न	१७६
के बताउनु हुन्छ त ?	१८१
मरणपछि आत्मा सुखी हुन्छ	१८४
जनपदकल्याणीको उपमा	१८५
भन्याङ्को उपमा	१८७
तीन प्रकारको शरीर ग्रहण	१८६
भूत, भविष्य र वर्तमान शरीर	१९३
गाईबाट दूध, दूधबाट दही आदि	१९५
चित्तहृत्वि सारिपुत्र अरहन्त भए	१९६
(२१) पोतलियपुत्र परिव्राजक	१९८
परिचय	१९८
१- पोतलियपुत्र र समिद्धिको बीच वार्ता	
(महाकम्मविमङ्गमुत्तं)	१९६
महाकम्मविमङ्गको व्याख्या	२०३
चार प्रकारका व्यक्तिहरू	२०३
चार प्रकारका कर्महरू	२०६
(२२) पोतलिय परिव्राजक	२१३
परिचय	२१३
१- वर्णन र अवर्णन गर्ने व्यक्तिहरू (पोतलियमुत्तं)	२१४

	पृष्ठः
(२३) बाह्य दारुचीरिय	२१७
परिचय	२१७
केही बाह्य नामहरू	२२८
१- बाह्य दारुचीरियको गलत धारणा	
(बाह्यसुत्तं)	२३१

नामावली

२३७

शब्दावली

२५२

गाथा-सूची

२६८

Dhamma.Digital

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू
(भाग-२)

Dhamma.Digital

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

११ । १. अचेल कस्सप (क)

प रि च य

बुद्धको पालामा नाङ्गा साधुहरू पनि धेरै थिए । पालिसाहित्यले यिनीहरूलाई 'अचेलक' (= वस्त्र नभएका) भन्दछ । यी अचेल कस्सप पनि नाङ्गा साधुहरूमध्येका एक हुन् । यिनको नाम चाहिं कस्सप (= काश्यप वा कश्यप) हो । यिनी राजगृहवासी हुन् ।

Dhamma.Digital

एकदिन यिनले महान भिक्षुहरूका साथ भगवान राजगृह नगरमा भिक्षाटन गइरहेको देखे । अनि भगवानकहाँ गई भगवानसँग यिनले केही प्रश्न सोध्ने वचन मागे । भगवानले “अहिले म भिक्षाटनार्थ जाँदैछु” भनी उत्तर दिनुभयो । फेरि पनि यिनले यस्तै भने । भगवानले पनि त्यस्तै भन्नुभयो । जब अचेल कस्सपले फेरि पनि अनुरोध गरे तब भगवानले “त्यसोभए सोध, जे सोध्न चाहन्छौ” भनी भन्नुभयो । यसपछि अचेल कस्सपले “भो गौतम ! दुःखलाई आफैले सिर्जना गरेको हो ?” भनी सोधे । भगवानले “यस्तो नभन” भनी भन्नुभयो ।

यसो भन्नुहुँदा उनले “त्यसोभए दुःखलाई अर्काले सिर्जना गरिदिएको हो त ?” भनी सोधे । यसमा पनि भगवानले “यसो नभन” भनी भन्नुभयो । उनले सोधे सोधेकालाई भगवानले “यसो नभन” भन्ने मात्र सुनेपछि उनले “त्यसोभए दुःख भनेको नै छैन कि क्याहो ?” भनी सोध्दा भगवानले “दुःख नभएको होइन, दुःख भनेको छ” भनी भन्नुभएपछि अचेल कस्सपले आक्षेप जस्तै गर्दै “तपाईं न दुःखलाई जान्नुहुन्छ न त दुःखलाई नै देख्नुहुन्छ” भनी भगवानलाई भने । यो सुनेर कारण स्पष्ट पाउँँ जब भगवानले अगाडिका कुरा बताउनुभयो तब उनले भगवानसँग “त्यसोभए मलाई दुःख भनेको कस्तो हो” भन्ने विषयमा उपदेश गर्नुहोस् भनी जिज्ञासापूर्वक प्रार्थना गरे । भगवानले उनलाई प्रतित्यसमुत्पादको आधारमा उपदेश गर्नुभयो । जुन कुरा अगाडिको मूल सूत्रमै प्रष्ट भएको छ । यति सुनेपछि उनी प्रसन्न मात्र भएका होइनन् बुद्धशासनमा दिक्षित हुने आज्ञा पनि मागे । भिक्षु भइसकेपछि उनले अरहत्व पनि प्राप्त गरे ।

पालिसाहित्यमा अचेल कस्सप भन्ने व्यक्तिहरू धेरै पाइएको हुँदा उनीहरूलाई चिनाउन र छुट्याउन मैले “क र ख” मा वर्गीकरण गरेको हुँ ।

X

X

X

मूल सूत्र-

दुःख स्वयंकृत हो ?

(अचेलकस्सपसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक निवापमा बस्नुभएको थियो । अनि पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी राजगृहमा भिक्षाटनको निमित्त भगवान जानुभयो ।

अनि अचेल कस्सप (कश्यप) ले^२ टाढैबाट भगवानलाई आइर हेको देखे । अनि भगवानकहाँ गई भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका अचेल कस्सपले भगवानलाई यस्तो भने-

१. सं. नि. II. पृ. १८ : निदानसंयुत्तं; अ. क. II. पृ. २६.

२. 'अचेल' भनेको नाङ्गा साधु हो । 'कस्सप' भन्ने उनको आफ्नो नाम हो । अतः 'अचेल कस्सप' भनेको कश्यप भन्ने नाङ्गा साधु हुन् भनी भनिएको हो । सं. नि. अ. क. II. पृ. २६.

यदि तपाईं गौतमले प्रश्नको उत्तर दिने वचन दिनुहुन्छ भने हामी तपाईं गौतमसँग केही कुरा सोध्न चाहन्छौं ।”

“कस्सप ! (कश्यप) अहिले प्रश्न सोध्ने समय होइन । भिक्षाटनको निमित्त नगरभित्र जाँदैछु ।”

दोस्रो पटक पनि अचेल कस्सपले अधि जस्तै भने र भगवानले पनि अधि जस्तै भन्नुभयो ।

तेस्रो पटक पनि अचेल कस्सपले अधि जस्तै भने र भगवानले पनि अधि जस्तै भन्नुभयो ।

यस्तो भन्नुहुँदा अचेल कस्सपले भगवानलाई यस्तो भने— “हामी भगवानसँग कुनै धेरै कुरा सोध्न चाहन्थौं ।”

“कस्सप ! हुन्छ, त्यसोभए जे चाहन्छौं सोध ।”

(१) “भो गौतम ! के दुःख स्वयंकृत हो ?”

“कस्सप ! यस्तो नभन” भनी भगवानले भन्नुभयो ।

(२) “भो गौतम ! त्यसोभए दुःख परकृत हो त ?”

“कस्सप ! यस्तो नभन” भनी भगवानले भन्नुभयो ।

(३) “भो गौतम ! त्यसोभए यो दुःख स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो त ?”

“कस्सप ! यस्तो नभन” भनी भगवानले भन्नुभयो ।

(४) “भो गौतम ! त्यसोभए यो दुःख स्वयंकृत पनि होइन, परकृत पनि होइन, बल्की आपसेआप उत्पन्न भएको हो त ?”

“कस्सप ! यस्तो नभन” भनी भगवानले भन्नुभयो ।

(५) “भो गौतम ! के त दुःख भनेकै छैन ?”

“कस्सप ! न दुःख भनेकै छैन । कस्सप ! दुःख भनेको छ ।”

“तर तपाईं गौतमले न दुःखलाई जान्नुहुन्छ, न देख्नुहुन्छ ।”

“कस्सप ! मैले दुःखलाई न जानेको र न देखेको होइन । कस्सप ! म दुःखलाई जान्दछु, कस्सप ! म दुःखलाई देख्दछु ।”

“भो गौतम ! ‘त्यसोभए किननि ‘के दुःख स्वयंकृत हो ?’ भनी सोध्दा ‘कस्सप ! यस्तो नभन’ भनी भन्नुहुन्छ । भो गौतम ! ‘त्यसोभए दुःख परकृत हो त ?’ भनी सोध्दा ‘कस्सप ! यस्तो नभन’ भनी भन्नुहुन्छ । भो गौतम ! ‘त्यसोभए यो दुःख स्वयंकृत पनि परकृत पनि हो त ?’ भनी सोध्दा ‘कस्सप ! यस्तो नभन’ भनी भन्नुहुन्छ । भो गौतम ! ‘त्यसोभए यो दुःख स्वयंकृत पनि होइन, परकृत पनि होइन, बल्की आपसेआप उत्पन्न भएको हो त ?’ भनी सोध्दा ‘कस्सप ! यस्तो नभन’ भनी भन्नुहुन्छ । भो गौतम ! के त दुःख भनेकै छैन ?’ भनी सोध्दा ‘कस्सप ! न दुःख भनेकै छैन । कस्सप ! न दुःख भनेको छ’ भनी भन्नुहुन्छ । ‘तर तपाईं गौतमले न दुःखलाई जान्नुहुन्छ, न देख्नुहुन्छ’ भनी भन्दा ‘कस्सप ! दुःखलाई न जानेको र न देखेको होइन । कस्सप ! म दुःखलाई जान्दछु, कस्सप ! म दुःखलाई देख्दछु’ भनी भन्नुहुन्छ । भन्ते भगवान ! त्यसोभए मलाई दुःखको कुरा भन्नुहोस् । भन्ते भगवान ! मलाई दुःखको उपदेश गर्नुहोस् ।”

प्रतित्यसमुत्पाद

“कस्सप ! जसले गर्छ उसैले भोग्छ’ भन्ने ठानी ‘स्वयंकृत दुःख हो’ भन्दा शाश्वतमा पर्छ । ‘कस्सप ! अर्कैले गर्छ, र अर्कैले भोग्छ’ भन्ने ठानी ‘परकृत दुःख हो’ भन्दा उच्छेदमा पर्छ । कस्सप ! यी दुवैको अन्त्यसम्म नपुगी बीचबाटै तथागत धर्मदेशना गर्छन्— अविदचाको कारणबाट संस्कार हुन्छ, संस्कारको कारणबाट विज्ञान हुन्छ, विज्ञानको कारणबाट रूपबाट नामरूप हुन्छ, नामरूपको कारणबाट षडायतन हुन्छ, षडायतनको कारणबाट स्पर्श हुन्छ, स्पर्शको कारणबाट वेदना हुन्छ, वेदनाको कारणबाट तृष्णा हुन्छ, तृष्णाको कारणबाट उपादान हुन्छ, उपादानको कारणबाट भव (= जन्मिने हेतु) हुन्छ, भवको कारणबाट जाति (= जन्मिनु) हुन्छ, जातिको कारणबाट जरामरण, शोक परिदेव, दुःख दौर्मनस्य तथा उपायास सम्भव हुन्छ । यसरी केवल दुःखस्कन्धको प्रादुर्भाव हुन्छ । अविदचाकै निरवशेष विराग निरोधबाट संस्कार निरुद्ध हुन्छ, संस्कारको निरोधबाट विज्ञान निरुद्ध हुन्छ, विज्ञानको निरोधबाट नामरूप निरुद्ध हुन्छ, नामरूपको निरोधबाट षडायतन निरुद्ध हुन्छ, षडायतनको निरोधबाट स्पर्श निरुद्ध हुन्छ, स्पर्शको निरोधबाट वेदना निरुद्ध हुन्छ, वेदनाको निरोधबाट तृष्णा निरुद्ध हुन्छ, तृष्णाको निरोधबाट उपादान निरुद्ध हुन्छ, उपादानको निरोधबाट भव निरुद्ध हुन्छ, भवको निरोधबाट जाति निरुद्ध हुन्छ, जाति निरोधबाट जरामरण, शोक परिदेव, दुःख दौर्मनस्य तथा उपायास निरुद्ध हुन्छ । यसरी सबै दुःखस्कन्ध निरुद्ध हुन्छ ।”

यस्तो भन्नुहँदा अचेल कस्सपले भगवानलाई यस्तो भने- “धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते !! भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा वा ढाकिएकोलाई उघारिदिंदा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा अथवा अन्धकारमा तेलको दियो बालिदिंदा आँखा हुनेको रूप देख्छ त्यस्तै गरी तपाईं गौतमले मलाई अनेक प्रकारले धर्म र प्रकाश पारिदिनुभयो । अब म तपाईं गौतमको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भन्ते ! मलाई भगवानको समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाऊँ ।”

“कस्सप ! जो अघि अन्यतीर्थीय भएका यस धर्मविनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा चाहन्छ उसले चार महिनासम्म परिवासमा (= परीक्षाको लागि) बस्नुपर्छ । चार महिना पछि परिवासबाट सन्तुष्ट भएका भिक्षुहरूले भिक्षुत्वको लागि प्रव्रजित गर्छन् र उपसम्पदा पनि । हुन त मलाई व्यक्ति विशेषताको कुरो पनि थाहा छ ।”

“भन्ते ! यदि यस धर्मविनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा चाहने अघि अन्यतीर्थीय भएकाले चार महिनासम्म परिवासमा बस्नुपर्छ र चार महिना परिवास बसिसकेपछि त्यसद्वारा सन्तुष्ट भएका भिक्षुहरूले भिक्षुत्वको निमित्त प्रव्रज्या र उपसम्पदा गर्छन् भने म चारवर्ष परिवास बस्नेछु । चारवर्षपछि यदि भिक्षुहरू सन्तुष्ट भएमा भिक्षुत्वको निमित्त मलाई उनीहरूले प्रव्रज्या र उपसम्पदा गरुन् ।”

अनि अचेल कस्सपले भगवानको समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा प्राप्त गरे । उपसम्पन्न भएर आयुष्मान् कस्सपले (कश्यपले) एकान्त-

वासमा बसी अप्रमत्त भई, आतप्त युक्त भई, वीर्यवान् भई बसिरहँदा चिरकाल नबित्दै— जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यक् रूपले घरबाट निस्की अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्— त्यो अनुत्तरफल प्राप्त गरी ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी उपशान्त भई बसे । ‘जाति क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसकेँ, अब उप्रान्त गर्नुपर्ने केही बाँकी छैन’ भन्ने पनि जाने । आयुष्मान् कस्सप अरहन्तहरूमध्ये एक हुनुभयो ।

१२ । २. अचेल कस्सप (ख)

प रि च य

यी अचेल कस्सप मच्छिकासण्डमा बस्ने चित्त गृहपतिका एक साथए हुन् । यिनी निगण्ठ सम्प्रदायमा प्रव्रजित भएका थिए । तीसौं वर्षाच्छि जब यी दुइ साथीहरूको भेटघाट भयो तब चित्त गृहपतिले^१ अचेल कस्सपसँग “यी तीस वर्षको बीचमा तपाईंले कुनै विशेष ज्ञान प्राप्त गर्नुभएको छ के ?” भनी सोध्दा उनले “यो तीस वर्षको बीचमा नग्नता र मुण्डता बाहेक अरू कुनै फल प्राप्त गर्न सकेको छैन” भनी भने ।

चित्त गृहपतिले यसरी सोधेपछि अचेल कस्सपले पनि उनीसँग “यो तीस वर्षाभित्र तपाईंले के फल पाउनु भएको छ त ?” भनी सोध्दा उनले “जतिञ्जेलसम्म प्रथम ध्यानमा बस्न चाहन्छु त्यतिञ्जेलसम्म म प्रथम ध्यानमा मात्र होइन द्वितीय, तृतीय र चतुर्थ

१. यी चित्त गृहपति को हुन् भन्ने बारेका कुरा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. १३७ मा हेर्नु ।

ध्यानमा बस्नसक्छु” भनी भनेको सुनी अचेल कस्सपले “यति राम्रो धर्ममा दिक्षा पाउन सके कति राम्रो हुने थियो” भनी भने । अचेल कस्सपको इच्छाको कुरा सुनी उनलाई कुनै स्थविर भिक्षुहरूकहाँ लगी आफू जिम्मेवार बसी उनलाई भिक्षुभावमा दिक्षा दिलाइ दिए । भिक्षु भइसकेपछि अचेल कस्सपले अरहत्व पनि प्राप्त गरे । जुन कुरा अगाडिको मूल सूत्रमा प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ ।

मूल सूत्र-

अचेल कस्सपलाई प्रव्रजित गराए

(अचेलकस्सपसुत्त^१)

त्यसबखत चित्त गृहपतिका पुराना साथी अचेल कस्सप मच्छिकासण्ड नगरमा आएका थिए । चित्त गृहपतिले “हाम्रा पुराना गृही साथी अचेल कस्सप मच्छिकासण्डमा आइपुगेका छन्” भन्ने खबर सुने । अनि चित्त गृहपति जहाा अचेल कस्सप बसेका थिए त्यहाा गई अचेल कस्सपसँग सम्मोदनीय कुरा गरी एक छेउमा बसे । त्यसपछि चित्त गृहपतिले अचेल कस्सपसँग सोधे-

“भन्ते कस्सप ! तपाईं प्रव्रजित हुनुभएको कति वर्ष भयो ?”

“हे गृहपति ! म प्रव्रजित भएको तीस वर्ष भइसक्यो ।”

“भन्ते कस्सप ! यी तीस वर्षका बीच कुनै उत्तरीय-मनुष्यधर्म^२

१. सं. नि. III. पृ. २६७ : चित्तसंयुत्तं; अ. क. III. पृ. ९९.

२. ‘उत्तरीय-मनुष्यधर्म’ भनेको दशकुशल धर्मभन्दा माथिल्लो धर्मलाई भनिएको हो । म. नि. अ. क. II. पृ. २०२; अं. नि. अ. क. I. पृ. ३९७ र दी. नि. अ. क. II. पृ. ७३.

अथवा कुनै आर्यज्ञान दर्शन विशेषता प्राप्त गरी कुशलपूर्वक बस्नुभएको छ त ?”

“हे गृहपति ! यी तीस वर्षको प्रब्रज्याभिन्न मैले न कुनै उत्तरीय-मनुष्यधर्म प्राप्त गर्न सकें, न त कुनै अभिज्ञा दर्शन विशेषता नै प्राप्त गर्न सकें— सिवाय नग्नता, मुण्डता र भुइमा बसेको धूलो र टकटक्याउने बाहेक ।”

यो कुरा सुनी चित्त गृहपतिले अचेल कस्सपलाई भने—

“आश्चर्यहो ! अद्भूतहो भन्ते ! यसोभए कसरी यो धर्म सु-आख्यात हुनसक्ला ! जहाँ कि तीस वर्षसम्ममा पनि कुनै उत्तरीय-मनुष्यधर्म वा आर्यज्ञान दर्शन विशेषता अधिगमन गर्न सक्नु भएन ! सिवाय नग्नता, मुण्डता र भूइको धूलो टकटक्याउने बाहेक ! !”

“हे गृहपति ! तिमी उपासकत्वमा गएको कति वर्ष भयो नि ?”

“भन्ते ! म उपासकत्वमा गएको पनि तीस वर्ष भइसक्यो ।”

“हे गृहपति ! यी तीस वर्षको बीचमा तिमिले कुनै उत्तरीय-मनुष्यधर्म वा आर्यज्ञान दर्शन विशेषता प्राप्त गरी कुशलपूर्वक बसेका छौ त ?”

“भन्ते ! गृहस्थीहरूले पनि यस्तो ज्ञान प्राप्त गर्न सक्छन् । भन्ते ! म जतिञ्जेलसम्म इच्छा गर्छु त्यतिञ्जेलसम्म कामविषयबाट अलग भई, अकुशल विषयबाट अलग भई, वितर्क र विचार भएको एकान्तवास (ध्यान) बाट उत्पन्न प्रति र सुख भएको प्रथमध्यान, ...

द्वितीयध्यान, ... तृतीयध्यान, ... र चतुर्थध्यानमा बस्दछु। यदि भगवानभन्दा अगाडि मेरो मृत्यु भएमा भगवानले मलाई यसो भन्नुभएमा कुनै आश्चर्य लाग्ने छैन— 'चित्त गृहपतिमा त्यो संयोजन छैन जुन संयोजन भएको भए उनी पुनः यस लोकमा आउने थिए' ।”

यति कुरा सुनेर अचेल कस्सपले चित्त गृहपतिलाई यसो भने—

“हे गृहपति ! आश्चर्य अद्भूत ! कस्तो यो सु-आख्यात धर्म-विनय ! जहाँ कि शुद्ध गृही जीवनमा बस्नेले पनि उत्तरीय-मनुष्यधर्म र आर्यज्ञान दर्शन विशेषता प्राप्त गरी कुलशपूर्वक बस्छन् । हे गृहपति ! यस्तो धर्मविनयमा प्रव्रज्या तथा उपसम्पदा पाउन पाए बेश हुने थियो ।”

त्यसपछि चित्त गृहपतिले अचेल कस्सपलाई जहाँ थेर भिक्षुहरू हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ लगी थेर भिक्षुसँग प्रार्थना गरे—

“भन्ते ! यी अचेल कस्सप हाम्रा पुराना गृही साथी हुन् । यिनलाई थेर भिक्षुहरूले प्रव्रज्या र उपसम्पदा गरिदिनु भए बेश हुने थियो । म उनको चीवर, भिक्षा-भोजन, शयनासन र ग्लानप्रत्यय भैषज्य परिष्कारद्वारा उपस्थान गर्नेछु ।”

यसपछि अचेल कस्सपले यस धर्मविनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाए ।

अनि आयुष्मान् कस्सप उपसम्पदा भएको केही दिनपछि एकान्तवास गरी अप्रमत्त भई, आतप्तयुक्त भई बसिरहँदा— जसको

निमित्त कुलपुत्रहरू घरबाट छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्- त्या अनुत्तरफल प्राप्त गरी, ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी बसे । “जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्तुपर्ने गरिसके र पुनः यहाँ आउनुपर्ने कुनै हेतु छैन’ भन्ने ज्ञान पनि भयो ।

आयुष्मान् कस्सप अरहन्तहरूमध्येमा एक हुनुभयो ।

१३ । ३. अचेल कस्सप (ग)

प रि च य

यी अचेल कस्सप चाहिं वक्कुल महास्थविरको गृहस्थीका साथी हुन् । यी अचेल कस्सप पनि वक्कुल महास्थविर जस्तै धेरै आयु भएको हुन्^१ । वक्कुल महास्थविर चाहिं ८० वर्षको उमेरमा भिक्षु हुनु भएको थियो^२ र ८० वर्षसम्म भिक्षु जीवन बिताउनु भएको थियो^३ । भिक्षु भएको ८० वर्ष पुगेपछि यिनी वक्कुल महास्थविरसँग भेट्न गएको कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रबाट बुझिन्छ ।

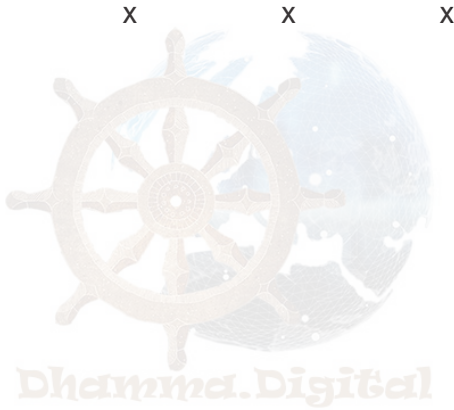
त्यसबखत महास्थविरसँग यिनले “यो वर्षको वीचमा तपाईंले कतिचोटि मैथुन गर्नुभएको छ नि ?” भनी सोधेका मूर्खतापूर्ण प्रश्नको जुन उत्तर महास्थविरले दिनुभयो सो कुरा अगाडिको मूल सूत्रमा नै प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ । वक्कुल महास्थविरको कुरा

१. पपं. सू. IV. पृ. १२९ : वक्कुलसुत्तवण्णना ।

२. पपं. सू. IV. पृ. १२९ : वक्कुलसुत्तवण्णना ।

३. म. नि. III. पृ. १९० : वक्कुलसुत्तं ।

सुनी उनी प्रसन्न भए । पछि, यिनी भिक्षु भएका थिए र अरहत् पनि भए भन्ने कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रले उल्लेख गरेको छ । अगाडिको वक्कुल सूत्र चाहिं द्वितीय सङ्गयनाको समयमा त्रिपिटकमा समावेश गरिएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. १३१ : वक्कुलसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

मूल सूत्र-

बक्कुल स्थविरसँग प्रश्न
(बक्कुलपसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय आयुष्मान् बक्कुल^२ राजगृहस्थित वेणुवनको कलन्दक निवापमा बसिरहुनुभएको थियो । अनि आयुष्मान् बक्कुलका पुराना गृही साथी अचेल कस्सप जहा बक्कुल हुनुहुन्थ्यो त्यहा गए । त्यहा पुगेर आयुष्मान् बक्कुलसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अचेल कस्सपले आयुष्मान् बक्कुलसँग यस्तो सोधे-

“आवुसो बक्कुल ! प्रव्रजित हुनुभएको कति भयो ?”

“आवुसो ! म प्रव्रजित भएको असी वर्ष भयो ।”

१. म. नि. III. पृ. १९०; अ. क. IV. पृ. १२७.

२. नालन्दा पालिमा चाहिं ‘बाकुल’ भनी उल्लेख भएको छ । सूत्रको नाम पनि ‘बाकुलसुत्त’ उल्लेख भएको छ ।

“आवुसो बक्कुल ! यी असी वर्ष भित्र कतिचोटि मैथुनधर्म सेवन गर्नुभयो त ?”

(१) “ ‘आवुसो कस्सप ! मसँग यी असी वर्ष भित्र कतिचोटि मैथुन धर्म सेवन गर्नुभयो त ?’ भनी यसरी सोध्ने होइन । ‘आवुसो कस्सप ! यी असी वर्ष भित्र कतिपल्ट तपाईंको मनमा कामसंज्ञा उत्पन्न भयो त ?’ भनी यसरी मसँग सोध्नुपर्छ । आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र ममा कामसंज्ञा उत्पन्न भएको कुरा मलाई थाहा छैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुलले जुन कामसंज्ञा उत्पन्न भएको कुरा जान्नुहुन्न— यो पनि हामी आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य र अद्भुतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।”

(२) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र ममा व्यापादसंज्ञा ... विहिंसासंज्ञा उत्पन्न भएको कुरा मलाई थाहा छैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुलले जुन व्यापादसंज्ञा ... विहिंसासंज्ञा उत्पन्न भएको कुरा जान्नुहुन्न— यो पनि हामी आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य र अद्भुतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।”

(३) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र ममा कामवितर्कना उत्पन्न भएको कुरा मलाई थाहा छैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुलले जुन कामवितर्कना उत्पन्न भएको कुरा जान्नुहुन्न— यो पनि हामी आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य र अद्भुतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।”

(४) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र ममा व्यापादवितर्कना, ... विहिंसावितर्कना उत्पन्न भएको कुरा मलाई थाहा छैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुलले जुन व्यापादवितर्कना, ... विहिंसावितर्कना उत्पन्न भएको कुरा जान्नुहुन्न— यो पनि हामी आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य र अद्भुतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।”

(५) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र गृहपति-चीवर^१ ग्रहण गरेको कुरा मलाई थाहा छैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र आयुष्मान् बक्कुलले जुन गृहपतिचीवर ग्रहण गर्नुभएको कुरा जान्नुहुन्न— यो पनि हामी आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य र अद्भुतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।”

(६) “आवुसो ! ... यी असी वर्ष भित्र कैँचीले चीवर काटेको कुरा मलाई थाहा छैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र जुन कैँचीले चीवर काटेको कुरा आयुष्मान् बक्कुललाई थाहाछैन— यो पनि आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य र अद्भुतधर्म हो भनी धारण गर्छौं ।”

(७) “आवुसो ! ... यी असी वर्ष भित्र सियोले चीवर सिएको कुरा, रंगले चीवर रंगाएको कुरा, ... कठीन चीवर सिएको कुरा, ...

१. ‘गृहपतिचीवर’ भनेको कुनै गृहस्थीले दिएको चीवरलाई भनिएको हो ।

सब्रह्मचारीहरूको चीवर सिउने काममा अल्फेको कुरा,...निम्तोमा गएको कुरा,...‘अहो ! मलाई कसैले निम्त्याए हुन्थ्यो’ भन्ने कुरा मनमा आएको कुरा,...घरभित्र बसेको कुरा,...घरभित्र भोजन गरेको कुरा,...आइमाईहरूको हाउभाउमाथि निमित्त ग्रहण गरी हेरेको कुरा,...आइमाईहरूलाई धर्मदेशना मात्र होइन चार पाँच पदको गाथा सुनाएको कुरा,...भिक्षुणीहरू बस्ने ठाउँमा गएको कुरा,...भिक्षुणीहरूलाई धर्मोपदेश गरेको कुरा,...शिक्षमाणविकालाई धर्मदेशना गरेको कुरा,...श्रामणेरीहरूलाई धर्मोपदेश गरेको कुरा,...कसैलाई प्रव्रजित गरेको कुरा,...कसैलाई उपसम्पदा गरेको कुरा,...कसैलाई निश्रय दिएको कुरा,...कुनै श्रामणेरद्वारा सेवा गराएको कुरा,...सार्वजनिक नुहाउने घरमा (जन्ताघरे) नुहाएको कुरा,...चूर्ण लगाई नुहाएको कुरा,...कुनै सब्रह्मचारीहरूलाई शरीर मिचाउने आदि गरेको कुरा...कहिल्यै संचो नभएको कुरा मात्र होइन एकक्षण मात्र पनि संचो नभएको कुरा,...औषधी खाएको मात्र होइन एकटुक्रा हरितकी खाएको कुरा,...अडेस लिएर सुतेको कुरा,...तथा वछ्चानमा सुतेको कुरा पनि मलाई थाहा छैन ।”

“जुन चीवर सिएको कुरा,...तथा वछ्चानमा सुतेको कुरा आयुष्मान् वक्कुललाई थाहाछैन— यो पनि आयुष्मान् वक्कुलको आश्चर्य तथा अद्भुतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।

(८) “आवुसो ! प्रव्रजित भएको यी असी वर्ष भित्र गाउँघरभित्र वर्षावास बसेको कुरा मलाई थाहा छैन ।”

“यी असी वर्ष भित्र जुन गाउँघरभित्र वर्षावास बसेको कुरा आयुष्मान् बक्कुललाई थाहाछैन— यो पनि आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य तथा अद्भुतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

(९) “आवुसो ! एकहप्ता मात्र मैले स-क्लेशी भई राष्ट्रपिण्ड खाएँ; अनि आठौं दिनमा अरहत्व (अञ्जा) प्राप्त गरेँ ।”

“आयुष्मान् बक्कुलले जुन एकहप्ता मात्र सक्लेशी भई राष्ट्र-पिण्ड खानुभयो र आठौं दिनमा अरहत्व (अञ्जा) प्राप्त गर्नुभयो— यो पनि आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य तथा अद्भुतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

अचेल कस्सप भिक्षुभए

“आवुसो बक्कुस ! यस धर्मविनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाऊँ !”

अनि अचेल कस्सपले यस धर्मविनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाए । अनि आयुष्मान् कस्सप उपसम्पदा भएको केही दिनपछि एकान्तवास गरी अप्रमत्त भई, आतप्तयुक्त भई बसिरहँदा— जसको निमित्त कुलपुत्रहरू घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्— त्यो अनुत्तरफल प्राप्त गरी, ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी, यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी बसे । “जन्म क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसकें र पुनः यहाँ आउनुपर्ने कुनै हेतु छैन” भन्ने ज्ञान पनि भयो । आयुष्मान् कस्सप अरहन्तहरूमध्येमा एक हुनुभयो ।

अनि पछि कोठाको साँचो लिई प्रत्येक विहारमा गई आयुष्मान् बक्कुलले यस्तो भन्नुभयो— “आयुष्मान्हो ! आउनुहोस्, आउनुहोस्, आउनुहोस् ! आज मेरो परिनिर्वाण हुनेछ ।”

“आयुष्मान् बक्कुलले कोठाको साँचो लिई प्रत्येक विहारमा गई ‘आउनुहोस्, आउनुहोस्, आउनुहोस् !’ भनी जुन कुरा भन्नुभयो— यो पनि आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य तथा अद्भुतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।”

अनि आयुष्मान् बक्कुल भिक्षुसङ्घको बीचमा बसी परिनिर्वाण हुनुभयो^१ । आयुष्मान् बक्कुल जुन भिक्षुसङ्घको बीचमा बसी परिनिर्वाण हुनुभयो— यो पनि आयुष्मान् बक्कुलको आश्चर्य तथा अद्भुतधर्म हो भनी हामी धारण गर्छौं ।

Dhamma.Digital

-
१. परिनिर्वाण पछि, कसैलाई कष्ट नहोस् भन्ने हेतुले आयुष्मान् बक्कुल तेजोधातु समापत्तिमा बसी परिनिर्वाण हुनुभएको थियो भनी पपं. सू. IV. पृ. १३१ : बक्कुलसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१४ । ४. अचेल कस्सप (घ)

प रि च य

यी अचेल कस्सप चाहिं कोशल राज्यको उरुञ्ज नगरवासी हुन् जस्तो लाग्छ । किनभने उरुञ्ज नगरको कण्णकत्थल भन्ने मृगदायमा भगवान बसिरहनु भएको बेलामा यिनले भगवानलाई भेटेका थिए भन्ने कुरा दी. नि. I. पृ. १३८ : महासीहनादसुत्तमा^१ उल्लेख भएको छ ।

यिनी चाहिं. एक नग्न परिव्राजक थिए^२ । त्यसताकाका नग्न परिव्राजकहरूले धेरै किसिमका दुष्करचर्या गर्दथे । यिनीहरू नांगा भई बस्ने मात्र होइनन् एकछाके भएर पनि बस्छन् । महीनाको एकछाक मात्र खाएर पनि बस्छन् र महीनौंसम्म नखाएर पनि बस्छन् । यतिसम्म कि घाँस र गोबर पनि खान्छन् । यिनीहरू उठेर नै दिसापिसाव गर्छन्

१. कुनै कुनै सिंहल पुस्तकमा 'कस्सपसीहनादसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ ।

२. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२ : महासीहनादसुत्तवण्णना ।

र आफ्नै हातले मल पुछ्छन् । ती मध्येका यी अचेल कस्सप पनि एक हुन् । यिनको नाम 'कस्सप' हो^१ ।

जब भगवानसँग उरुञ्जमा भेट गरे तब यिनले उहाँसँग “तपाईंले सबै तपस्या र दुष्करचर्यालाई निन्दा गर्नुहुन्छ, रे भन्ने कुरा सुनेको छु । के यो कुरा साँच्चै हो ?” भनी प्रश्न सोधेका थिए । जसको उत्तर भगवानले “होइन” भनी भन्नुभएको थियो । यी छलफलका कुराहरू जम्मै अगाडि अनुदित मूल सूत्रमा प्रष्ट भएको छ ।

जब यी अचेल कस्सप भगवानसँगको छलफलबाट प्रभावित भए तब भिक्षु हुनको लागि यिनले भगवानसँग अनुरोध गरे । अनि भगवानले भिक्षुहरूलाई अर्ध्राई प्रव्रजित गराउन लगाई पछि गणको वीचमा राखी उनलाई उपसम्पदा गराउनु भएको थियो^२ । त्यसैले अगाडिको सूत्रमा “अनि अचेल कस्सपले भगवानको समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा प्राप्त गरे” भनी उल्लेख भएको हो । उपसम्पन्न भएर केही समयपछि उनले अरहत्व पनि प्राप्त गरे ।

X

X

X

१. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२ : महासीहनादसुत्तवण्णना ।

२. दी. नि. अ. क. II. पृ. ४६ : महासीहनादसुत्तवण्णना ।

विभिन्न अचेल कस्सपहरू

- (१) अचेल कस्सप- यी अचेल कस्सप ती हुन् जसको कुरा सं. नि. II. पृ. १८ : अचेलकस्सपसुत्तमा उल्लेख भएको छ । यिनको कुरा माथि पृ. १ अचेल कस्सप (क) मा उल्लेख भएको छ ।
- (२) अचेल कस्सप- यी चाहिं चित्त गृहपतिका गृही साथी हुन् । यिनको कुरा पनि माथि पृ. ९ अचेल कस्सप (ख) मा उल्लेख भएको छ । यिनी चाहिं निगण्ठ सम्प्रदायका हुन् ।
- (३) अचेल कस्सप- यी अचेल कस्सप बक्कुल महास्थविरका गृही साथी हुन् । यिनको कुरा पनि माथि पृ. १५ अचेल कस्सप (ग) मा उल्लेख भएको छ ।
- (४) अचेल कस्सप- यी अचेल कस्सप एक नग्न परिव्राजक हुन् । यिनले उरुञ्ज नगरको कण्णकत्थल भन्ने मृगदायमा बसिरहनु भएका बुद्धसँग भेट गरेका थिए । यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख भएको छ ।
- (५) अचेलकसुत्त- यो सूत्र सं. नि. III. पृ. २६७ : चित्तसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद माथि पृ. ११ मा भएको छ ।

- (६) अचेलकस्सपसुत्तं— यो सूत्र सं. नि. II. पृ. १८ : निदानसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ। यसको अनुवाद माथि पृ. ३ मा भएको छ।
- (७) अचेल कोरक्खत्तिय— यिनको नाम दी. नि. III. पृ. ६ : पाथिकसुत्तमा उल्लेख भएको छ। यसको अनुवाद अगाडि १८ औं सूत्रमा भएको छ।
- (८) अचेल पाथिकपुत्र— यिनको नाम दी. नि. III. पृ. ११ : पाथिकसुत्तमा उल्लेख भएको छ। यसको अनुवाद अगाडि १८ औं 'अचेल पाथिकपुत्रमा' भएको छ।
- (९) अचेल सेनिय— यी अचेल सेनियको नाम म. नि. II. पृ. ६१ : कुक्कुरवतिकसुत्तमा उल्लेख भएको छ। यसको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. १०२ मा भएको छ।

X

X

X

मूल सूत्र—

श्रमण गौतम सबै तपको निन्दा गर्छन्
(महासीहनादसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान उरुञ्ज (नगर) को कण्णकत्थल भन्ने मृगदायमा बस्नुभएको थियो । अनि अचेल कस्सप जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अचेल कस्सपले भगवानलाई यस्तो भने—

१) दी. नि. I. पृ. १३८; अ. क. II. पृ. ३२. यस सूत्रलाई सिंहल अट्टकथामा 'कस्सपसीहनादसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ । राहुल सांकृत्यायनले पनि 'कस्सपसीहनादसुत्त' भनी उल्लेख गरेको छ । 'कस्सपसीहनादसुत्त' भनी अट्टकथाले उल्लेख गरेको मज्झिमनिकायको 'महासीहनादसुत्त' सँग भिन्नता देखाउनको निमित्त हुनसक्छ ।

“भो गौतम ! मैले सुनेको छु कि— ‘श्रमण गौतम सबै तपलाई निन्दा गर्छन्, सबै रूक्षजीवि तपस्वीलाई बिलकूल हेला गर्छन् र उपहास गर्छन् ।’ भो गौतम ! जजसले यसो भन्छन्... के उनीहरूले तपाईं गौतमले भने जस्तै भनेका छन् ? के उनीहरूले तपाईं गौतमलाई भूटो आरोप लगाएनन् ? धर्मानुकूल भनेका छन् ? कुनै कारण सहित (सहधम्मिको) को कुरालाई वादारोपण त भएको छैन ? हामी तपाईं गौतमलाई भूटो आरोप लगाउन चाहन्थौं ।”

“कस्सप (कश्यप) ! जजसले ‘श्रमण गौतम सबै तपलाई निन्दा गर्छन्, सबै रूक्षजीवि तपस्वीलाई बिलकूल हेला गर्छन् र उपहास गर्छन्’ भनी भन्छन्— उनीहरू मैले भने जस्तै भन्दैनन् । उनीहरू असत्य र अयथार्थ कुराद्वारा मलाई भूटो आरोप लगाउँछन् ।”

a. “कस्सप ! यहाँ म अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही रूक्षजीवि तपस्वीलाई देख्दछु जो मरणपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न भएका ।”

b. “कस्सप ! यहाँ म अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही रूक्षजीवि तपस्वीलाई देख्दछु जो मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भएका ।”

c. “कस्सप ! यहाँ म अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही अल्पदुःखहारी तपस्वीलाई देख्दछु जो मरणपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न भएका ।”

d. “कस्सप ! यहाँ म अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा केही अल्पदुःखहारी तपस्वीलाई देख्दछु जो मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भएका ।”

“कस्सप ! जब कि यो तपस्वीहरूको आगति (= आएको ठाउँ), गति (= जाने ठाउँ), चुति (= त्यहाँबाट च्युत हुने) र उत्पत्ति (= फेरि उत्पन्न हुने) हुने कुरा पनि यथार्थतः जान्दछु भने किन मैले सबै तपस्वीलाई बिलकूल निन्दा र उपहास गर्ने ?”

विद्वानहरूको बीच छलफल गर्नुपर्छ

१- “कस्सप ! कुनै पण्डित निपुण ब्राणहरू छन् जो अर्काको वादलाई रौलाई चिरेको जस्तै चिर्न सक्छन् । लाग्छ कि उनीहरू प्रज्ञाद्वारा अर्काको दृष्टिलाई छिन्नभिन्न पार्छन् । कुनै ठाउँमा उनीहरू मसँग पनि मेल खान्छ, कुनै ठाउँमा मेल खान्न । a. जो उनीहरू केही ठीक छ भन्छन्, हामी पनि केही ठीक छ भन्छौं । b. जो उनीहरू केही ठीक छैन भन्छन्, हामी पनि केही ठीक छैन भन्छौं । c. जो उनीहरू केही ठीक छ भन्छन्, हामी केही ठीक छैन भन्छौं । d. जो उनीहरू केही ठीक छैन भन्छन्, हामी केही ठीक छ भन्छौं ।

a. “जो हामी केही ठीक छ भन्छौं, अरूले पनि केही ठीक छ भन्छन् । b. जो हामी केही ठीक छैन भन्छौं, अरूले पनि केही ठीक छैन भन्छन् । c. जो हामी केही ठीक छैन भन्छौं, अरूले केही ठीक छ

भन्छन् । d. जो हामी केही ठीक छ भन्छौ, अरूले केही ठीक छैन भन्छन् ।”

“अनि तिनीहरूकहाँ गई म यस्तो भन्छु— ‘आवुसो ! जुन ठाउँमा हामीहरूको मेल खान्न त्यो ठाउँलाई छाडिदेऔं । जुन ठाउँमा हामीहरूको मेल खान्छ त्यस विषयमा विज्ञहरू (एक) शास्ताले (अर्को) शास्तासँग, (एक) सङ्गले (अर्को) सङ्गसँग (आ-आफ्नो) विश्वास सम्बन्धी प्रश्न सोधौं, कारण सोधौं र दुबै सोधौं । जो यी धर्महरू अकुशल र अकुशल मानिन्छ, दोष सहित र दोष सहित मानिन्छ, असेवनीय र असेवनीय मानिन्छ, आर्यमा नपुग्ने र आर्यमा नपुग्ने मानिन्छ, कृष्ण र कृष्ण मानिन्छ— कसले त्यस्तो धर्मलाई निरवशेषरूपले छाडी आचरण गर्छन् ? श्रमण गौतमले वा अरू गणाचार्यहरूले ?”

“कस्सप ! जुन प्रश्न सोध्दा विज्ञहरू यस्तो भन्न सक्छन्— ‘जो यी धर्महरू अकुशल र अकुशल मानिन्छ, ... कृष्ण र कृष्ण मानिन्छ— यिनीहरूलाई श्रमण गौतमले निरवशेषरूपले छाडी आचरण गर्छन् कि अथवा अरू गणाचार्यहरूले ?’ कस्सप ! यसरी विज्ञहरूसँग सोध्दा हामीलाई नै त्यहाँ धेरै प्रशंसा गर्न सक्छन् ।”

२— “कस्सप ! फेरि बुद्धिमानी (एक) शास्ताले (अर्को) शास्तासँग वा (एक) सङ्गले (अर्को) सङ्गसँग यस्तो सोध्न सक्छ— ‘जुन यी धर्महरू कुशल र कुशल मानिन्छ, ... शुक्ल र शुक्ल मानिन्छ— कसले त्यस्तो धर्मलाई निरवशेषरूपले ग्रहण गरी आचरण गर्छन् ? श्रमण गौतमले वा अरू गणाचार्यहरूले ?’ भनी सोध्दा यस्तो भन्न सक्छन्—

“कस्सप ! ... यसरी बुद्धिमानीसँग सोध्दा हामीलाई नै त्यहाँ धेरै प्रशंसा गर्न सक्छन् ।”

३- “कस्सप ! फेरि बुद्धिमानी (एक) शास्ताले, ... यस्तो सोध्न सक्छ- ‘जुन यी धर्महरू अकुशल र अकुशल मानिन्छ, ... कृष्ण र कृष्ण मानिन्छ- कसले त्यस्तो धर्मलाई निरवशेषरूपले छाडी आचरण गर्छन् ? श्रमण गौतमले वा अरू गणाचार्यहरूले ?’ भनी सोध्दा यस्तो भन्न सक्छन्-”

“कस्सप ! ... यसरी बुद्धिमानीसँग सोध्दा हामीलाई नै त्यहाँ धेरै प्रशंसा गर्न सक्छन् ।”

४- “कस्सप ! फेरि बुद्धिमानी (एक) शास्ताले, ... यस्तो सोध्न सक्छ- ‘जुन यी धर्महरू कुशल र कुशल मानिन्छ, ... शुक्ल र शुक्ल मानिन्छ- कसले त्यस्तो धर्मलाई निरवशेषरूपले ग्रहण गरी आचरण गर्छन् ? गौतम श्रावकसङ्घले वा अरू गणाचार्यहरूले ?’ भनी सोध्दा यस्तो भन्न सक्छन्-”

“कस्सप ! ... यसरी बुद्धिमानीसँग सोध्दा हामीलाई नै त्यहाँ धेरै प्रशंसा गर्न सक्छन् ।”

आफैले जान्न सकिन्छ

“कस्सप ! यो मार्ग हो, यो प्रतिपदा हो । जस अनुसार आचरण गरेमा स्वयंले नै जान्न सक्ने छ, र देख्न सक्ने छ, कि श्रमण गौतम नै

कालदायी, सत्यवादी, अर्थवादी, धर्मवादी तथा विनयवादी हुन् । कस्सप ! त्यो मार्ग त्यो प्रतिपदा कुन हो त ? जस अनुसार स्वयंले नै जान्न सक्छन् र देख्न सक्छन् ... यही आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग हो । जस्तै—सम्यक्दृष्टि, सम्यक्संकल्प, सम्यक्वाचा, सम्यक्कर्म, सम्यक्आजीव, सम्यक्ब्यायाम, सम्यक्स्मृति र सम्यक्समाधि । कस्सप ! यही त्यो मार्ग हो, यही त्यो प्रतिपदा हो । जस अनुसार आचरण गर्दा स्वयंले नै श्रमण गौतम नै कालदायी, सत्यवादी, अर्थवादी, धर्मवादी तथा विनयवादी हुन् भनी जान्न सक्छ र देख्न सक्छ ।”

तपस्याहरू

यस्तोभन्दा अचेल कस्सपले भगवानलाई यस्तो भने— “आवुसो गौतम ! यी तपस्याहरू पनि यी श्रमणब्राह्मणहरूको श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व मानिन्छन् । जस्तै— नांगा हुनु, मुक्ताचार हुनु^१, हात चाटेर खानु (हत्थापलेखनो), बोलाएर दिएको भिक्षा नलिनु (न एहि भदन्तिको), ...^२ निम्तो पनि स्वीकार नगर्ने हुन्छ ।”

“उसले घ्याम्पा (कुम्भी) बाट दिएको (भिक्षा) लिदैन, डालोबाट दिएको लिदैन, ...^२ सुरा, मेरय, सर्वत (थुसोदक) पनि लिदैन ।”

-
१. 'मुक्ताचार' भनी उठेर नै दिसापिसाव गर्नेलाई भन्दछन् । दी. नि. अ. क. II. पृ. ३८ : महासीहनादसुत्तवण्णना ।
 २. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २१७ मा उल्लेख भएको छ । अतः उहाँ हेर्नु ।

“ऊ एकै घरमा भिक्षा लिन्छ वा एकै गाँस मात्र खान्छ र दुइ घरमा भिक्षा लिन्छ वा दुइ गाँस मात्र खान्छ,^१ ... । यसरी आलोपालो गरी आधा महिनाको एकपल्ट मात्र खाएर पनि विहार गर्छ ।”

“आवुसो गौतम ! यी तपस्याहरू पनि यी श्रमणब्राह्मणहरूको श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व मानिन्छन् । जस्तै— साग खाने हुन्छ, चामल खाने हुन्छ, नीवर (= जंगलमा स्वयं उब्जेका धान्यवर्ग) खाने वा ददुल (= सार्किले काटेर फ्याकिराखेका छालाका चौटाहरू) खाने हुन्छ, ...^२ बनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भई यापन गर्छ ।”

“आवुसो गौतम ! यी तपस्वीहरू पनि यी श्रमणब्राह्मणहरूको श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व मानिन्छन् । जस्तै— सनको वस्त्र पनि लगाउँछ, मिसिएको कपडाको वस्त्र पनि लगाउँछ, ...^३ लाटो कोसेरको प्वाँखको वस्त्र पनि लगाउँछ । केश दाही लुछ्छाउने पनि हुन्छ, ...^३ काँढाहरूमा पनि सुत्छ, काँढाहरूमा सुत्ने काममा लागेको हुन्छ । फलेकमा सुत्छ, खुला ठाउँमा बस्ने हुन्छ र जस्तो छ त्यस्तो आसनमा बस्छ विकट

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको वु. ब्रा. भा-२, पृ. २१७ मा उल्लेख भएको छ । अतः उहाँ हेर्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको वु. ब्रा. भा-२, पृ. २१८ मा उल्लेख भएको छ । अतः उहाँ हेर्नु ।

३. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको वु. ब्रा. भा-२, पृ. २१८ मा उल्लेख भएको छ । अतः उहाँ हेर्नु ।

खाना^१ खाने हुन्छ, र विकट खाना खानेमा लागेको हुन्छ, चीसो पानी पिउन्न, चीसो पानी नखानेमा लागेको हुन्छ, पाप पखाल्न भनी संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाउँछ ।”

“कस्सप ! अचेलक (= नांगा साधु) भएपनि, मुक्ताचार भएपनि, हात चाटेर खाने भएपनि, ... यसरी आलोपालो गरी आधा महिनाको एक पटक मात्र खाएर विहार गर्ने भएपनि उसको शीलसम्पदा, चित्तसम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा अभावित हुन्छ, र असाक्षात्कृत । अनि ऊ श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्वबाट टाढै हुन्छ । कस्सप ! जब भिक्षु अवैर, अब्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ, तब आस्रव क्षय गरी, चित्तविमुक्त र प्रज्ञाविमुक्त भई यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी विहार गर्छ । कस्सप ! यसैलाई भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।”

Dhamma.Digital

“कस्सप ! साग खाने भएपनि, चामल खाने भएपनि, ... वनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भएपनि उसको शीलसम्पदा, चित्तसम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा अभावित हुन्छ, र असाक्षात्कृत । अनि ऊ श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्वबाट टाढै हुन्छ । कस्सप ! जब भिक्षु अवैर, अब्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ, तब आस्रव क्षय गरी, ... अभिज्ञा

१) गुहू, मूत, खरानी र मातीलाई 'विकट खाना' भन्दछन् । यस्तो खाना खानेलाई 'विकट खाना खाने' भनी भन्दछन् । परि. वा. पा. पृ. २२६

साक्षात्कार गरी विहार गर्छ । कस्सप ! यसैलाई भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।”

“कस्सप ! सनको वस्त्र लगाउने भएपनि, मिसिएको कपडाको वस्त्र लगाउने भएपनि, ... पाप पखाल्न संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाएता पनि उसको शीलसम्पदा, ... अभावित हुन्छ र असाक्षात्कृत । अनि ऊ श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्वबाट टाढै हुन्छ । कस्सप ! जब भिक्षु अवैर, अब्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब आस्रवक्षय गरी, ... अभिज्ञा साक्षात्कार गरी विहार गर्छ । कस्सप ! यसैलाई भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।”

१-a. “कस्सप ! यो लोकमा ‘श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ’ भन्ने कुरा स्वाभाविकै हो । कस्सप ! अचेलक भएर पनि, मुक्ताचार भएर पनि, ... आलोपालो गरी आधा महिनाको एकपल्ट मात्र खाएर पनि विहार गर्छ । कस्सप ! यदि यति मात्रले, यति मात्र तपस्याले श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन दुष्कर र अति दुष्कर छ भन्ने हो भने ‘श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ’ भन्नु योग्य छैन ।”

b. “यदि यति मात्रले (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा सबभन्दा तल्लो कुम्भदासीले पनि ‘त्यसोभए अचेलक होऔं, मुक्ताचार होऔं, ... आलोपालो गरी आधा महिनाको एकपल्ट मात्र खाएर बसौं’ भनी बस्न सक्छ ।”

c. “कस्सप ! किन्तु यो भन्दा अर्कै प्रकारले, योभन्दा अर्कै तपस्याले मात्र श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन सकिन्छ भन्ने कुरा दुष्कर

तथा अति दुष्कर छ। त्यसैले 'श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ' भन्न योग्य छ।”

“कस्सप ! जब भिक्षु अवैर, अब्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब आस्रवक्षय गरी, चित्तविमुक्ति र प्रज्ञाविमुक्ति भई यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी विहार गर्छ। कस्सप ! यसैलाई (वास्तवमा) भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ।”

२- a. “कस्सप ! साग खाने भएर पनि, चामल खाने भएर पनि, ... वनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भएर पनि विहार गर्छ। कस्सप ! यदि यति मात्रले, यति मात्र तपस्याले श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्वबाट पाउन दुष्कर र अतिदुष्कर छ भने 'श्रामण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ' भन्नु योग्य छैन।”

b. “यदि यति मात्रले (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा सबभन्दा तल्लो कुम्भदासीले पनि 'त्यसोभए अचेलक होऔं, मुक्ताचार होऔं, ... आलोपालो गरी आधा महिनाको एकपल्ट मात्र खाएर बसौं' भनी बस्न सक्छ।”

c. “कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्कै प्रकारले, योभन्दा अर्कै तपस्याले मात्र श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन सकिन्छ, र दुष्कर तथा अतिदुष्कर छ। त्यसैले 'श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ' भन्न योग्य छ। कस्सप ! जब भिक्षु अवैर, अब्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ, तब ... भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ।”

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२ : अचेल कस्सप (घ)

३-a. “कस्सप ! सनको वस्त्र लगाउने भएर पनि, मिसिएको कपडाको वस्त्र लगाउने भएर पनि, ... पाप पखाल्न संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाएर पनि विहार गर्छ। कस्सप ! यदि यति मात्रले, यति मात्र तपस्याले श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन दुष्कर र अतिदुष्कर छ भन्ने हो भने ‘श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ’ भन्नु योग्य छैन ।”

b. “यदि यति मात्रले (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा सबभन्दा तल्लो कुम्भदासीले पनि ‘त्यसोभए सनको वस्त्र लगाएर बसौ, मिसिएको कपडाको वस्त्र लगाएर बसौ, ... पाप पखाल्न संध्या समयसम्म दिनको तीन पटक नुहाउँ’ भनी बस्न सक्छ ।”

c. “कस्सप ! किन्तु यो भन्दा अर्कै प्रकारले, योभन्दा अर्कै तपस्याले मात्र श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व पाउन सकिन्छ भन्ने कुरा दुष्कर तथा अति दुष्कर छ। त्यसैले ‘श्रामाण्यत्व दुष्कर छ, ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ’ भन्न योग्य छ। कस्सप ! जब भिक्षु अवैर, अब्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब...भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।”

यस्तोभन्दा अचेल कस्सपले भगवानलाई यस्तो भने— “भो गौतम ! श्रामाण्यत्व भनेको जान्नु गाह्रो छ, ब्राह्मण्यत्व भनेको जान्नु गाह्रो छ ।”

१- a. “कस्सप ! यो लोकमा ‘श्रामाण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ, ब्राह्मण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ’ भन्ने कुरा स्वाभाविकै हो । कस्सप !

अचेल भएर पनि, मुक्ताचार भएर पनि,...आलोपालो गरी आधा महीनाको एकपल्ट मात्र खाएर पनि विहार गर्छ। कस्सप ! यदि यति मात्रले, यति तपस्याले मात्र श्रामाण्यत्व र ब्राह्मण्यत्व जान्नु गाह्रो र अतिगाह्रो छ भन्ने हो भने 'श्रामाण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ, ब्राह्मण्यत्व जान्नु गाह्रो छ' भन्नु योग्य छैन ।”

b. “यदि यति मात्रले (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा सबभन्दा तल्लो कुम्भदासीले पनि 'त्यसोभए अचेल होऔं, मुक्ताचार होऔं ... आलोपालो गरी आधा महीनाको एकपल्ट मात्र खाएर बसौं' भनी बस्न सक्छ ।”

c. “कस्सप ! किन्तु यो भन्दा अर्कै प्रकारले, योभन्दा अर्कै तपस्याले भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि हुन सक्छ भन्ने कुरा जान्नु गाह्रो छ तथा अति गाह्रो छ । त्यसैले 'श्रामाण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ, ब्राह्मण्यत्वलाई जान्नु गाह्रो छ' भन्नु योग्य छ । कस्सप ! जब भिक्षु अवैर, अब्यापाद तथा मैत्रीचित्तको भाविता गर्छ तब...कस्सप ! यसैलाई (वास्तवमा) भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।”

२- a. “कस्सप ! शाग खाने भएर पनि,...वनमूल फल खाने वा खसेको फल खाने भएर पनि विहार गर्छ। कस्सप ! यदि यति मात्रले.....”

b. “यदि यति मात्रले (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए.....”

c. “कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्कै प्रकारले...भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।”

३- a. “कस्सप ! सनको वस्त्र लगाउने भएर पनि,...मिसिएको कपडाको वस्त्र लगाउने भएर पनि...कस्सप ! यति यति मात्रले.....”

b. “यदि यति मात्रले (श्रामाण्यत्व) पाउन सक्ने भए.....”

c. “कस्सप ! किन्तु योभन्दा अर्कै प्रकारले...भिक्षु-श्रमण पनि ब्राह्मण पनि भनिन्छ ।”

शील-चित्त-प्रज्ञासम्पदा

यस्तोभन्दा अचेल कस्सपले भगवानलाई यस्तो भने- “भो गौतम ! शीलसम्पदा, चित्तसम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा भनेको के हो ?”

शीलसम्पदा- “कस्सप ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध,...^१ उत्पन्न हुन्छ । उहाँले देव-मार सहित ब्रह्मलोकलाई, श्रमण ब्राह्मण सहित प्रजालाई, देवमनुष्य सहित लोकालाई- स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गर्नुभएको धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ ।”...^२

“अनि त्यो धर्मलाई गृहपति वा गृहपतिपुत्रले अथवा अरू कुनै कुलमा जन्मेकाले सुन्दछ । धर्म सुनेर उसको मनमा तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ । श्रद्धा उत्पन्न भएपछि उसले यस्तो विचार गर्छ- ‘घरमा बस्नु बाधापूर्ण छ । रागरूपी मल उत्पन्न हुन्छ । प्रव्रज्या हुनु खुला

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १३४ मा हेर्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १३४ मा हेर्नु ।

आकाश जस्तै हो । घरमा बसेर परिपूर्णरूपले शंख जस्तै सफा गरी ब्रह्मचर्य (= श्रेष्ठचर्या) पालन गर्न सजिलो छैन । अतः किन म केश दाही क्षौर गरी घरबाट निस्की अनागरिक भई प्रव्रजित नहूँ ?' अनि पछि गएर ऊ थोरै वा धेरै भोगसम्पत्तिलाई छाडी, थोरै वा धेरै ज्ञाति परिवारहरूलाई त्यागी, केश दाही क्षौर गरी काषायवस्त्र धारण गरी घरबार त्यागी अनगरिक भई प्रव्रजित हुन्छ ।”

“यसरी प्रव्रजित भएको ऊ प्रातिमोक्ष संवरशीलले युक्त भई आचार-गोचरले सम्पन्न भई, अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी भई तथा शिक्षापदहरू समादान गरी बस्छ । कार्यकर्म र वचीकर्मले सम्पन्न भई कुशलपूर्वक परिशुद्ध जीवी भई शीलसम्पन्न इन्द्रियहरूमा संयमी भई स्मृति सम्प्रजन्यले युक्त भई सन्तुष्ट भई बस्छ ।”

१- “कस्सप ! कसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ भने ?- कस्सप ! यहाँ भिक्षु प्राणीहिंसाबाट विरत भई बस्छ । दण्ड रहित, शस्त्र रहित, लज्जालु, दयालु तथा सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी भई बस्छ । यो पनि शीलसम्पदा हो ।”

(यहाँदेखि उताका कुराहरू जम्मै लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २८ को (२) देखि (२५) सम्म पढ्नु ।)

२६- “छेदन (= हात खुट्टा काट्ने), बध (= पीट्ने), बन्धन (= बाँध्ने), हमला गर्ने, लुट्ने, डाकामार्ने र साहसी काम (= जबरजस्ती, बलात्कार आदि काम) बाट अलग रहन्छ । यो पनि शीलसम्पदा हो ।”

२७- “जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणरू श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई तिरश्चीन विदद्या जस्ता मिथ्या जीवनले जीवन बिताउँछन् । जस्तै- शान्तिकर्म, प्रणीधकर्म, भूतकर्म, भूरिकर्म^१, पुरुषलाई नपुंसक बनाउने कर्म, ... ^२ औषधी दिने कर्म र क्षार औषधीको प्रभाव दूर गर्ने औषधी दिने कर्म आदि जस्ता तिरश्चीन विदद्याद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्दैन । यो पनि शीलसम्पदा हो ।”

“अनि यसरी शीलसम्पन्न भएको सो भिक्षुले शीलसंवरको कारणबाट कतैबाट पनि कुनै भय^३ आउने कुरा देख्दैन । कस्सप ! जस्तै- शत्रुलाई पराजित गरी अभिशेष प्राप्त क्षत्रीले कतैबाट कुनै शत्रुको भय आउने कुरो देख्दैन । कस्सप ! त्यस्तै गरी शीलसम्पन्न भएको सो भिक्षुले शीलसंवरको कारणबाट कतैबाट पनि कुनै भय आउने कुरो देख्दैन । ऊ यो आर्यशीलस्कन्धले सम्पन्न भई आफूभित्र निरवचय सुखको अनुभव गरी बस्छ । कस्सप ! यसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ । कस्सप ! यो पनि शीलसम्पदा हो ।”

-
१. यी शब्दहरूको अर्थ लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १४७ को पादटिप्पणीमा दिइएको छ ।
 २. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १४८ मा हेर्नु ।
 ३. असंयमताको कारणबाट जुन भय र त्रास मनमा लाग्ने हो त्यस्तो भय र त्रास उनको मनमा लाग्दैन भनिएको हो । दी. ति. अ. क. I. पृ. २०४ : सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

चित्तसम्पदा— “अनि ऊ कामविषयबाट अलग भई अकुशलबाट अलग भई वितर्क विचार युक्त भएको विवेकजः (= ध्यानजः) प्रीतिसुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यो पनि चित्तसम्पदा हो ।”

“फेरि भिक्षु वितर्क विचारलाई उपशान्त गरी अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई चित्तमा एकाग्र गरी वितर्क विचार रहित विवेकजः प्रीतिसुख भएको द्वितीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यो पनि चित्तसम्पदा हो ।”

“फेरि भिक्षु प्रीतिलाई पनि त्यागी उपेक्षित भई, स्मृति सम्प्रजन्य भई, शरीरद्वारा सुखानुभव गरी बस्छ । जसलाई आर्यहरू ‘उपेक्षावान् स्मृतवान् सुखपूर्वक बस्ने’ भनी भन्दछन् । त्यस प्रकारको तृतीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यो पनि चित्तसम्पदा हो ।”

“फेरि भिक्षु सुखलाई पति त्यागी दुःखलाई पनि त्यागी पहिले नै सौमनस्य, दौर्मनस्य अन्त गरी सुखदुःख नभएको स्मृति र उपेक्षा परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । यो पनि चित्तसम्पदा हो ।”

प्रज्ञासम्पदा— “यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध स्वच्छ निर्मल क्लेश रहित भएपछि, मृदू तथा कर्मण्य भएपछि तथा निश्चलतामा पुगेपछि ज्ञान दर्शनार्थी ऊ चित्त अधि बढाउँछ, र चित्त भुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।”

१. यो ‘ज्ञानदर्शन’ भन्ने शब्दको अर्थ चाहिँ लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ.

१५८ : को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

“यसरी समाहित चित्त भएपछि ...मनोमयकाय निर्माणको निमित्त ऊ चित्त अधि बढाउँछ र चित्त भुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।”

“यसरी समाहित चित्त भएपछि ...ऋद्धिविधज्ञानको निमित्त ऊ चित्त अधि बढाउँछ र चित्त भुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।”

“यसरी समाहित चित्त भएपछि ...दिव्यश्रोतधातु प्राप्तिको निमित्त ऊ चित्त अधि बढाउँछ र चित्त भुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।”

“यसरी समाहित चित्त भएपछि ...परचित्तज्ञानको निमित्त ऊ चित्त अधि बढाउँछ र चित्त भुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।”

“यसरी समाहित चित्त भएपछि ...पूर्वानुस्मृतिज्ञानको निमित्त ऊ चित्त अधि बढाउँछ र चित्त भुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।”

“यसरी समाहित चित्त भएपछि ... सत्वहरूको च्युति र उत्पत्ति सम्बन्धी ज्ञानको निमित्त ऊ चित्त अधि बढाउँछ र चित्त भुकाउँछ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो ।”

“यसरी समाहित चित्त भएपछि ...आस्रवहरूको^१ क्षय हुने ज्ञानको निमित्त ऊ चित्त अधि बढाउँछ र चित्त भुकाउँछ । अनि ‘यो

१. आस्रवहरू भनेका कति छन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३२८ र बु. ब्रा. भा-३, पृ. १२७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

दुःख हो भनी यथार्थत बोध गर्छ । ...^१ यसरी देखेपछि यसरी अवबोध भएपछि उसको चित्त कामास्रववाट^२, भवास्रववाट र अविदचास्रववाट पनि विमुक्ति हुन्छ । विमुक्ति भएपछि 'विमुक्ति भएँ' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । 'जाति (= जन्म) क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसकें अब उप्रान्त यहाँ आउनुपर्ने हेतु छैन' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । यो पनि प्रज्ञासम्पदा हो । कस्सप ! यो हो प्रज्ञासम्पदा ।”

“कस्सप ! यी शीलसम्पदा, चित्तसम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा बाहेक अरू योभन्दा माथिल्लो र उत्तमतर शीलसम्पदा, चित्तसम्पदा तथा प्रज्ञासम्पदा छैन ।”

गौतमको सिंहनाद

“कस्सप ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू शीलवादी छन् । उनीहरू अनेकप्रकारले शीलको वर्णन गर्छन् । कस्सप ! जहाँसम्म आर्य परम-शीलको कुरा छ त्यस सम्बन्धमा म समान अरू कुनै देखिन भने मभन्दा उत्तमको त के कुरा ! अतः उत्तमशीलको बारेमा चाहिं म नै श्रेष्ठ छु ।”

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १६८ अथवा बु. प. भा-१, पृ. २९२ मा हेर्नु ।

२. 'कामास्रव' आदि भनेका कस्ता हुन् भन्ने सम्बन्धमा लेखकको व. प्र. भा-१, पृ. ३८५ वा बु. गृ. भा-३, पृ. १२७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

“कस्सप ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू तपजुगुप्सावादी^१ छन् । उनीहरू अनेकप्रकारले तपजुगुप्साको वर्णन गर्छन् । कस्सप ! जहाँसम्म आर्य परम तपजुगुप्साको कुरा छ त्यस सम्बन्धमा म समान अरू कुनै देखिदैन भने मभन्दा उत्तमको त के कुरा ! अतः उत्तम तपजुगुप्साको बारेमा म नै उत्तम छु ।”

“कस्सप ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू छन् । उनीहरू अनेक-प्रकारले प्रज्ञाको वर्णन गर्छन् । कस्सप ! जहाँसम्म आर्य परम प्रज्ञाको^२ कुरा छ त्यस सम्बन्धमा म समान अरू कुनै देखिदैन भने मभन्दा उत्तमको त के कुरा ! अतः उत्तम प्रज्ञाको बारेमा म नै श्रेष्ठ छु । ... उत्तम विमुक्तिको बारेमा म नै उत्तम छु ।”

“कस्सप ! शायद अन्यतैर्तीय परिव्राजकहरू यस्तो भन्न सक्छन्— ‘श्रमण गौतम सिंहनाद त गर्छन् तर परिषद्को वीचमा होइन, कोही नभएको ठाउँमा ।’ उनीहरूलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । उनीहरू-

१. ‘तपजुगुप्सा’ भनेको तपस्यालाई घृणा गर्नु । क्लेश संतप्त गर्ने वीर्यलाई ‘तप’ भनिन्छ । अतः क्लेशलाई घृणा गर्ने भन्ने अर्थले ‘तपजुगुप्सा’ भनिएको हो भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ४२ : महासीहनादसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. ‘प्रज्ञा’ भनेको कर्म नै आफ्नो हो भन्ने प्रज्ञा, विपश्यना-प्रज्ञालाई पनि ‘प्रज्ञा’ भनिएको हो । मार्गफल युक्त प्रज्ञा चाहिँ उत्तम प्रज्ञा हो । दी. नि. अ. क. II. पृ. ४२ : महासीहनादसुत्तं ।

लाई श्रमण गौतम परिषद्को बीचमा पनि सिंहनाद गर्छन्' भनी भन्नु पर्छ ।

“कस्सप ! शायद अन्यतैर्तीय परिव्राजकहरू यस्तो भन्न सक्छन्— ‘श्रमण गौतम परिषद्को बीचमा सिंहनाद त गर्छन् तर वैशारदच^१ नभई गर्छन् ।’ उनीहरूलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । उनीहरूलाई ‘श्रमण गौतम परिषद्को बीचमा पनि सिंहनाद गर्छन् वैशारदच भएर पनि गर्छन्’ भनी भन्नुपर्छ ।”

“कस्सप ! शायद अन्यतैर्तीय परिव्राजकहरू यस्तो भन्न सक्छन्— ‘श्रमण गौतम सिंहनाद त गर्छन्, परिषद्को बीचमा पनि, वैशारदच भएर पनि, किन्तु उनीसँग कसैले प्रश्न सोध्दैनन्;...प्रश्न पनि सोध्दछन् तर प्रश्नको उत्तर दिदैनन्;...सोधेको प्रश्नको उत्तर पनि दिन्छन् तर प्रश्नको उत्तरद्वारा चित्त प्रसन्न पादैनन्;...प्रश्नको उत्तरद्वारा चित्त पनि प्रसन्न पाछ्छन् तर सुन्ने मन गर्दैनन्;...सुन्ने मन पनि गर्छन् तर सुनेर प्रसन्न हुन्नन्;...सुनेर प्रसन्न पनि हुन्छन् तर प्रसन्नताकार देखाउन्नन्;... प्रसन्नताकार पनि देखाउँछन् तर तदनुसार आचरण गर्दैनन्;...तदनुसार आचरण पनि गर्छन् तर सन्तोष हुने गरी आचरण गर्दैनन् ।’ उनीहरूलाई ‘यस्तो नभन’ भनी भन्नुपर्छ । कस्सप ! उनीहरूलाई ‘श्रमण गौतम सिंहनाद पनि गर्छन्, परिषद्को बीचमा पनि, वैशारदच भएर पनि, प्रश्न पनि सोध्दछन्, प्रश्नको उत्तर पनि दिन्छन्, प्रश्नको उत्तरद्वारा

१. ‘वैशारदच’ भनेको केहो भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. श्रा. च. भा-३, पृ. ३०२ मा हेर्नु ।

सन्तोष पनि पाउँछन्, सुन्ने मन पनि गर्छन्, सुनेर प्रसन्न पनि हुन्छन्, प्रसन्नताकार पनि देखाउँछन्, तदनुसार आचरण पनि गर्छन् र आचरणद्वारा सन्तोष पनि गराउँछन्' भनी भन्नुपर्छ ।”

अचेल कस्सपको प्रव्रज्या

“कस्सप ! एक समय म राजगृहको गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहेको थिएँ। त्यहाँ एक निग्रोध भन्ने तप ब्रह्मचारी परिव्राजकले मसँग अधिजुगुप्सा वारे प्रश्न सोधेका थिएँ^१ । अनि मैले अधिजुगुप्सा विषयमा सोधेका प्रश्नको उत्तर दिएँ । उत्तर दिएपछि उनी ममाथि अधिक प्रसन्न भएका थिए ।”

“भन्ते ! भगवानको धर्म सुनी को अधिक प्रसन्न नहोला र ! धन्य हो भन्ते ! धन्यहो भन्ते !! भन्ते ! जस्तै— घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा ढाकिएकोलाई उघारिदिंदा...^२ आँखा हुनेहरूले रूप देख्दछन्— त्यस्तै प्रकारले भगवानले अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनुभयो । भन्ते ! सो म अब भगवानको शरणमा पर्दछु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भन्ते ! भगवानको समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाऊँ ।”

१. यी निग्रोधले सोधेका कुरा लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. २९२ मा उल्लेख भएको छ ।

२. यहाँका बाँकी कुरा माथि पृ. ७ अचेल कस्सप (क) को कुरामा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

“कस्सप ! जो अघि अन्यतीर्थिय भएका यस धर्मविनयमा प्रव्रज्या र उपसम्पदा चाहन्छन् उनीहरू चार महीनासम्म परिवासमा (= परीक्षा-कालसम्म) बस्नुपर्छ ।...^१

अनि अचेल कस्सपले भगवानको समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा प्राप्त गरे^२ । उपसम्पन्न भएर आयुष्मान् कस्ससपले...चिरकाल नवित्दै—जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यकरूपले घरबाट निस्की अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्— त्यो अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी उपशान्त भई बसे । “जाति क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसके, अब उप्रान्त गर्नुपर्ने केही बाँकी छैन” भन्ने पनि जाने ।

आयुष्मान् कस्सप (= कश्यप) अरहन्तहरूमध्येमा एक हुनुभयो ।

Dhamma.Digital

-
१. यहाँका बाँकी कुरा माथि पृ. ७ अचेल कस्सप (क) को कुरामा उल्लेख भए अनुसार दोहर्थाई पढ्नु ।
 २. उनको तीव्र इच्छालाई बुझ्नुभई एक भिक्षुलाई अर्थाई उनलाई नुहाई प्रव्रजित गराउन लगाउनुभयो । अनि उनलाई गणहरूको बीचमा बसाली उपसम्पदा पनि गराउनुभयो । त्यसैले ‘उपसम्पदा प्राप्त गरे’ भनिएको हो ।
दी. नि. अ. क. II. पृ. ४६ : सीहनादसुत्तवण्णना ।

१५ । ५. अजित परिव्राजक

प रि च य

एकदिन यी अजित परिव्राजक भगवानकहाँ गएको कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रबाट ज्ञात हुन्छ । अनि भगवानसँग सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि उनले आफ्ना एक सब्रह्मचारीको बयान सुनाएका थिए । यस सन्दर्भमा भगवानले भिक्षुहरूलाई धर्मोपदेश सुनाउनु भएको थियो ।

अजित नामका व्यक्तिहरू कति छन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १०० मा उल्लेख भएको छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

धर्म र अधर्म बुभ्नुपच्छं

(अजितसुत्त^१)

अनि अजित परिव्राजक जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अजित परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने—

“भो गौतम ! पण्डित भन्ने हाम्रा सबचारी छन् । उनले चित्त उत्पन्न हुने पाँचशय कारणहरू सोचेका छन् । यसबाट अन्यतैर्थायहरू आफूलाई निन्दागरी पराजित भएका ठान्छदन् ।”

अनि भगवानले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो— “भिक्षुहो ! के तिमीहरूले पण्डित हुने यो कारणलाई धारण गर्छौं ?”

“भगवान ! यस विषयको यो समय हो, सुगत ! यस विषय सम्बन्धी जो भगवान भन्नुहुन्छ सो सुनेर भिक्षुहरू धारण गर्ने छन् ।”

१. अं. नि-१०, पृ. २८७ : पच्चोरोहवग्गो; अ. क. II. पृ. ८५९.

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२ : अजित परिव्राजक

“भिक्षुहो ! त्यसोभए सुन, राम्ररी मनमा राख भन्नेछु ।” “हवस् भन्ते !” भनी ती भिक्षुहरूले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवानले यस्तो भन्नभयो—

१— “भिक्षुहो ! यहाँ केहीले अधार्मिक वादले अधार्मिक वादलाई निग्रह गर्छन् र थिच्छन् । यसद्वारा अधार्मिक परिषद् प्रसन्न हुन्छ । अनि सो अधार्मिक परिषद् ‘अहो पण्डित ! अहो पण्डित !’ भन्दै होहल्ला मचाउँछ ।”

२— “भिक्षुहो ! यहाँ केहीले अधार्मिक वादले धार्मिक वादलाई निग्रह गर्छन् र थिच्छन् । यसद्वारा अधार्मिक परिषद् प्रसन्न हुन्छ । अनि सो अधार्मिक परिषद् ‘अहो पण्डित ! अहो पण्डित !’ भन्दै होहल्ला मचाउँछ ।”

३— “भिक्षुहो ! यहाँ केहीले अधार्मिक वादले धार्मिक वादलाई पनि अधार्मिक वादलाई पनि निग्रह गर्छन् र थिच्छन् । यसद्वारा अधार्मिक परिषद् प्रसन्न हुन्छ । अनि सो अधार्मिक परिषद् ‘अहो पण्डित ! अहो पण्डित !’ भन्दै होहल्ला मचाउँछ ।”

४— “भिक्षुहो ! अधर्म पनि धर्म पनि बुभ्नुपर्छ । अर्थ पनि अनर्थ पनि बुभ्नुपर्छ । अधर्मलाई पनि धर्मलाई पनि बुभी अनर्थलाई पनि अर्थलाई पनि बुभी— जो धर्मको जो अर्थहो त्यस अनुसार प्रतिपादन गर्नुपर्छ ।”

“भिक्षुहो ! कुनचाहिं अधर्म र कुनचाहिं धर्महो ? कुनचाहिं अनर्थ र कुनचाहिं अर्थ हो ? भिक्षुहो ! मिथ्यादृष्टि अधर्म हो र

सम्यक्दृष्टि धर्म हो । जो मिथ्यादृष्टिको कारणबाट अनेक प्रकारका पापकर्महरू सम्भव हुन्छन्— यो अनर्थ हो । सम्यक्दृष्टिको कारणबाट अनेक कुशल-धर्महरू परिपूर्ण हुन्छ— यो अर्थ हो ।”

“भिक्षुहो ! मिथ्यासंकल्प अधर्म हो र सम्यक्संकल्प धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्यावाचा अधर्म हो र सम्यक्वाचा धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्याकर्म अधर्म हो र सम्यक्कर्म धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्याजीविका अधर्म हो र सम्यक्जीविका धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्याव्यायाम अधर्म हो र सम्यक्व्यायाम धर्म हो,... भिक्षुहो ! मिथ्यास्मृति अधर्म हो र सम्यक्स्मृति धर्महो,... भिक्षुहो ! मिथ्यासमाधि अधर्म हो र सम्यक्समाधि धर्महो,... भिक्षुहो ! मिथ्याज्ञान अधर्म हो र सम्यक्ज्ञान धर्म हो ।”

“भिक्षुहो ! मिथ्याविमुक्ति अधर्म हो र सम्यक्विमुक्ति धर्म हो । जो मिथ्याविमुक्तिको कारणबाट अनेक प्रकारका पापक अकुशल धर्महरू सम्भव हुन्छन्— यो अनर्थ हो । सम्यक्विमुक्तिको कारणबाट अनेक प्रकारका कुशल-धर्महरू परिपूर्ण हुन्छन्— यो अर्थ हो ।

“भिक्षुहो ! अधर्म पनि धर्म पनि बुभ्नुपर्छ । अनर्थ पनि अर्थ पनि बुभ्नुपर्छ । अधर्म पनि धर्म पनि बुझी, अनर्थ पनि अर्थ पनि बुझी— जो धर्म हो जो अर्थ हो त्यसअनुसार प्रतिपादन गर्नुपर्छ भनी जुन कुरा भनिएको हो सो यसै कारणले भनिएको हो ।”

१६ । ६. उग्गाहमान परिव्राजक

प रि च य

पपं. सू. III. पृ. १८२ : समणमण्डिकसुत्तवण्णनाले यी उग्गाहमान परिव्राजकको खास नाम चाहिं 'सुमन' हो भनी उल्लेख गरेको छ । अलि अलि लेखपढ गर्न जानेका हुनाले यिनलाई 'उग्गाहमान' भनिएको हो भनी उक्त अर्थकथाले उल्लेख गरेको छ ।

श्रावस्तीका अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा भगवान बसिरहनुभएको बेलामा यी उग्गाहमान परिव्राजक कोशल राजाकी मल्लिका महारानीको उदयानमा एकशाल भन्ने घरमा पाचशय परिषद्का साथ बसिरहेका थिए । एकदिन पञ्चकङ्क थपति^१ यिनी बसिरहेको ठाउामा गएका थिए । अनि यिनलाई उग्गाहमान परिव्राजकले "चार अंगले युक्त पुरुषलाई ...सम्पन्न कुशल भएका उत्तम

१. यी पञ्चकङ्क थपति भन्ने को हुन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. १ मा हेर्नु ।

श्रमण भन्दछु” भनी भनेका थिए । पञ्चकङ्क थपतिले चाहिं यिनको कुरालाई न अनुमोदन गरे न त खण्डन नै । बल्की उनी त्यहाबाट भगवानकहाँ गई उनले भनेका सबै कुरा भगवानलाई सुनाए । अनि यसै प्रसंगमा भगवानले उनलाई धर्मोपदेश गर्नुभयो ।

मूल सूत्र—

उग्गाहमान परिव्राजकको वाद

(समणमुण्डिकसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् श्रावस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बसिरहनुभएको थियो । त्यस समय श्रमणमुण्डिकापुत्र^२ उग्गाहमान^३ परिव्राजक तिन्दुकाचीरको^४ समय-प्रवादक^५ (भन्ते) एकशाल^६ (नामक) मल्लिकाको आराम^७ (= उदयान) मा पाँचशय महान परिव्राजक परिषद्को साथ बस्थे ।

१. म. नि. II. पृ. २४७; अ. क. III. पृ. १८२ सिंहल र रोमनमा चाहिँ 'समणमुण्डिकासुत्त' छ ।

२. सिंहल र रोमनमा 'श्रमणमुण्डिकापुत्र' ।

३. 'उग्गाहमान' भनेको परिव्राजकको नाम हो । अलि अलि पढ्न सक्ने भएका हुनाले यिनलाई 'उग्गाहमान' भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १८२ : समणमुण्डिकसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

४. तिम्बरु (=डुम्री) रुखको पत्तिले घेरिएको हुनाले 'तिन्दुकाचीर' भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १८२ : समणमण्डिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । स्याममा चाहि 'तिण्डकाचीर' उल्लेख भएको छ ।
५. सिद्धान्तहरूलाई 'समय' भन्दछन् । अतः 'समय' अर्थात् सिद्धान्तहरूको प्रवचन गरिने ठाउँ भएको हुनाले 'समयप्रवादक' भनिएको हो । (समय पवदन्ति एत्थाति समयप्पवादकं) यो ठाउँमा अचेलक परिव्राजक आदि परिव्राजकहरू भेला भई आ-आफ्ना सिद्धान्तका व्याख्यान गर्छन् । यसरी आ-आफ्ना सिद्धान्तका कुराहरूको प्रवचन गर्ने ठाउँ भएकोले त्यस ठाउँलाई 'समय प्रवादक' भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १८२ : समणमण्डिकसुत्तवण्णना उल्लेख गर्छ ।
६. उपरोक्त तिन्दुकाचीर अर्थात् तिम्बरु रुखहरूले घेरिएको स्थानमा पहिले एउटा शाला थियो । पछि महापुण्यवान् पोद्दपाद परिब्राजकको कारणमा अनेक शालाहरू बनाएका थिए । अघि शुरु शुरुमा एउटै शाला मात्र भएको हुँदा एउटै शालाको नामले 'एकशालक' भन्ने नाम रहन गएको हो । अतः पछि धेरै शालाहरू बनेर पनि 'एकशालक' भन्ने नाम नै रहन गएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १८२ : समणमण्डिकसुत्तवण्णनाले र सुमं. वि. I.

अनि पञ्चकङ्क थपति (= पञ्चकङ्क स्थपित) भगवानको दर्शन गर्नको निमित्त मध्यान्ह समयतिर श्रावस्तीबाट निस्के । अनि पञ्चकङ्क थपतिलाई यस्तो लाग्यो- “अहिले भगवानको दर्शन गर्ने समय होइन । अहिले भगवान ध्यानमा बसिरहनु होला । मनोभावनीय^१ (= मनपराउँदा) भिक्षुहरूको दर्शन गर्ने समय पनि होइन । मनोभावनीय भिक्षुहरू पनि अहिले ध्यानमा बसिरहनु भएको होला । अतः किन म जहाँ तिन्दुकचीरको समय-प्रवादक एकशाल (नामक) भन्ने मल्लिकाको आराम हो जहाँ श्रमणमुण्डिका उग्गाहमान परिव्राजक बसेका छन् त्यहाँ नजाऊ । अनि पञ्चकङ्क थपति जहाँ

पृ. २३८ : पोट्टपासुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् । पोट्टपाद परिब्राजकको कुरा अगाडि उल्लेख भएको छ ।

७. यो आराम अथवा उदचान प्रसेनजित् कोशल राजाकी महिषी मल्लिका देवीको हो । यस आराममा फल-फूलहरू धेरै छन् । अतः मल्लिकाको आराम भएको हुँदा ‘मल्लिकाको आराममा’ भनी सूत्रमा उल्लेख भएको हो । पपं. सू. ६६६ पृ. १८२ : समणमण्डिकसुत्तवण्णना र सुमं. वि. क्षपृ. २३८ : पोट्टपादसुत्तवण्णना । मल्लिका देवीका कुरा लेखकको बु. म. भा-२, पृ. ७६ मा उल्लेख भएको छ ।

१. जसको स्मरण गर्दा नीवरणहरू हट्छन् र चित्त प्रसन्न हुन्छ अथवा जसलाई भेट गर्दा चित्त प्रफुल्लित हुन्छ त्यस्तालाई ‘मनोभावनीय’ भन्दछन् । पपं. सू. III. पृ. १८२ : समणमण्डिकसुत्तवण्णना ।

तिन्दुकचीरका समय-प्रवादक एकशालक (नामक) भन्ने मल्लिकाको आराम हो जहाँ श्रमणमुण्डिकापुत्र उग्गाहमान परिव्राजक थिएत्यहाँगए ।

त्यस समय श्रमणमुण्डिकापुत्र उग्गाहमान परिव्राजक उन्नाद गरिरहेका र चिच्याइरहेका महत् परिव्राजक परिषद्को बीचमा बसिरहेका थिए । उनीहरू अनेक प्रकारका तिरश्चीन कुरा गरी बसिरहेका थिए । जस्तै— (१) राजकथा,...^१

अनि पञ्चकङ्क थपति जहाा श्रमणमुण्डिकापुत्र उग्गाहमान परि ब्राजक थिए त्यहाा गए । त्यहाा पुगेपछि श्रमणमुण्डिकापुत्र उग्गाहमान परिव्राजकसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पञ्चकङ्क थपतिलाई श्रमणमुण्डिकापुत्र उग्गाहमान परिव्राजकले यस्तो भने—

Dhamma Digital सम्पन्न कुशल पुरुष

“गृहपति ! चार अङ्गले युक्त पुरुष-पुद्गललाई सम्पन्न कुशल, परम कुशल, उत्तम प्राप्त र अयोध्य (= जोसँग वादरूपी युद्ध गर्न सकिदैन) श्रमण भनी म भन्दछु । कुन चारले भने—

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. २० मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

(यहाँदेखि उताका सबै कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. २१ देखि ३७ सम्म अनुदित भइसकेको हुँदा उहाँ पढ्नु ।)

१७ । ७. उत्तिय परिव्राजक

प र ि च य

एकदिन यो उत्तिय परिव्राजक भगवानकहाँ गई “के शाश्वत लोक भन्ने मात्र सत्य हो र अरू भूठ हो ?” भनी सोध्दा भगवानले “मैले यस्तो कुरा बताएको छैन” भनी भन्नुभयो । यस्तैगरी उत्तिय परिव्राजकले सोधेका अरू प्रश्नको बारेमा पनि भगवानले यस्तो भन्नुभएपछि उत्तिय परिव्राजकले “त्यसोभए तपाईंले कस्तो कुरा बताउनु हुन्छ त ?” भनी सोध्दा भगवानले जुन कुरा बताउनु भयो त्यो अगाडि अनुदित मूल सूत्रमा प्रष्ट भएको छ ।

X

X

X

उत्तिय नामका केही व्यक्तिहरू

- (१) उत्तियथेर- यी स्थविर चाहिं श्रावस्तीमा कुनै एक कुलमा जन्मेका थिए। यिनको नाम 'उत्तिय' थियो। बै षा पुगोपछि अमृतको खोजिमा यिनी परिव्राजक सम्प्रदायमा प्रव्रजित भई विचरण गर्दथे।

एकदिन यिनले भगवानलाई देखी उहााकह(गई धर्मोपदेश सुनी प्रभावित भएपछि यिनी बुद्धशासनमा दिक्षित भएका थिए। तर शील विशुद्धपानं नसकेकोले अरहत्फल प्राप्त गर्न सकेका थिएनन्। पछि बुद्धको उपदेश सुनेर अरहत्फल प्राप्त गरे। थेर. गा. अ. क. I. पृ. ८९ : उत्तियथेरगाथावण्णनाह थेर. गा. पा. पृ. २४१.

- (२) उत्तियथेर- यी स्थविर चाहिं गोधिक, सुबाहु र वल्लिय महास्थविर हरूका साथी हुन्। यी चार जना भगवानका पालाका पावाका चार मल्लहरूले कुलमा जन्मेका थिए।

एकदिन यिनीहरू कुनै कामले कपिलवस्तु गएका थिए। त्यसबखत भगवान कपिलवस्तुमा यमकप्रातिहार्य देखाई शुद्धोदन सहित शाक्य परिवारहरूलाई दमन गर्नुभएको थियो। यो प्रातिहार्य देखेर यी चार सहायक मल्लपुत्रहरू प्रफुल्लित भई उही प्रव्रजित भई विपश्यना भावना गरी अरहत् भएका थिए।

थेर. गा. अ. क. I. पृ. १२३-२७; थेर. गा. पा. पृ. २४६-४७. यस सम्बन्धमा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. २० र पृ. १३५ को पादटिप्पणीमा पनि हेर्नु वेश हुनेछ ।

- ३) उत्तियथेर- यी स्थविर कपिलवस्तुको कुनै एक शाक्य परिवारमा जन्मेका थिए । उनको नाम 'उत्तिय' थियो । वैश पुगेपछि शाक्यहरूको ज्ञातिसमागममा बुद्धको प्रभाव देखेर प्रसन्न भई भिक्षु भई श्रमणधर्म गरी बसेका थिए ।

एकदिन कपिलवस्तु नगरमा भिक्षाटन् जाँदा एउटी आइमाईको गीत स्वरमा आफू आकर्षित भएको प्रत्यवेक्षणा ज्ञानले देखेपछि विरक्ति एर विहारमा गई विपश्यना बढाई अरहत् भएका थिए । थेर. गा. अ. क. I. पृ. २०२ : उत्तियथेर-गाथावण्णना; थेर. गा. अ. क. पृ. २५७.

- ४) उत्तियथेर- यी स्थविर ती हुन् जो सम्राट अशोकका पुत्र महेन्द्र महास्थविर सँग लंकामा धर्मप्रचारार्थ जानुभएको थियो । सम. पा. I. पृ. ६२ : बाहिर निदानकथा ।

- ५) उत्तियथेर- यी स्थविर अप. दा. पा. I. पृ. ९३ मा उल्लिखित उत्तिय स्थविर हुन् ।

- ६) उत्तियसुत्तं- यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. २० : मग्गसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा उत्तिय भिक्षु भगवानकहाँ गई उहाँसँग पञ्चकामगुण भनेका के हुन् भनी सोधेका कुरा छन् ।

- ७) उत्तियसुत्तं- यो सूत्र सं. नि. ६ख पृ. १४२ : सतिपट्टानसंयुत्तंमा उल्लेख भएको छ । यसलाई त्रिपिटक सूची पृ. ५६ मा 'उत्तियवादसुत्तं' भनी उल्लेख भएको छ ।

एकदिन भगवानकह(गई उत्तिय भिक्षुले "संक्षेपमा धर्मोपदेश गर्नुहोस्" भनी विन्तिगर्दा भगवानले "त्यसोभए पहिले शील परिशुद्ध गर" भनी भन्नुभएको कुरा यस सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

- ८) उत्तियसुत्तं- यो सूत्र अं. नि-१०, पृ. २५५ : उपालिवर्गमा उल्लेख भएको छ । यसमा उत्तिय परिव्राजकले भगवानसाग प्रश्नहरू सोधेका कुरा छन् । जसको अनुवाद अगाडि गरिदिएको छ ।
यहाँ
- ९) उत्तिय गृहपति- यी गृहपतिको नाम कथा व. पा. पृ. २४१ : गिहिस्सअर हातिकथा, चतुर्थवर्गमा उल्लेख भएको छ । यस कथामा उत्तिय गृहपतिका साथ यस कुलपुत्र र सेतु माणाव गृहस्थीभावमै अरहन्त भएको कुरा उल्लेख भएको छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

लोक शाश्वत हो ?

(उत्तियसुत्ता^१)

अनि उत्तिय परिव्राजक जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगोपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरि सकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका उत्तिय परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने—

१- “भो गौतम ! के शाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन् ?”

“उत्तिय ! ‘शाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने कुरा मैले बताएको छैन ।”

२- “भो गौतम ! के त अशाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन् त ?”

“उत्तिय ! ‘अशाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने कुरा पनि मैले बताएको छैन ।”

१. अं. नि-१०, पृ. २५५ : उपालिवग्गो; अ. क. II. पृ. ८५४.

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२ : उत्तिय परिव्राजक

३- “भो गौतम ! के अन्तवान्लोक भन्ने मात्र...अनन्तवान्लोक भन्ने मात्र...उही जीव उही शरीर भन्ने मात्र...अर्कै जीव अर्कै शरीर भन्ने मात्र...मरणपछि तथागत हुन्छ, भन्ने मात्र...मरणपछि तथागत हुन्छ, पनि हुन्न पनि भन्ने मात्र...मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन् त ?”

“उत्तिय ! ‘अनन्तवान्लोक भन्ने मात्र...सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने कुरा पनि मैले बताएको छैन ।”

“भो गौतम ! ‘के शाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन् ?’ भनी सोध्दा ‘उत्तिय ! शाश्वतलोक भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने कुरा मैले बताएको छैन भनी भन्नुहुन्छ । ‘भो गौतम ! के त अशाश्वत लोक भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन् त ?’ भनी सोध्दा ‘उत्तिय ! अशाश्वत लोक भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने पनि मैले बताएको छैन भनी भन्नुहुन्छ ।...‘भो गौतम ! मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन् त ?’ भनी सोध्दा ‘उत्तिय ! मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य र अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने पनि मैले बताएको छैन भनी भन्नुहुन्छ । त्यसोभए तपाईं गौतमले के बताउनु भएको छ त ?”

“उत्तिय ! मैले अवबोध गरी प्राणीहरूको विशुद्धको निमित्त, शोकपरिदेवलाई पार गर्नको निमित्त, दुःखदौर्मनस्यको अन्तः गर्नको निमित्त, ज्ञान प्राप्तिको निमित्त तथा निर्वाण प्राप्तिको निमित्त श्रावकहरूलाई धर्मदेशना गर्छु ।”

तपाईं गौतमले अवबोध गरी प्राणीहरूको विशुद्धिको निमित्त, शोक परिदेवलाई पार गर्नको निमित्त, दुःखदौर्मनस्यको अन्तः गर्नको निमित्त, ज्ञान प्राप्तिको निमित्त तथा निर्वाण प्राप्तिको निमित्त श्रावकहरूलाई जुन धर्मदेशना गर्नुहुन्छ— त्यसले सबै लोकजनलाई निर्वाणतिर लैजान्छ, कि आधा अथवा चारखण्डको ती खण्डसम्मलाई लैजान्छ ?”

यस्तो सोध्दा भगवान् चूपरहनुभयो ।

अनि आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो लाग्यो— “मैले श्रमण गौतमसँग प्रश्नहरूमध्ये सर्वश्रेष्ठ प्रश्न सोधें । किन्तु उनी चूप बस्छन् उत्तर दिन्नन् र उत्तर दिन सक्दैनन्’ भन्ने गलत धारणा उत्तिय परिव्राजकमा हुन नपाओस् । जो उत्तिय परिव्राजकको लागि दीर्घकालिक दुःख हुनसक्छ ।”

यति सोचेर आयुष्मान् आनन्दले उत्तिय परिव्राजकलाई यस्तो भन्नुभयो— “उत्तिय ! त्यसोभए तिमीलाई उपमा बताउनेछु । उपमाद्वारा पनि यहाँ कुनै बुद्धिमानीले भनेको कुराको अर्थ बुझ्न सक्छन् । उत्तिय ! भनौं कि राजाको प्रत्यन्त नगरमा बलियो परखालले घेरिएको तोरण भएको यौटै मात्र नगरमा जाने ढोका छ । त्यहाँ ढोकामा बस्ने पाले पण्डित तथा व्यक्ति छ । उसले चिनेकोलाई मात्र भित्र पस्न दिन्छ, अरूलाई दिन्न । ऊ नगरको चारैतिर गई परखाल हेर्छ । कतै पनि कुनै प्वाल वा परखाल भत्केको देख्दैन । बिरालो छिर्नसक्ने प्वालसम्म पनि देख्दैन । तर उसलाई यस्तो ज्ञान हुन्न— ‘यति प्राणीहरू यो नगरभित्र बस्छन् वा बाहिर निस्कन्छन् ।’ किन्तु उसलाई यस्तो लाग्छ— ‘जो स्थूल

प्राणीहरू यो नगरभित्र पस्छन् वा बाहिर निस्कन्छन् ती सबै यसै ढोकाबाट भित्र पस्छन् र बाहिर निस्कन्छन् ।”

“आवुसो उत्तिय ! यस्तै गरी ‘सबै लोकजनलाई त्यसले निर्वाणतिर लैजान्छ वा आधा अथवा चारखण्डको तीनखण्ड सम्मलाई ?’ भन्ने विषयमा तथागत उत्सुक हुनुहुन्न । बल्की तथागतलाई यति मात्र हुन्छ कि— ‘जे जति लोकबाट निर्वाणतिर लगिए वा लगिएका छन् वा लगिनेछन् ती सबै पञ्चनीवरणलाई हटाई, चित्तका क्लेशहरूलाई प्रज्ञाद्वारा कमजोर पारी चार सतिपट्टानहरूमा राम्ररी चित्त राखी, सात बोध्यङ्गहरूको राम्ररी भाविता गरी निर्वाणतिर लैजान्छ । यसरी लोकजनलाई लोकबाट निर्वाणतिर लैजान्छ । यसरी (लोकजनलाई लोकबाट निर्वाणतिर) लगे वा लगिएको छ र लगिनेछ ।’ आवुसो उत्तिय ! जो प्रश्न तिमीले भगवानसँग सोधे सो प्रश्न तिमीले अर्कै ढंगले (दृष्टिले) सोध्यौ । त्यसैले भगवानले केही भन्नु नभएको हो ।”

Dhamma.Digital

१८ । ८. उपक आजीवक

प रि च य

यी उपक आजीवक एक नांगा साधु हुन् । जसलाई भगवान बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नुभएपछि सर्वप्रथम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको निमित्त बुद्धगयाबाट ऋषिपतन मृगदायतिर (हाल सारनाथ, बनारस) गइरहुनु भएको बेलामा गया र बुद्धगयाको बीच बाटोमा भेटनुभएको थियो ।

मगध राज्यको बुद्धगयोको आसपासमा 'नाला' भन्ने गाउमा यिनको जन्म भएको थियो । यिनी कालो वर्णका थिए । त्यसैले यिनलाई यिनकी मार्याले 'काल' भनी भनेकी हुन्^१ ।

दी. नि. II. पृ. ३३ : महापदानसूत्र र यसको अट्टकथा II. पृ. १६४ को अध्ययन गर्दा विपश्ची आदि बुद्धहरू धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको लागि ऋद्धिबलद्वारा आकाशमार्गबाट मृगदायमा गएको बुझिन्छ । तर हाम्रा शाक्यमुनि बुद्ध मात्र किन हिंडेर जानु भएको होला भन्ने

१. थेरी गा. अ. क. पृ. १७६ : चापाथेरीगाथाववण्णना ।

विषयमा स्पष्टिकरण दिंदै दी. नि. अ. क. II. पृ. १६४ : महापदानसुत्तववणणनाले “उपकसँग भेट गर्नाले पछि उनी मकहा आई प्रव्रजित हुनेछन्” भन्ने कारणलाई जान्नुभई उहाा हिंडेर नै जानुभएको हो भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

यसरी बाटामा भेट्दा उपकले बुद्धसँग केही प्रश्न सोधेका थिए । जुन कुरा अगाडिको मूल पालिमा नै प्रष्टिएको छ । भगवानको उत्तर सुनी “हुन सक्छ” भन्दै टाउको हल्लाउँदै उपक आजीवक त्यहाँबाट वङ्गहार^१ वा वङ्गहार जनपदमा गई एक ब्याधाको गाउँमा बसेका थिए । त्यस गाउँका ब्याधाका नायकले देखी “अहो ! कस्ता श्रमण होलान् जो वस्त्र पनि लगाउन्नन् । यी त अवश्य पनि कुनै अरहन्त होलान् !” भनी उनलाई एक ठाउँमा बसाली हेरचाह गर्‍यो । सो ब्याधाकी एउटी जवा वा छाव (चापा) भन्ने छोरी थिई ।

एकदिन ब्याधा टाढा जाँदा आफ्नी छोरीलाई “सो श्रमणको राम्ररी हेरचाह गर्नु” भनी अह्नाएर गयो । उसको घरमा भिक्षा लिन जाँदा उसकी सुन्दरी छोरीलाई देखेर आकर्षित भई खाना नखाई उपक डेरामा फर्के । पछि सो ब्याधा फर्केपछि श्रमणको बारेमा सोधपुछ गर्दा जवाले “एकदिन आएर त्यसपछि आएको छैन” भनी भनेको सुनी ब्याधा तुरन्त उपक बस्ने ठाउँमा गई खुट्टा मिच्चै “के भयो कसो भयो” भनी सोध्दा कोल्टोपरी केही भनेनन् ।

१. D. P. P. II. पृ. ८०१ मा डा. मललसेकरले वङ्गहार जनपद सम्भवतः मगध राज्यको दक्षिणतिर पर्न सक्छ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

“भन्ते ! भन्नुहोस् हामी सक्दो गर्नेछौं” भनी बार बार सोधेपछि,
 “त्यसोभए जवालाई पाएमा बाँच्नेछु नत्र मर्नेछु” भनी भने । यो सुनी
 ब्याधाले “भन्ते ! तपाईं केही काम गर्न जान्नुहुन्छ त ?” भनी सोध्यो ।

“म केही जान्दिन ।”

“भन्ते ! केही काम गर्न नजान्नेलाई गृहस्थमा बस्न गाह्रो पर्छ ।”

“म केही काम गर्न जान्दिन । तर तिम्रो मासु ल्याउने काम र
 बेच्ने काम भने म गर्न सक्छु ।”

ब्याधाले पनि यस्तै चाहेको थियो । अनि उनलाई एक कपडा दिई
 एक साथीको घरमा राख्न लग्यो । केही दिनपछि उनलाई आफ्नो घरमा
 लगी आफ्नी छोरी दियो ।

केही समयपछि उनीहरूबाट एक छोरा जन्म्यो । उसको नाम
 सुभद्र भन्ने राखिएको थियो । बालक रुँदा उनकी भार्या जवाले “नरोऊ
 बाबै नरोऊ । नरोऊ आजीवकको पुत्र नरोऊ ! उपकको पुत्र नरोऊ ।
 नरोऊ मासु ल्याउने ब्याधाको पुत्र नरोऊ !” भनी उपकलाई ब्यङ्ग गर्दै
 बालक फुल्याउँथी । यो सुनेर उपकले “मलाई धेरै नजिस्क्याऊ ।
 श्रावस्तीमा मेरा अनन्त जिन भन्ने साथी छन् । म त्यहाँ जानेछु” भनी
 सुनाउँदथे । यस्तै हुँदा एकदिन उनी श्रावस्तीमा गइहाले ।

उता श्रावस्तीमा भगवानले भिक्षुहरूलाई “भिक्षुहो ! यदि यहाँ ‘अनन्त जीन भन्ने कहाँ छन् ?’ भनी सोध्दै कुनै पुरुष आएमा उनलाई मकहाँ पठाउनु” भनी निर्देशन दिनुभयो । नभन्दै उपक श्रावस्तीमा पुगी जेतवनाराम भित्र गई “अनन्त जीन भन्ने कहाँ छन् ?” भनी सोधेपछि उनलाई बुद्धकहाँ लगे । अनि भगवानलाई देखेर “मलाई चिन्नुहुन्छ के ?” भनी सोधेपछि भगवानले “चिन्दछु, आजकल कहाँ बस्दछौ ?” भनी सोध्नुभयो । “वङ्गहार जनपदमा” भनी उपकले जवाफ दिएपछि भगवानले “उपक ! तिमी त बुढा भए जस्ता छौ । के तिमी प्रव्रजित हुनसक्छौ ?” भनी सोध्नुहुँदा “भन्ते ! सक्छु ।” भनी जवाफ दिएपछि भगवानले उनलाई प्रव्रजित गराई कर्मस्थान भावना सिकाउनुभयो । अनि कर्मस्थान भावना बढाउँदै जाँदा उपकले अनागामी फल प्राप्त गरे । मृत्युपछि उनी अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए । अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने वित्तिकै उनी अरहत् भए । अविहा ब्रह्मलोकमा पुग्ने वित्तिकै अरहत् हुनेहरू सातजना छन् भनी सं. नि. I. पृ. ३३ : घटिकारसुत्तं, देवतासंयुत्तं र पृ. ५८ : घटिकारसुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तंमा यसरी उल्लेख गरेका छन्—

“उपको पलगण्डो^१ च, पुक्कुसाति च ते तयो ।
 भद्दियो खण्डदेवो^२ च, बाहुरगि^३ च सङ्गियो^४ ।
 ते हित्वा मानुसं देहं, दिब्बयोगं उपच्चगु^५ति ॥”

१. स्याम र रोमनमा: ‘फलगण्डो’ ।

२. सिंहलमा: ‘भद्देवो’ ।

अर्थ—

“उपक, पलगण्ड, पुक्कुसाति, भद्विय, खण्डदेव, बाहुरगि र सङ्घिय भन्ने यी सातजना अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने हुन्।”

उपकाजीवक सम्बन्धी उक्त कुरा पपं. सू. II. पृ. १५८-५९ : पासरासिसुत्तवण्णना; सुत्त. नि. अ. क. I. पृ. ३२७-२८ : मुनिसुत्तवण्णना र थेरी. गा. अ. क. पृ. १७२-७३ : चापाथेरीगाथा अट्टकथामा उल्लेख भएका छन् ।

पछि उपककी भार्या पनि भिक्षुणी भएर अरहत्नी भइन् ।

यी उपकको नाम सं. नि. I. पृ. ३३ : घटिकारसुत्तं, देवतासंयुत्तंमा; सं. नि. I. पृ. ५८ : घटिकारसुत्तं, देवपुत्तसंयुत्तंमा; म. नि. I. पृ. २२० : पासरासिसुत्तं; म. नि. II. पृ. ३३६ : बोधिराजकुमारसुत्तंमा र महा. व. पा. पृ. ११ : पञ्चवगियकथा, महाखन्धकंमा उल्लेख भएका पाइन्छन् । उपक नामका केही व्यक्तिहरूको बारेमा लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ५५ मा उल्लेख भइसकेको छ ।

X

X

X

३. सिंहलमा: ‘बाहुदन्ति’ ।

४. सिंहल र रोमनमा: ‘पिङ्गियो’ ।

५. यस विषयमा लेखकको बु. ब्र. भा-१, पृ. १८३ र १८७ मा हेर्नु ।

मूल सूत्र—

उपक आजीवकको प्रश्न
(पासरासिसुत्तबाट^१)

भिक्षुहो ! अनि म उरुवेल वनमा इच्छानुसार बसी वाराणशीको लागि चारिका गरें । भिक्षुहो ! अनि उपक आजीवकले गया र बोधि (वृक्ष) को बीचमा हिंडिरहेको मलाई देखे । देखेर मलाई यस्तो भने—
'आवुसो ! तिम्रा इन्द्रियहरू अति परिशुद्ध छन्, तिम्रो छविवर्ण अति चम्किलो छ । आवुसो ! कसको उद्देश्यले तिम्री प्रव्रजित भएका हो ? तिम्रो गुरु को हुन् ? कसको धर्म तिम्री रुचाउँछौ ?'

“भिक्षुहो ! यस्तोभन्दा उपक आजीवकलाई मैले गाथाद्वारा यस्तो भने—

१. म. नि. I. पृ. २२०; अ. क. II. पृ. १५७; म. नि. II. पृ. ३३६; बोधि-
राजकुमारसुत्तं; महा. व. पा. पृ. ११ : पञ्चवर्गियकथा; अ. क. III.
पृ. १०११.

१. ...सब्बाभिभू सब्बविदूहमस्मि,
सब्बेसु धम्मेषु अनूपलित्तो ।
सब्बञ्जहो तण्हक्खयो विमुत्तो,
सयं अभिञ्जाय कमुद्दिसेय्यं ॥'
२. ...न मे आचरियो अत्थि,
सदिसो मे न विज्जति ।
सदेवकस्मि लोकस्मि,
नत्थि मे पटिपुग्गलो ॥'
३. ...अहं हि अरहा लोके,
अहं सत्था अनुत्तरो ।
एकोस्मि सम्मासम्बुद्धो,
सीतिभूतोस्मि निब्बुतो ॥'
४. ...धम्मचक्कं पवत्तेतुं,
गच्छामि कासिनं पुरं ।
अन्धभूमस्मि लोकस्मि,
आहञ्छं अमतदुन्दुभिं ॥' "

अर्थ—

१- 'सवै त्रैभूमिक'^१ संसारलाई आफैले जितेर सवै चातुर्भूमिक^२

१. 'त्रैभूमिक' भनेको कामावचर, रूपावचर र अरूपावचर लोकलाई भनिएको हो ।

भूमिलाई जानेर सबै त्रैभूमिक लोकमा अलिप्त भई सबै त्रैभूमिक लोकलाई त्यागी तृष्णा क्षय गरी विमुक्त भई- सबै चातुर्भौमिक भूमिहरूलाई स्वयं अभिज्ञात गरेर-कसलाई मैले (यो मेरो आचार्य हुन् भनी) उद्देश्य गरूँ ?'

२- 'मेरो आचार्य छैन, न त म समान अरू कुनै छुन, देवसहित लोकमा म समान अरू कुनै पुद्गल छैन ।'

३- 'यो लोकमा म नै अरहन्त हुँ, म नै अनुपम शास्ता हुँ सबै क्लेशरूपी आगोलाई निवृत्त गरी शीतल भएको सम्यक्सम्बुद्ध म नै एकलो हुँ ।'

४- 'धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको लागि काशीदेशमा जाँदैछु । अन्धकारमय यस लोकमा अमृत-भेरी वजाउनेछु ।''

“आवसो ! जस्तो तिमी भन्दछौ त्यस अनुसार त तिमी 'अनन्त जिन' नै हुनसक्छौ ।”

“मादिसा वे जिना होन्ति, ये पत्ता आसवक्खयं ।

जिता मे पापका धम्मा, तस्माहमुपक जिनो'ति ॥”

अर्थ—

“म जस्ता नै 'अनन्त जिन' हुन सक्छन्-जसले आस्रवक्षेयगरी निर्वाण प्राप्त गरिसक्यो; मैले पापधर्महरूलाई जितिसकेँ; हे उपक ! त्यसैले म 'जिन' हुँ ।”

२. 'चातुर्भौमिक' भनेको अपायभूमि, कामभूमि, रूपावचरभूमि र अरूपावचर भूमिलाई भनिएको हो ।

“भिक्षुहो ! यस्तोभन्दा ‘हुनसक्छ’ भन्दै टाउको हल्लाउँदै छेउको बाटो लागी उपक आजीवक गए ।”

१९ । ९. कन्दरक परिव्राजक

प रि च य

यी कन्दरक परिव्राजक वस्त्र लगाउने एक सन्यासी हुन् भन्ने कुरा पपं. सू. III. पृ. १ : कन्दरकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यिनी कहाँ बस्ने हुन् भन्ने कुरा मूल पालि र अट्ठकथाहरूमा कतै उल्लेख भएको पाइन्न । अगाडि अनुदित सूत्रमाथि विचार गर्दा शायद यिनी चम्पा नगरमा बस्ने हुन सक्छन् भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । किनभने एकदिन यिनी पेस्स माहुतेसँग चम्पा नगरको गगगरा भन्ने पोखरीको तीरमा बसिरहनुभएका भगवानकहाँ गएका थिए ।

त्यहाँ जाँदा त्यहाँ बसिरहेका भिक्षुहरूको शान्त दान्त भाव देखेर यिनी निककै प्रभावित भएका थिए भन्ने कुरा सूत्रबाट ज्ञात हुन्छ । यिनले बुद्धको पनि प्रशंसा गरेका थिए ।

X

X

X

मूल सूत्र—

कन्दरक परिव्राजकको उद्धार

(कन्दरकसुत्ता^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान चम्पाको गग्गरा भन्ने पुष्करणीको तीरमा^२ महन् भिक्षुसङ्घका साथ बसिरहनु भएको थियो ।

अनि पेस्स माहुतेपुत्र र कन्दरक परिव्राजक जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी पेस्स माहुतेपुत्र एक छेउमा बसे । कन्दरक परिव्राजकले भगवानसँग

१. म. नि. II. पृ. ३; अ. क. III. पृ. १.

२. चम्पक नगरको आसपासमा गग्गरा महिषीद्वारा बनाइएको पुष्करणी भएको हुँदा 'गग्गरा' भन्ने नाम रहन गएको हो । सोही 'गग्गरा' पुष्करणीको तीर मा अनेक रंगीविरंगी फूलहरूले सजिएको एक ठूलो चम्पक वन थियो र भगवान त्यसै रमणीय वनमा वस्तुभएको थियो । पपं. सू. III पृ. १ : कन्दरकसुत्तवण्णना ।

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२ : कन्दरक परिव्राजक

सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका कन्दरक परिव्राजकले शान्तपूर्वक चूपलागी बसिरहेको भिक्षुहरूलाई देखेर भगवानसँग यस्तो भने—

“आश्चर्यहो, भो गौतम ! अद्भुतहो, भो गौतम !! कति राम्ररी तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घलाई प्रतिपादन गर्नु भएको हो । भो गौतम ! अतीत समयमा जो ती अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू थिए उहाँ भगवानहरूले पनि यस्तै गरी भिक्षुसङ्घलाई प्रतिपादन गर्नुभयो होला । जस्तै अहिले तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घलाई राम्ररी प्रतिपादन गर्नु भएको छ । भो गौतम ! जो ती अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरू भविष्यमा हुने छन् उनीहरूले पनि यस्तै गरी भिक्षुसङ्घलाई राम्ररी प्रतिपादन गर्ने छन् होला । जस्तै अहिले तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घलाई राम्ररी प्रतिपादन गर्नुभएको छ ।”

(यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. १२० मा भइसकेको हुँदा यहाँका अरू बाँकी कुराहरू लेखकको उक्त पुस्तक पृ. १२३ देखि हेर्नु ।)

२० । १०. कुण्डलिय परिव्राजक

प रि च य

यी कुण्डलिय परिव्राजक साकेतवासी हुन् भनी मूल सूत्रको आधारमा भन्न सकिन्छ ।

एकदिन यिनी साकेतको अञ्जन भन्ने मृगदायमा बसिरहनु भएका भगवानकहाँ गएका थिए । त्यहाँ गएर यिनले आफू विहानको खाना सिद्धिएपछि परिषद्हरूको र आरामहरूको बीचमा घुम्ने कुरा बताएका थिए । यसरी घुम्न जाँदा उनले त्यहाँ श्रमणहरू अनेक सवाल जवाफ गरी बसिरहेका देख्दछु भन्ने कुरा पनि भगवानलाई सुनाए । यति सुनाएर उनले भगवानसँग “तपाईं कुन विषयमा कुराकानी गर्नुहुन्छ नि ?” भनी सोध्दा भगवानले “म विदचाविमुक्तिको विषयमा कुरा गर्छु” भनी जवाफ दिनुभयो । यो सुनेर उनले “कसरी विदचाविमुक्ति पूरा गर्न सकिन्छ त ?” भनी सोधेपछि भगवानले उनलाई सप्तबोध्यङ्गको कुरा सुनाउनुभयो । यो सुनी कुण्डलिय परिव्राजक प्रसन्न भई भगवानको शरणमा गएको कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रले बताउँछ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

कुण्डलिय परिव्राजकको प्रश्न

(कुण्डलियसुत्त^१)

एक समय भगवान साकेतको अञ्जन भन्ने मृगदायवनमा वस्नुभएको थियो । अनि कुण्डलिय परिव्राजक जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका कुण्डलिय परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने—

“भो गौतम ! म आरामवासी हुँ र म परिषद्हरूमा विचरण गर्छु^२ । भो गौतम ! अनि म बिहानको खाना सिद्धिएपछि— आरामपछि आराममा, उदचानबाट उदचानमा चंक्रमण गर्दै विचरण गर्छु । अनि सो म त्यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू तर्क गर्न विषयमा र उत्तर दिने

१. सं. नि. IV. पृ. ६८, बोद्धङ्गसंयुत्तं; अ. क. III. पृ. १२६.

२. जो अर्काको वादलाई मर्दन गर्दै हिंड्छ त्यस्तालाई ‘परिषद्हरूमा विचरण गर्ने’ भनिन्छ भनी सं. नि. अ. क. III. पृ. १२६-२७ : कुण्डलियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

विषयमा कुरा गरिरहेको देख्दछु । १- 'तपाईं गौतम चाहिं के विषयमा कुरा गर्नुहुन्छ नि ?'

“कुण्डलिय ! तथागत चाहिं विदचाविमुक्तिको विषयमा कुरा गर्छन् ।”

२- ‘भो गौतम ! कुन धर्मलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा विदचाविमुक्ति पूरा हुन्छ त ?’

“कुण्डलिय ! सात बोध्यङ्गहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा विदचाविमुक्तिको विषयमा कुरा गर्छन् ।”

३- ‘भो गौतम ! कुन धर्मको भाविता र बहुलिकृत गर्दा सात बोध्यङ्गहरू पूरा हुन्छन् ?’

“कुण्डलिय ! चार सतिपट्टानहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा सात बोध्यङ्गहरू पूरा हुन्छन् ।”

४- ‘भो गौतम ! कुन धर्मलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा चार सतिपट्टानहरू पूरा हुन्छन् ?’

“कुण्डलिय ! तीन सुचरित्रहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा चार सतिपट्टानहरू पूरा हुन्छन् ।”

५- ‘भो गौतम ! कुन धर्म भाविता र बहुलिकृत गर्दा तीन सुचरित्रहरू पूरा हुन्छन् ?’

“कुण्डलिय ! इन्द्रिय संयमलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा तीन सुचरित्रहरू पूरा हुन्छन् ।”

“कण्डलिय ! कसरी इन्द्रियसंयम भाविता र बहुलिकृत गरी तीन सुचरित्रहरू पूरा गर्न सकिन्छ भने- ‘कण्डलिय ! यहाँ भिक्षु चक्षुले रूप देखेर रूपमाथि आशा गर्दैन, हर्षित हुन्न र राग निकाल्दैन । उसको काय र चित्त स्थिर^१ रहन्छ, भित्र राम्ररी स्थिर र सुविमुक्ति^२ रहन्छ । चक्षुले रूप देखेर अप्रसन्न हुन्न, खिन्न हुन्न, अप्रतिस्थित हुन्न र दौर्मनस्य पनि हुन्न । उसको काय र चित्त स्थिर रहन्छ, भित्र राम्ररी स्थिर र सुविमुक्त रहन्छ ।”

“कण्डलिय ! फेरि भिक्षु श्रोतले शब्द सुनेर ... घ्राणले गन्ध सुँघेर ... जिह्वाले रस चाखेर शरीरले स्पर्श गरेर ... मनले मनको विषय जानेर त्यसमाथि आज्ञा गर्दैन^३, उसको काय र चित्त स्थिर रहन्छ, भित्र राम्ररी स्थिर र सुविमुक्ति रहन्छ ।”

“कण्डलिय ! जब भिक्षुको चक्षुले रूप देख्दा प्रिय अप्रिय रूपहरूमा काय र चित्त स्थिर रहन्छ, भित्र सुप्रतिष्ठित भई सुविमुक्ति

१. भनाइको मतलब उसको नाम काय र चित्त अध्यात्म गोचरमा नै र हिरहन्छ, बाहिर जान्न भनिएको हो । सं. नि. अ. क. III. पृ. १२७ : कण्डलियसुत्तवण्णना, वोज्झङ्गसंयुत्तं ।
२. भनाइको मतलब कर्मस्थान अर्थात् ध्यानमा मात्र मन रहेको हुन्छ भनिएको हो । सं. नि. अ. क. III. पृ. १२७ : कण्डलियसुत्तवण्णना, वोज्झङ्गसंयुत्तं ।
३. यहाँका बाँकीकुराहरू माथिल्लो पैरामा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

हुन्छ ... मनले मनको विषय जानेर प्रिय अप्रिय विषयहरूमा काय र चित्त स्थिर रहन्छ, भित्र सुप्रतिष्ठित भई सुविमुक्त रहन्छ । कुण्डलिय ! यसरी इन्द्रियसंयम भाविता र बहुलिकृत गर्दा तीन सुचरित्रहरू पूरा हुन्छ ।”

“कुण्डलिय ! कसरी तीन सुचरित्रहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा चार सतिपट्टानहरू पूरा हुन्छन् भने— कुण्डलिय ! यहाँ भिक्षु काय-दुश्चरित्रलाई त्यागी कायसुचरित्र भाविता गर्छ, वचीदुश्चरित्रलाई त्यागी वचीसुचरित्र भाविता गर्छ, र मनः दुश्चरित्रलाई त्यागी मनः सुचरित्र भाविता गर्छ । कुण्डलिय ! यसरी तीन सुचरित्रहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा चार सतिपट्टानहरू पूरा हुन्छन् ।”

“कुण्डलिय ! कसरी चार सतिपट्टानहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा सात बोध्यङ्गहरू पूरा हुन्छन् भने— कुण्डलिय ! यहाँ भिक्षु आतप्तयुक्त सम्प्रज्ञानी स्मृतिवान् भई यसै लोकमा अभिध्या दौर्मनस्यलाई हटाउनको निमित्त कायमा कायानुपशयी भई विहार गर्छ ... वेदनामा वेदनापशयी भई विहार गर्छ ... चित्तमा चित्तानुपशयी भई विहार गर्छ र ... धर्ममा धर्मानुपशयी भई विहार गर्छ । कुण्डलिय ! यसरी चार सतिपट्टानहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा सात बोध्यङ्गहरू पूरा हुन्छन् ।”

“कुण्डलिय ! कसरी सात बोध्यङ्गहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा विदचाविमुक्ति पूरा हुन्छ भने— कुण्डलिय ! यहाँ भिक्षु विवेक निश्चित, विराग निश्चित तथा निर्वाण निश्चित भई स्मृति सम्बोध्यङ्ग

भाविता गर्छ, ... धर्मविनय सम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ, ... वीर्य सम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ, ... प्रीति सम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ, ... प्रशब्धि सम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ, ... समाधि सम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ तथा उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ । कण्डलिय ! यसरी सात बोध्यङ्गहरू भाविता र बहुलिकृत गर्दा विदचाविमुक्ति पूरा हुन्छ ।”

यस्तो भन्दा कण्डलिय परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने—
 “धन्यहो भो गौतम ! धन्यहो भो गौतम !! भो गौतम ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा ... अन्धकारमा तेलको दियो बालिदिंदा आँखा हुनेले रूप देख्दछ त्यस्तै गरी तपाईं गौतमले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनुभयो । अब म तपाईं गौतमको शरणमा पर्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि तपाईं गौतमले मलाई जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस् ।”

Dhamma.Digital

२१ । ११. केणिय जटिल

प र ि च य

यी केणीय जटिल अंगुतराप अर्थात् अंग देशको २० हजार पसलहरू भएको आपण भन्ने एक निगममा बस्दथे । यिनी असिकोटी धन निधान गरी राख्ने एक ब्राह्मण महाशाल कुलका हुन् । यिनका स्त्री सहित परिवारहरू पनि थिए ।

Dhamma.Digital

आफूसँग भएको धन कसैले हरण गर्न नपाओस् भन्ने हेतुले राजालाई उपहारद्वारा खुशी पारी राजाबाट एक ठूलो भूमिभाग प्राप्त गरी त्यसमा आश्रम बनाई जटा पाली गेरुवावस्त्र लगाई यिनी बस्दथे । दिनभरी गेरुवावस्त्रमा बसी रातभरी यिनी पञ्चकाम विषयमा रञ्जित हुन्थे । पाँचशय गाडाहरूमा व्यापार गर्न लगाई हजार परिवारहरूको मालिक भई बस्थे । पपं. सू. III. पृ. २७५ : सेलसुत्तवण्णना र सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २७२ : सेलसुत्तवण्णना उल्लेख गर्छन् कि त्यस आश्रममा एउटा तालवृक्ष थियो जसबाट दिनको एउटा सुवर्णमय फल खस्थ्यो ।

एक समय “आऊ भिक्षु” भन्ने वाक्यद्वारा भिक्षु भएका^१ साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूका साथ भगवान आपणमा आइपुग्नु भयो । अनि केणिय जटिलले आपणमा बुद्ध आइपुग्नु भएको खबर सुने । उनले बुद्धको सम्बन्धमा— उहाँ शाक्य कुलबाट प्रव्रजित भएका अरहत् सम्यक् सम्बुद्ध हुनुहुन्छ र उहाँले लोक कल्याणको निमित्त मर्धोपदेश गर्नुहुन्छ भन्ने कुरा पनि सुनेका थिए । त्यसैले उनको मनमा त्यस्ता महापुरुषको दर्शन गर्न जानु कल्याणकर हो भन्ने लागेपछि उनी भगवानको दर्शन गर्न गए ।

अनि उनले सोचे कि उहाँ जस्ता महापुरुषकहाँ खालीहात जान ठीक छैन । केही उपहार त लैजानुपर्ला भन्ने सोचे । उनी जाने बेलामा अपराण्ह भइसकेको थियो । अपराण्ह समयमा अष्टक, वामक आदि ऋषिहरूले पनि केही खाना खान्नु । तिनीहरूले अपराण्ह समयमा सर्वत आदि मात्र पान गर्छन् । त्यसैले बुद्धलाई पनि मैले केही फलफूलको रस लैजानु राम्रो हुनेछ । यति सोचेर अनेक फलफूलको रस तयार पार्न लगाई खर्पणका खर्पण भरी बोकाई उनी बुद्धकहाँ गए । जुन कुरा अगाडि अनुदित मूल पालिमा पनि उल्लेख भएको छ ।

यसबखतसम्म अपराण्ह समयमा फलफूलको रस पिउने वा नपिउने भन्ने कुनै निर्देशन भगवानले दिनुभएको थिएन । जब केणिय जटिलले भगवान सहित भिक्षुसङ्घलाई सर्वत अर्पित गरे तब भगवानले

१. पपं. सू. III. पृ. २७५ : सेलसुत्तवण्णना ।

भिक्षुहरूलाई सर्वत पिउने आज्ञा दिनुभयो । यसै सन्दर्भमा पछि उहाँले आठ प्रकारको फलफूलको सर्वत पिउन हुने नियम बनाइदिनु भयो ।

त्यसपछि भगवानको उपदेश सुनी जब यिनी प्रसन्न भए तब यिनले भगवानसहित भिक्षुसङ्घलाई भोलिको निमित्त निम्त्याए । तर भगवानले भिक्षुसङ्घ धेरै छुन् भन्दै उनको निम्तो स्वीकार्न हिचकिचाउनु भयो र तीन तीन पटक प्रार्थना गरेपछि उहाँले स्वीकार्नु भयो ।

यसो गर्नाको कारण के थियो भने— भोलि विहान यी केणिय जटिलका श्रद्धापात्र भएका सेल ब्राह्मण आफ्ना तीनशय शिष्य परिवारका साथ भिक्षु हुने कुरा भगवानलाई थाहा भयो । अनि तीनशय नयाँ भिक्षुहरूका साथ उनकहाँ भोजनको लागि जाँदा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूका लागि तयार पारिएको भोजन सबैलाई नपुग्दा यसबाट केणिय जटिललाई अपवाद हुनसक्ने कारणलाई मनमा राख्नुभई उहाँले निम्तो अस्वीकार गर्नु भएको हो ।

Dhamma.Digital

पछि भगवानले उनलाई “केणिय ! तिमी ब्राह्मणहरूमाथि प्रसन्न हुनेहो” सेल ब्राह्मणलाई लक्ष गरी कुरा सुनाउनु भएपछि उनले कारण बुझी सेल ब्राह्मणलाई पनि निम्तो गर्नेछु भनेपछि भगवानले निम्तो स्वीकार गर्नुभयो । यसबाट यो ज्ञात हुन्छ अब केणिय जटिलले पन्ध्र सोह्र शय मानिसहरूको निमित्त भोजन तयार गर्ने छन् ।

सेल ब्राह्मण र केणिय जटिलका बीच बडो घनिष्टता थियो । केणिय जटिल सेल ब्राह्मण प्रति निक्कै श्रद्धाभक्ति राख्दथे । सेल ब्राह्मण पनि त्यसबखत आपणमा नै बस्दथे ।

जब सेल ब्राह्मण आफ्ना शिष्य मण्डलमा साथ डुल्दै टहलिरहे केणियजटिलको आश्रममा पुगे तब उनले त्यहाँ निककै मानिसहरूको भीड देखे । त्यसबखत त्यहाँ कोही चूलो बनाउँदै थिए र कोही दाउरा चीर्दै थिए भने कसले हतार हतार गर्दै अरू कामधाम गर्दै थिए । केणिय जटिलले चाहिँ भगवानको लागि मण्डप बनाउँदै थिए । यो देखेर सेल ब्राह्मण केणियसँग सोधे—

“भो केणिय ! के तपाईंको कुनै आवाह-विवाह छ कि क्याहो ?”

“छैन ।”

“के तपाईंकहाँ मगधराजा सेनीय बिम्बिसार आउनेछन् कि क्याहो ?”

“छैन ।”

“त्यसोभए किन नि यतिका मानिसहरू यस्तो विघ्न हतार हतार गरी कामकाजमा व्यस्त भएका ?”

Dhamma.Digital

“भो सेल ! भोलि मकहाँ बुद्ध भगवान आउँदै हुनुहुन्छ । उहाँ भोलि मकहाँ दिवाभोजनको निमत्ति आउनु हुनेछे । वहालाई निम्त्याएको छु ।”

“के तपाईं बुद्ध भनी भन्नुहुन्छ ? के साँच्चै तपाईंकहाँ बुद्ध आउनु हुनेछ ?”

“हो, भोलि मकहाँ बुद्ध भगवान आउनु हुनेछ ।”

“भो केणिय ! बुद्ध भन्ने शब्द त सुन्नु पनि दुर्लभ छ । तपाईं

चाहिं बुद्ध आउनु हुन्छ भनी भन्नुहुन्छ । उहाँ बुद्ध अहिले कहाँ बस्नुहुन्छ, त ?”

यो सुनेर केणिय जटिलले हात पसारी बुद्ध बस्नुभएको जंगल देखाइदिए । त्यसपछि सेल ब्राह्मण आफ्ना तीनशय शिष्य परिवारहरूका साथ बुद्धकहाँ गई दिक्षा लिएर भिक्षु भए ।

भोलिपल्ट भगवान भिक्षुसङ्घका साथ केणिय जटिलको आश्रममा दिवाभोजनार्थ जानुभयो । भोजनपछि भगवानले “अरिगहुत्तमुखा यञ्जा, सावित्ती छन्दसो मुखा ... ” भन्ने गाथाद्वारा अनुमोदन गर्नुभयो । जुन गाथा अगाडि उल्लेख भएको छ । म. नि. अ. क. III. पृ. २७४ : सेलसुत्तवण्णना; सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २६९ : सेलसुत्तवण्णना; पपं. सू III. पृ. २५ : पोतलियसुत्तवण्णना र लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. ४३६-६६.

Dhamma.Digital

X

X

X

मूल सूत्र—

केणिय जटिलको पेय दान

(केणियजटिलवत्थु^१)

अनि क्रमशः चारिका गर्दै जहाँ आपण^२ (निगम) हो त्यहाँ भगवान जानुभयो । अनि केणिय जटिलले सुने— “श्रमण गौतम शाक्यपुत्र शाक्यकुलबाट प्रव्रजित भई आपणमा आइपुग्नु भएको छ । उहाँ आदरणीय गौतमको यस्तो कल्याणकीर्ति शब्द फैलिरहेको छ— ‘उहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध, विदयाचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद्, अनुत्तर, पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यहरूका तथा शास्ता तथा बुद्ध

१. महा. व. पा. पृ. २५९ : भेसज्जक्खन्धकं; अ. क. III. पृ. ११६६.

२. ‘आपण’ को शब्दार्थ पसल हो । तर यहाँ चाहिँ ‘आपण’ भनेको अङ्गुत्तर निकायको एक निगमको नाम हो । त्यहाँ धेरै पसलहरू भएका हुनाले ‘आपण’ भनिएको हो । अर्थात् बजार भनिएको हो । यस बजारमा २० हजार पसलहरू थिए भनी सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २७२ : सेलसुत्तवण्णना र पपं. सू. III. पृ. २५ : पोतलियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।

भगवान हुनुहुन्छ। उहाँले यो लोकमा— देवसहित, मारसहित, ब्रह्मा सहित लोकलाई; श्रमणसहित प्रजालाई, देवसहित मनुष्यलोकलाई— विशिष्ट प्रज्ञाद्वारा स्वयं साक्षात्कार गर्नु भएको धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ। उहाँले आदिकल्याण, मध्यकल्याण तथा पर्यवशानकल्याण हुने धर्मोपदेश गर्नु हुन्छ। उहाँले अर्थयुक्त व्यञ्जनयुक्त, परिपूर्ण परिशुद्ध भएको ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नुहुन्छ।' उहाँहरू जस्ता अरहत्को दर्शन गर्नु कल्याणकर हो।”

अनि केणिय जटिललाई यस्तो लाग्यो— जो ती ब्राह्मणहरूका पूर्वज मन्त्रकर्ता र मन्त्र प्रवर्तक ऋषिहरू थिए उनीहरू कै पुराना मन्त्रपद, गीत, प्रोक्ता र संहिताहरू अहिलेका ब्राह्मणहरूले तदनुसार गायन गर्छन्, तदनुसार भाषण गर्छन् र भाषणको अनुभाषण र वाचनको अनुवाचन गर्छन्। जस्तै— अष्टक, वामक, वामदेव, विश्वमित्र, यमदग्नि (यमतग्नि), अङ्गिरस, भारद्वाज, वाशिष्ठ (वासेट्टो) कश्यप र भृगु (भग्गु) आदिले। उनीहरू पनि रातमा खाना खान्छन्। उनीहरू यसप्रकारका पेयहरू पिउँछन्। श्रमण गौतम पनि रातमा खाना खान्छन्। त्यसो हुनाले पनि यसप्रकारका पेयहरू श्रमण गौतम पिउन सक्छन्।”

यति सोचेर पर्याप्त मात्रामा पेयहरू तयारपारी खर्पणमा बोकाएर जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए। त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे। सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए। एक छेउमा उभिएका केणिय जटिलले भगवानलाई यस्तो भने— “भो गौतम ! मेरो पेयहरू ग्रहण गर्नुहोस्।”

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२ : केणिय जटिल

“केणिय ! त्यसोभए भिक्षुहरूलाई देऊ ।” अनि केणिय जटिलले भिक्षुहरूलाई दिए । संकोची भिक्षुहरूले ग्रहण गरेनन् । “भिक्षुहो ! ग्रहण गर, भोजन गर !”

अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रसस्त मात्रामा पेयहरूद्वारा आफ्नै हातले सन्तर्पित गरे । अनि भगवानले हात धोएर पात्र पर सारिसकेपछि केणिय जटिल एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका केणिय जटिललाई भगवानले धार्मिककथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित र सम्प्रहर्षित गराउनुभयो । अनि भगवानको धार्मिककथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएका केणिय जटिलले भगवानलाई यस्तो भने— “तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घ सहित भोलिको मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।”

“केणिय ! भिक्षुसङ्घ महान छ, जसमा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू छन् । तिमी चाहिं ब्राह्मणहरूमाथि अभिप्रसन्न हुने हो ।”

दोस्रो पटक पनि केणिय जटिलले भगवानलाई यस्तो भने—

-
१. यी केणिय जटिलका कुरा म. नि. II. पृ. ३९६ : सेलसुत्तंमा र सुत्त. नि. पृ. ३५३ : सेलसुत्तं, महावग्गमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ । महा. व. पा. मा लेखिएको कुरा र तिनीहरूमा लेखिएका प्रारम्भिक कुरामा अलिकता फरक देखिन्छ । यस सम्बन्धी केही कुरा मैले बु. ब्रा. भा-३, पृ. ४३८-३९ को पादटिप्पणीमा उल्लेख गरिदिएको छु ।

“भो गौतम ! यदचपि भिक्षुसङ्घ महान छ, जसमा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू छन् । यदचपि म ब्राह्मणहरूमाथि अभिप्रसन्न हुने हुँ (तैपनि) तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घका साथ भोलिको मेरो भोजन स्वीकार गर्नु-होस् ।”

“केणिय ! भिक्षुसङ्घ महान छ, जसमा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू छन्...”

तेस्रो पटक पनि केणिय जटिलले भगवानलाई यस्तो भन्ने—

“भो गौतम ! यदचपि भिक्षुसङ्घ महान छ...(तैपनि) तपाईं गौतमले भिक्षुसङ्घका साथ भोलिको मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।”

भगवानले तूष्णीभावद्वारा स्वीकार्नुभयो^१ ।

अनि भगवानले स्वीकार्नुभएको कुरा बुझी केणिय जटिल आसनबाट उठेर गए । त्यसपछि यसै कारणमा, यसै प्रसंगमा^२ धार्मिककथा सुनाई भगवानले भिक्षुहरूलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

१. केणिय जटिलले बार बार निवेदन गर्दा पनि किन भगवानले निम्तो स्वीकार गर्नु नभएको होला भन्ने बारेको स्पष्टिकरण लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. ४४३ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

२. माथि केणिय जटिलले भिक्षुहरूलाई पेय प्रदान गरेको सम्बन्धलाई लिएर भनिएको हो ।

“भिक्षुहो ! अष्टपानको अनुज्ञा दिन्छु । जस्तै- अम्बपान, जम्बुपान, चोचपान (= बियो भएको केरा), मोचपान (= बियो नभएको केरा), मधुपान, मुद्दिकपान (= किसमिस), सालुकपान, (= कमलफूलका जराहरू) र फारुसकपान (= जमुना वर्ग) । भिक्षुहो ! धान्यवर्ग बाहेक अरू सबै फलको रसको अनुज्ञा दिन्छु । भिक्षुहो ! पकाएको पातवर्ग बाहेक अरू सबै पातवर्गको रसको अनुज्ञा दिन्छु । मधुक (= महुवा) फूलको रस बाहेक अरू सबै फूलको रसको अनुज्ञा दिन्छु । भिक्षुहो ! उखुको रसको अनुज्ञा दिन्छु ।”

अनि त्यस रात बितिसकेपछि आफ्नो आश्रममा प्रणीत खादनीय र भोजनीय तयार पार्न लगाई केणिय जटिलले भगवानलाई समयको सूचना दिन पठाए— “भो गौतम ! समय भयो । भोजन तयार छ ।” अनि भगवान पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ केणिय जटिलको आश्रम हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि विच्छाडर खेको आसनमा भिक्षुसङ्घ सहित बस्नुभयो । अनि बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई प्रणीत खादच भोज्यद्वारा आफ्नै हातले सन्तर्पित समर्पित गरे । भोजनपछि भगवानले पात्र एक छेउमा राखेपछि केणिय जटिल एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका केणिय जटिललाई भगवानले यी गाथाद्वारा अनुमोदन गर्नुभयो—

१. “अगिहत्तमुखा यञ्जा सावित्ती^१ छन्दसो मुखं ।

राजा मुखं मनुस्सानं नदीनं सागरो मुखं ॥”

१. रोमनमा: ‘सावत्थी’ ।

२. “नक्खत्तानं मुखं चन्दो आदिच्चो तपतं मुखं ।
पुञ्जं आकङ्खमानानं सङ्घो वे यजतं^१ मुखं^२ति ॥”

अर्थ—

१— “यज्ञमध्ये प्रमुख यज्ञ अग्निहोत्र हो छन्दहरूमध्येमा सावित्री^१ छन्द प्रमुख हो, मनुष्यहरूमध्येमा प्रमुख राजा हो र नदीहरूमध्येमा सागर प्रमुख हो ।”

२— “नक्षत्रहरूमध्येमा प्रमुख चन्द्रमा हो, तप्त हुनेहरूमध्येमा प्रमुख सूर्य हो, त्यस्तैगरी पुण्य इच्छा गरी दानदिने कार्यमा सङ्घ प्रमुख हो ।”

यी गाथाद्वारा केणिय जटिललाई अनुमोदन गरी भगवान आसनबाट उठेर जानुभयो ।

Dhamma.Digital

१. रोमनमा: ‘जयतं’ ।

२. वेद पढ्नेहरूले सर्वप्रथम सावित्री भन्ने गायत्री मन्त्र पढ्छन् । त्यसैले यसलाई प्रमुख भनिएको हो । सुत्तं नि. अ. क. पृ. ३७५ :
सेलसुत्तवण्णना ।

.

२२ । १२. कोकनुद परिव्राजक

प रि च य

एकदिन आनन्द महास्थविर राजगृहको तपोदाराममा नुहाउनको लागि जानुभएको थियो । त्यसबखत यी कोकनुद परिव्राजक पनि नुहाउनको निमित्त त्यहाँ जाँदा यिनले उहाँलाई देखेका थिए । अनि यिनले उहाँसँग “तपाईं को हुनुहुन्छ ?” भनी सोध्दा उहाँले “म भिक्षु हुँ” भनी जवाफ दिनुभयो । यसपछि कोकनुद परिव्राजकले उहाँसँग प्रश्न सोधेका थिए । जुन कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्टिएको छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

कोकनुद परिव्राजकको प्रश्न

(कोकनुदसुत्त^१)

एक समय आयुष्मान् आनन्द राजगृहको तपोदाराममा बस्नुभएको थियो । अनि आयुष्मान् आनन्द रात्रीको प्रत्यूष समयमा उठी जहाँ तपोडा^२ (= तातो पानीको कुण्ड) हो त्यहाँ शरीर नुहाउनको निमित्त जानुभयो । अनि तपोदामा शरीर नुहाई (कुण्डबाट) माथि आई आइ सुकाउँदै एउटै चीवर लगाई उभिइरहनुभयो । कोकनुद परिव्राजक पनि रात्रीको प्रत्यूष समयमा उठी जहाँ तपोदा हो त्यहाँ शरीर नुहाउनको निमित्त गए । अनि कोकनुद परिव्राजकले आयुष्मान् आनन्दलाई टाढैबाट आइरहेको देखे । देखेर आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने—

“आवुसो ! यहाँ को हुनुहुन्छ ?”

१. अं. नि-१०, पृ. २५७ : उपालिवग्गो; अ. क. II. पृ. ८५५.

२. 'तपोदा' सम्बन्धी विशेष कुरा जान्न चाहनेले पपं. सू. IV. पृ. १५८ : महाकच्चान भद्देकरत्त सुत्तवण्णनामा हेर्नु ।

“आवुसो ! म भिक्षु हुँ ।”

“आवुसो ! कुन भिक्षुहरूमध्ये ?”

“आवुसो ! श्रमण शाक्यपुत्रहरूमध्ये ।”

“यदि आयुष्मान्ले प्रश्नको उत्तर दिन वचन दिनुहुन्छ भने आयुष्मान्सँग हामी केही कुरा सोध्न चाहन्छौं ।”

“आवुसो ! सोध्नुहोस्, प्रश्न सुनेर जान्नेछु ।”

१- “के तपाईं ‘शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने विचारको हुनुहुन्छ ?”

“आवुसो ! न म ‘शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने हुँ ।”

२- “के त तपाईं ‘अशाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने विचारको हुनुहुन्छ ?”

“आवुसो ! न म ‘अशाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने हुँ ।”

३- “के त ‘अन्तवान् लोक...१ मरणपछि तथागत न हुन्छ, न हुन्न भन्ने मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने विचारको हुनुहुन्छ ?”

“आवुसो ! न म ‘अनन्तवान् लोक...मरणपछि तथागत न हुन्छ, न त हुन्न भन्ने मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने हुँ ।”

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ६५ उत्तिय परिव्राजकको कुरामा उल्लेख भए जस्तै दोहय्याई पढ्नु ।

“त्यसोभए तपाईं जान्नुहुन्न, देख्नुहुन्न ।”

“आवुसो ! न म जान्दिन, न म देख्दिन । आवुसो ! म जान्दछु, म देख्दछु ।”

४- “त्यसोभए शाश्वत लोक मात्र...सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने विचारको हुनुहुन्छ त...भनी सोध्दा किन ‘न म शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्ने विचारको हुँ’ भनी भन्नुहुन्छ...त्यसोभए ‘तपाईं जान्नुहुन्न देख्नुहुन्न’ भनी भन्दा ‘न म जान्दिन, न म देख्दिन बल्कि जान्दछु, देख्दछु भनी भन्नुहुन्छ । आवुसो ! कसरी यसको अर्थ बुझ्ने त ?”

“आवुसो ! ‘शाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्नु दृष्टिगत हो । ‘अशाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्नु पनि दृष्टिगत हो...‘न तथागत मरणपछि हुन्छ न त हुन्न- यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन्’ भन्नु पनि दृष्टिगत हो ।”

“आवुसो ! जति दृष्टिगतहरू हुन्, जति दृष्टि अधिष्ठानहरू छन्, जति दृष्टि परियुष्ठानहरू छन्, जति दृष्टिसमुत्थानहरू छन् तथा जति दृष्टिसमुद्घातनहरू छन्- तिनीहरूलाई म जान्दछु र म देख्दछु । तिनीहरूलाई जानेर तिनीहरूलाई देखेर कसरी ‘म जान्दिन र म देख्दिन’ भनूँ ? आवुसो ! म जान्दछु र म देख्दछु ।”

“आयुष्मान्को नाम के हो ? कसरी सब्रह्मचारीहरू आयुष्मान्लाई चिन्दछन् ?”

“आवुसो ! मेरो नाम आनन्द हो । सब्रह्मचारीहरूले मलाई आनन्द भनी चिन्दछन् ।”

“महाचार्य हुनुभएका तपाईंसँग कुरा गरे पनि तपाईंलाई आनन्द भनी चिन्न सकेनौं । यदि हामीले ‘यी आयुष्मान् आनन्द हुन्’ भन्ने कुरा थाहा पाएको भए यति कुरा पनि गर्ने थिएनौं । आयुष्मान् आनन्दले मलाई क्षमा गर्नुहोस् ।”

२३ । १३. छन्न परिव्राजक

प रि च य

यी परिव्राजकको नाम 'छन्न' हो । यिनी वस्त्रधारी परिव्राजक हुन् ।

एकदिन यिनी जेतवनाराममा बसिरहनुभएका आनन्द महास्थविरकहाँ गई यिनले उहाँसँग “आवुसो आनन्द ! तपाईंहरू पनि राग, द्वेष र मोह हटाउनको निमित्त धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ । हामी पनि राग, द्वेष र मोह हटाउनको निमित्त धर्मोपदेश गर्छौं । राग, द्वेष, मोहमा के दोष देखेर तपाईंहरू राग, द्वेष, मोह हटाउने उपदेश गर्नुहुन्छ ?” भनी प्रश्न सोध्दा महास्थविरले जुन उत्तर दिनुभयो सो कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्टिएको छ । यो सुनेर छन्न परिव्राजक सन्तुष्ट भएको थियो भन्ने कुरा मूल सूत्रबाट बुझिन्छ ।

X

X

X

केही छन्न नामहरू

१. छन्न— यी छन्न उनी हुन् जो सिद्धार्थ राजकुमारका सारथी थिए । (जा. अ. क. I-II. पृ. ५३ : अविदूरेनिदान; बु. वं. अ. क. पृ. २३३ : गोतमबुद्धवंसवण्णना ।)

थेरगाथद्वकथा I. पृ. १५५ : छन्नत्थेरगाथद्वकथाले यिनी शुद्धोदन राजाको दरवारकी एक दासीको कोखमा जन्मेका थिए भनी उल्लेख गरेको छ । सिद्धार्थ कुमार जन्मेको दिनमै यिनी पनि जन्मेका थिए । पछि भगवान बुद्ध कपिलवस्तुमा आउनुहुँदा त्यहाँ भएको ज्ञातिसमागम देखेर प्रभावित भई यिनी प्रव्रजित भएका थिए ।

प्रव्रजित भइसकेपछि “मेरै बुद्ध हो, मेरै धर्म हो र मेरै सङ्घ हो” भन्ने भावनाले यिनी घमण्डी भएका थिए । यिनका बारेका कुरा हरू चुल्ल. व. पा. पृ. ४४, ४८, ५२ : कम्मक्खन्धकंमा र पृ. ४१२ र ४१४ : पञ्चसतिकक्खन्धकंमा पाइन्छन् । पारा. पा. पृ. २३२ : सत्तमसङ्घादिसेसमा पनि पाइन्छन् । पाचि. पा. पृ. ५६ : वार समपाचित्तियं; पृ. ७१ : ऊनवीसतिमपाचित्तियं; पृ. १५४ : चतुपञ्जासमपाचित्तियं र पृ. १९० : छन्नभिक्खुवत्थुमा पनि पाइन्छन् ।

सं. नि. II. पृ. ३५१ : छन्नसुत्तं, खन्धवग्गमा; दी.

नि. II. पृ. ११८ : महापरिनिब्बानसुत्तमा र धम्म. प. अ. क. पृ. ३३६ : छन्नत्थेरवत्थु, पण्डितवर्गमा पनि पाइन्छन् ।

यी छन्न, बोधिसत्वको पालामा जा. अ. क. III. पृ. १२९ : सुवण्णमिगजातकमा व्याधा थिए; जा. अ. क. III. पृ. २३२ : गिञ्जुजातकमा व्याधापुत्र थिए; जा. अ. क. V. पृ. ५ : सालिकेदारजातकमा खेतको मालिक थिए भने जा. अ. क. V. पृ. ११५ : चूलहंसजातकमा, जा. अ. क. VI. पृ. २०१ : चुल्लहंसजातकमा र उही पृ. २२३ : महाहंसजातकमा पनि व्याधा नै थिए । जा. अ. क. VII. पृ. ५२७ : महावेस्सन्तर जातकमा यिनी चेतपुत्र थिए ।

- २) छन्न- यिनी एक स्थविर हुन् । जो राजगृहमा बस्दथे । यिनी संच नहुँदा आयुष्मान् सारिपुत्र र आयुष्मान् महाचुन्द यिनलाई हेर्न गएका थिए । यस कुराको सम्बन्धमा मूल सूत्र म. नि. III. पृ. ३२५ : छन्नोवाद सूत्रमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. श्रा. च. भा-३, पृ. २६१ मा भएको छ ।
- ३) छन्न- यिनी एक परिव्राजक हुन् । यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख भएको छ ।
- ४) छन्नसुत्त- यो सूत्र अं. नि-३, पृ. १९९ : आनन्दवर्गमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि भएको छ । त्रिपिटक सूची पृ. ८६ मा

यस सूत्रलाई 'छन्न परिव्वाजकसुत्त' भनी उल्लेख भएको छ ।

- (५) छन्नसुत्त- यो सूत्र सं. नि. II. पृ. ३५१ : खन्धवर्गमा उल्लेख भएको छ । यसमा भगवानका सारथी छन्नको कुरा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रलाई त्रिपिटक-सूत्री पृ. २३ ले 'छन्नत्थेरसुत्त' भनी उल्लेख गरेको छ ।
- (६) छन्नसुत्त- यो सूत्र सं. नि. III. पृ. ५२ : सलायतनसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसमा राजगृहवासी छन्न स्थविरको कुरा छ ।
- (७) छन्नवग्गो- यो वर्ग सं. नि. III. पृ. ६४ मा उल्लेख भएको छ ।
- (८) छन्नत्थेरगाथा- यो गाथा भगवानका सारथी छन्न स्थविरको हो ।
यो गाथा थेरगाथापालि पृ. २५० मा उल्लेख भएको छ ।
यसको अर्थकथा थेर. गा. अ. क. I. पृ. १५५ मा पनि उल्लेख भएको छ ।
- (९) छन्नत्थेरगाथा- यो गाथा धम्म. प. पा. गा. नं. ७८ : पण्डितवर्गमा उल्लेख भएको छ । यसको कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ३३६ : पण्डितवर्गमा उल्लेख भएको छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

राग, द्वेष, मोहमा के दोष छ ?

(छन्नसुत्त^१)

एक समय भगवान श्रावस्तीस्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नु भएको थियो । अनि छन्न परिव्राजक जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ गएर आयुष्मान् आनन्दसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका छन्न परिव्राजकले आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने—

“आवुसो आनन्द ! तपाईंहरू पनि राग-प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ, द्वेष प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ र मोह प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ । हामी पनि राग प्रहाण गर्ने कुरा बताउँछौं, द्वेष प्रहाण गर्ने कुरा बताउँछौं र मोह प्रहाण गर्ने कुरा बताउँछौं । आवुसो ! रागमा के दोष देखेर तपाईंहरू राग प्रहाण गर्ने कुरा बताउनु हुन्छ, द्वेषमा के दोष देखेर द्वेष प्रहाण गर्ने कुरा र मोहमा के दोष देखेर मोह प्रहाण गर्ने कुरा बताउनु हुन्छ ?”

१. अं. नि-३, पृ. १९९ : आनन्दवग्गो; अ. क. I. पृ. ४३२.

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२ : छन्न परिव्राजक

१- “(१) आवुसो ! रागले रञ्जित भई, रागको दबाउमा परी आफ्नो हानी पनि गर्छ, अर्काको हानी पनि गर्छ, दुबैको हानी पनि गर्छ र चैतसिक (= चित्तभित्र) दुःख दौर्मनस्य पनि अनुभव गर्छ । राग प्रहीण भएपछि न आफ्नो हानी गर्छ, न अर्काको हानी गर्छ, न दुबैको हानी गर्छ र न चैतसिक दुःख दौर्मनस्य अनुभव गर्छ । (२) आवुसो ! रागले रञ्जित भई...कायले दुश्चरित गर्छ, वचनले दुश्चरित गर्छ र मनले दुश्चरित गर्छ । राग प्रहीण भएपछि न कायले...न वचनले...र न मनले दुश्चरित गर्छ । (३) आवुसो ! रागले रञ्जित भई...आफ्नो हित पनि यथार्थतः जान्दैन, अर्काको हित पनि यथार्थतः जान्दैन र दुबैको हित पनि यथार्थतः जान्दैन । राग प्रहीण भएपछि आफ्नो हित पनि यथार्थतः जान्दछ, अर्काको हित पनि यथार्थतः जान्दछ र दुबैको हित पनि यथार्थतः जान्दछ । (४) आवुसो ! राग अन्धकारक हो, अज्ञान कारक हो, प्रज्ञा विनाशक हो, हानीकारक हो र निर्वाण बाधक हो ।”

२- “(१) आवुसो ! द्वेषले दुष्ट भई, द्वेषको दबाउमा परी,^१ दुःख दौर्मनस्य अनुभव गर्छ । (२) आवुसो ! द्वेषले दुष्ट भई, द्वेषको दबाउमा परी...कायले दुश्चरित गर्छ,...मनले दुश्चरित

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि नं. १ मा उल्लेख भए जस्तै मिलाई दोहऱ्याई पढ्नु ।

गर्छ । आवुसो ! द्वेषले दुष्ट भई, द्वेषको दबाउमा परी...दुबैको हित पनि यथार्थतः जान्दैन । (४) आवुसो ! द्वेष अन्धकारक हो,...निर्वाण बाधक हो ।”

३- “(१) आवुसो ! मोहले मोहित भई, मोहको दबाउमा परी,... दुःख दौर्मनस्य अनुभव गर्छ । (२) आवुसो ! मोहले मोहित भई, मोहको दबाउमा परी...कायले दुश्चरित गर्छ,...मनले दुश्चरित गर्छ । (३) आवुसो ! मोहले मोहित भई, मोहको दबाउमा परी...दुबैको हित पनि यथार्थतः जान्दैन । (४) आवुसो ! मोह अन्धकारक हो,...निर्वाण बाधक हो ।”

“आवुसो ! यही दोष रागमा देखेर हामी राग प्रहाण बताउँछौं । यही दोष द्वेषमा देखेर हामी द्वेष प्रहाण बताउँछौं । यही दोष मोहमा देखेर हामी मोह प्रहाण बताउँछौं ।”

“आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा छ के ?”

“आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा छ ।”

“आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा कुन हो त ?”

“आवुसो ! यही आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग हो । जस्तै- सम्यक्-

दृष्टि,...र सम्यक्समाधि । आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा यही नै हो ।”

“आवुसो ! यी राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग र प्रतिपदा राम्रै हो । आवुसो ! अप्रमाद हुनको निमित्त यो मार्ग ठीकै छ ।”

२४ । १४. जालिय परिव्राजक

प र च य

यी जालिय परिव्राजक काठको पात्र लिई भिक्षाटन् गर्ने एक परिव्राजकका शिष्य हुन् ।

एकदिन यिनी मुण्डिय परिव्राजकका साथ वाद आरोप गर्ने कुरा मनमा राखी कौशम्बीको घोषिताराममा बसिरहनुभएका बुद्धकहाँ गएका थिए ।

Dhamma.Digital

यिनीहरूले यस्तो सोचेका थिए कि यदि बुद्धले “उही जीव उही शरीर हो” भनी भनेमा “तपाईंको धर्ममा यहीं सत्व विनाश हुन्छ, त्यसैले तपाईंको वाद उच्छेदवाद हुन्छ” भनी भन्नेछौं र यदि उहाँले “अर्कै जीव र अर्कै शरीर हो” भनेमा “तपाईंको वादमा रूप विनाश हुन्छ, सत्व विनाश हुन्न, त्यसैले तपाईंको वादमा सत्व शाश्वत हुन्छ” भनी वाद आरोप गर्नेछौं भन्ने ठानेका थिए^१ । किन्तु भगवानले उनीहरूले सोधेको प्रश्नको बीचको मध्यममार्गद्वारा धर्मोपदेश गर्नु भएको

१. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३० : जालियसुत्तवण्णना ।

कुरा सुनेर उनीहरू छक्कपरी सन्तुष्ट भएका थिए । विशेष कुरा चाहिं अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्टिएको छ ।

भगवान वैशालीको कूटागारशालामा बसिरहनुभएको बेलामा अचेल पाथिकपुत्र पनि वैशालीमा बसिरहेका थिए । उनले वैशालीका लिच्छवीहरूलाई “बुद्ध पनि ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ । अतः यदि बुद्धले एकवटा ऋद्धिप्रातिहार्य देखाएमा मैले दुइवटा देखाउनेछु” भनी उद्घोषण गरेका थिए ।

अनि एकदिन भगवान अचेल पाथिकपुत्रको आराममा दिवा-विहारको लागि जानुभयो । त्यसबखत अचेल पाथिकपुत्र डराएर आफ्नो आरामवाट भागेर तिन्दुकखाणु परिव्राजकाराममा गएका थिए । त्यसबखत यी जालिय परिव्राजक उनलाई बोलाउन गएका थिए^१ ।

अर्को एक समय यी जालिय परिव्राजक भगवानकहाँ गई यस्तै प्रश्न सोधेको कुरा दी. नि. I. पृ. १३४ : महालिसुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. रा. भा-१ पृ. ४०५ मा भएको छ ।

X

X

X

१. दी. नि. III. पृ. १८ : पाथिकसुत्तं । यो सूत्र अगाडि भगवगोत्तिय परिव्राजकको कुरामा अनुवाद भएको छ ।

मूल सूत्र—

उही जीव र उही शरीर हो ?

(जालियसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान कोशम्बीको घोषिताराममा बस्नुभएको थियो । त्यस समय दारुपत्तिकका^२ अन्तेवासी मुण्डिय र जालिय दुइ परिव्राजकहरू जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका ती दुइ प्रब्रजितहरूले भगवानलाई यस्तै भने— “आवुसो ! गौतम उही जीव र उही शरीर हो कि अथवा अर्कै जीव र अर्कै शरीर हो ?”

१. दी. नि. I. पृ. १३६, अ. क. II. पृ. २८.

२. काठको भिक्षापात्र लिएर भिक्षाटन् गर्ने भएको हुनाले ‘दारुपत्तिक’ भनिएको हो भनी दी. नि. अ. क. II. पृ. ३० : जालियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“आवुसो ! त्यसोभए सुन, राम्ररी मनमा राख र भन्दछु।” “हवस् हुन्छ” भनी ती दुइ प्रव्रजितहरूले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिए। भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध ...^१ लोकमा उत्पन्न हुन्छन्। उहाँले देव-मार सहित ब्रह्मलोकलाई ...^१ ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नु हुन्छ।”

“अनि त्यो धर्मलाई गृहपति वा गृहपतिपुत्रले अथवा कुनै कुलमा जन्मेकाले सुन्दछ। धर्म सुनेर उसको मनमा तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ। ...^२ अनि पछि गएर ऊ थोरै वा धेरै भोगसम्पत्तिलाई छाडी ...^२ प्रव्रजित हुन्छ।”

“यसरी प्रव्रजित भएको ऊ ...^३ सन्तुष्ट भई बस्छ।”

“यहाँ भिक्षु प्राणीहिंसालाई त्यागी प्राणीहिंसाबाट विरत भई बस्छ। ...^४ यसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ।”

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. २, पृ. १३४ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १३४-३५ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

३. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १३६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

४. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १४९ को 'स्यानो

“अनि ऊ कामविषयबाट अलग भई अकुशलबाट अलग भई वितर्क विचार युक्त भएको विवेकजः (= ध्यानजः) प्रीतिसुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ ।”

“आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्तो भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो’ भन्नु ठीक होला ? आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो’ भन्नु ठीक छैन । आवुसो ! म पनि यस्तो जान्दछु र देख्दछु त्यसैले म ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो’ भनी भन्दिन । अनि ऊ ... द्वितीयध्यान, ... तृतीयध्यान, ... चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो अर्कै शरीर हो’ भन्नु ठीक होला ? आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो’ भन्नु ठीक छैन । आवुसो ! म पनि यस्तो जान्दछु र देख्दछु त्यसैले म ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो’ भनी भन्दिन ।

“अनि उसले ज्ञानदर्शनको निमित्त चित्त अधि बढाउँछ, चित्त भुकाउँछ । ... आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्तो भिक्षुले ‘उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो’ भन्नु ठीक होला ? आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र

देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले 'उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो' भन्नु ठीक छैन । आवुसो ! म पनि यस्तो जान्दछु र देख्दछु त्यसैले म 'उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो' भनी भन्दिन । उसले आस्रवहरूको क्षय हुने ज्ञानको निमित्त चित्त अधि बढाउँछ र चित्त भुकाउँछ । ...^१ अब उप्रान्त यहाँ आउनुपर्ने हेतु छैन भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले 'उही जीव हो र उही शरीर हो अथवा अर्कै जीव हो र अर्कै शरीर हो' भन्नु ठीक होला ? आवुसो ! जो भिक्षु यस्तो जान्दछ र देख्दछ भने त्यस्ता भिक्षुले 'उही जीव हो ... भन्नु ठीक छैन । आवुसो ! म पनि यस्तो जान्दछु र देख्दछु त्यसैले म 'उही जीव हो ...' भनी भन्दिन ।

भगवानले यति भन्नु भएपछि सन्तुष्ट भएका ती दुइ प्रव्रजितहरूले भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

Dhamma.Digital

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १६८ को आस्रवक्षय ज्ञानमा उल्लेख भए अनुसार मिलाई पढ्नु ।

२५ । १५. तिम्बरुक परिव्राजक

प रि च य

यी तिम्बरुक परिव्राजक श्रावस्तीमा वस्दथे । यिनले सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर सकारात्मकरूपले दिंदा शाश्वतवादमा पर्ने र नकारात्मकरूपले दिंदा उच्छेदवादमा पर्ने भएको हुँदा भगवानले मध्यममार्गद्वारा प्रतित्यसमुत्पादको कुरा बताउनु भएको हो । जुन कुरा सुनी तिम्बरुक परिव्राजक सन्तुष्ट भएका थिए भन्ने कुरा उनी बुद्धको शरणमा गएवाट प्रष्ट हुन्छ । कस्ता प्रश्नहरू सोधेका थिए र कस्तो उत्तर भगवानले दिनुभयो भन्ने कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रवाट प्रष्ट बुझिने छ ।

X

X

X

केही तिम्बरु नामहरू

- (१) तिम्बरु- यो चाहिं गन्धर्व देवराजाको नाम हो । यो नाम दी. नि. II. पृ. १९३ : महासमयसूत्रमा र त्यसको अर्थकथा भाग-२, पृ. ४१५ मा उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै गरी दी. नि. II. पृ. १९८ र २०० : सक्कपञ्चसुत्तमा पनि पाइन्छ ।
- (२) तिम्बरुतित्थ- यो चाहिं एक तीर्थस्थान पोखरीको नाम हो । जहाँ गएर ब्राह्मणहरू होम गर्छन् यो शब्द जा. पा. भा-१, पृ. २४२ : कोसियजातकमा र जा. पा. भा-२, पृ. १०६ : सुधाभोजन जातकमा पाइन्छ ।
- (३) तिम्बरुत्थनिं- यो शब्द सुत्त. नि. पृ. २८६ : पराभवसुत्तमा पाइन्छ ।
- (४) तिम्बरुकवण्णाभो- यो शब्द अप. दा. पा. भा-१, पृ. ८० : सुभूतित्थेर अपदान र अप. दा. पा. भा-१, पृ. ३९९ : सेलत्थेर अपदानमा पाइन्छ ।
- (५) तिम्बरुकसुत्तं- यो सूत्र सं. नि. II. पृ. २१ : निदानसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद यहाँ अगाडि भएको छ ।
- (६) तिम्बरुक- यो एक परिव्राजकको नाम हो । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

- ७) तिम्बरुसक- यो एक फलको नाम हो । यो शब्द विमा. व. अ. क. पृ. ११४ : गुत्तिलविमानमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. ५८ मा भएको छ ।
- ८) तिम्बरु नारद- यो एक गुत्तिल बोधिसत्वको नाम हो । यो नाम विमा. व. अ. क. पृ. ११० : गुत्तिलविमान कथामा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको बु. वि. पृ. ५८ मा भएको छ ।

मूल सूत्र—

सुख दुःख स्वयंकृत हो ?

(तिम्बरुसुत्त^१)

भगवान् श्रावस्तीमा वस्नुभएको थियो । अनि तिम्बरुक परिव्राजक जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदनीय गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए । एक छेउमा बसेका तिम्बरुक परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने—

“भो गौतम ! के सुखदुःख स्वयंकृत हो ?”

“तिम्बरुक ! यस्तो नभन” भनी भगवानले भन्नुभयो ।

“भो गौतम ! त्यसोभए परकृत सुखदुःख हो त ?”

“तिम्बरुक ! यस्तो नभन” भनी भगवानले भन्नुभयो ।

“भो गौतम ! त्यसोभए सुखदुःख स्वयंकृत र परकृत हो त ?”

“तिम्बरुक ! त्यस्तो नभन” भनी भगवानले भन्नुभयो ।

१. सं. नि. II. पृ. २१ : निदानसंयुत्तं; अ. क. II. पृ. २८.

“भो गौतम ! त्यसोभए सुखदुःख स्वयंकृत पनि होइन परकृत पनि होइन बल्कि आपसेआप उत्पन्न भएको हो त ?”

“तिम्बरुक ! यस्तो नभन” भनी भगवानले भन्नुभयो ।

“भो गौतम ! सुखदुःख भनेको छैन त ?”

“तिम्बरुक ! सुखदुःख नभएको होइन । तिम्बरुक ! सुखदुःख भनेको छ ।”

“त्यसोभए तपाईं गौतम सुखदुःखलाई जान्नुहुन्न र देख्नुहुन्न ।”

“तिम्बरुक ! मैले सुखदुःखलाई नजानेको र नदेखेको होइन । तिम्बरुक म सुखदुःखलाई जान्दछु र देख्दछु ।”

“भो गौतम ! ‘किन स्वयंकृत सुखदुःख हो कि ?’ भनी सोध्दा ‘तिम्बरुक ! यस्तो नभन’ भनी भन्नुहुन्छ । ... त्यसोभए तपाईं गौतमले मलाई सुखदुःखको कुरा भन्नुहोस् । तपाईं गौतमले मलाई सुखदुःखको उपदेश दिनुहोस् ।”

“तिम्बरुक ! पहिले नै ‘त्यो वेदना त्यसले अनुभव गर्छ’ भनी ठान्दा ‘स्वयंकृत सुखदुःख’ हुन्छ । यस्तो पनि म भन्दिन । तिम्बरुक ! पहिले नै ‘अर्कै वेदना अर्कैले अनुभव गर्छ’ भन्ने ठान्दा ‘परकृत सुखदुःख’ हुन्छ । यस्तो पनि म भन्दिन । तिम्बरुक ! यिनीहरूको अन्तमा नगई बीच बाटोमा तथागतले धर्मदेशना गर्छन्— ‘अविदद्याको कारणबाट संस्कार हुन्छ, ...^१ । यसरी केवल दुःखस्कन्धको प्रादुर्भाव हुन्छ । अविदद्याकै निरवशेष विराग निरोधबाट संस्कार निरुद्ध हुन्छ, ...^१ ।

१-१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ६ अचेल कस्सप (क) मा उल्लेख भए जस्तै दोहय्याई पढ्नु ।

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू-२ : तिम्बरुक परिव्राजक

यसरी केवल दुःखस्कन्धको निरुद्ध हुन्छ ।”

यस्तो भन्नुहुँदा तिम्बरुक परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने—
“धन्यहो भो गौतम ! धन्यहो भो गौतम ! !...अब म तपाईं गौतमको
शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि तपाईं गौतमले मलाई
जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस् ।”

२६ । १६. नन्दिय परिव्राजक

प रि च य

यी नन्दिय एक वस्त्रधारी परिव्राजक हुन्^१ ।

एकदिन यिनी जेतवनाराममा बसिरहनुभएका बुद्धकहाँ गई “कति धर्म भाविता र बहुलिकृत गर्दा निर्वाण प्राप्त हुनसकछ ?” भनी प्रश्न सोध्दा भगवानले अष्टाङ्गिक मार्गको कुरा बताउनु भएको थियो । यो कुरा सुनी सन्तुष्ट भई यिनी बुद्धको शरणमा परेका थिए ।

X X X

-

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. ११५ : नन्दियसुत्तवण्णना ।

केही नन्दिय नामहरू

१) नन्दिय- यी नन्दिय, एक स्थविर हुन् । जो आयुष्मान् अनुरुद्ध र आयुष्मान् किम्बलका साथ कौशम्बीको पाचीनवंसदाय भन्ने वनमा बसिरहेका थिए ।

कौशम्बीमा भिक्षुहरूको भगडापछि भगवान कौशम्बीबाट निस्कनु भई बालकलोणकार गाउँमा आयुष्मान् भगुसँग भेटी त्यहाँ जानु भएको थियो । त्यसपछि उहाँ पारिलेय्य वनमा जानु भएको थियो । म. नि. III. पृ. २२३ : उपक्किलेससुत्तं; अ. क. IV. पृ. १३५.

आयुष्मान् अनुरुद्ध र आयुष्मान् किम्बलका साथ आयुष्मान् नन्दिय नादिकमा बसिरहनु भएको कुरा चूलगोसिङ्ग सुत्रमा पनि उल्लेख भएको छ । म. नि. I. पृ. २५६; अ. क. II. पृ. १९६.

२) नन्दिय उपासक- यी उपासक वाराणशीका हुन् । यिनी श्रद्धालु तथा दानपति थिए । यिनकी पत्नी रेवती थिइन् । यिनीहरूका दुइ पुत्र थिए । विमा. व. पा. पृ. ७७ : रेवतीविमानवत्थु, अ. क. पृ. १७६ यी नन्दियको नाम पेत. व. पा. पृ. २१८ : रेवतीपेतवत्थु र पेत. व. अ. क. पृ. १८४ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

३) नन्दिय मिगराज जातकं— यो जातक जा. पा. I. पृ. १३६ र जा. अ. क. III. पृ. १९० मा उल्लेख भएको छ ।

४) नन्दियत्थेरगाथा— यो गाथा थेर. गा. पा. पृ. २४० र थेर. गा. अ. क. I. पृ. ८२ मा समुल्लेख भएको छ । यसमा नन्दिय स्थविरका कुरा छ ।

५) नन्दिय परिव्राजक— यिनी उही परिव्राजक हुन् जसको कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

(अरू नन्दिय नामहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ४३५ मा उल्लेख भएका छन् ।

X

X

X

Dhamma.Digital

मूल सूत्र—

कति धर्मले निर्वाण पुगिन्छ ?

(नन्दियसुत्त^१)

भगवान श्रावस्तीमा बस्नुभएको थियो । अनि नन्दिय परिव्राजक जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे ।

एक छेउमा बसेका नन्दिय परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने—
“भो गौतम ! कति धर्मलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा निर्वाणगामी हुन्छ, निर्वाणपरायण हुन्छ र निर्वाणमा अन्त हुन्छ ?”

Dhamma.Digital

“नन्दिय ! यी आठ धर्महरूलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा निर्वाणगामी हुन्छ, निर्वाण परायण हुन्छ र निर्वाणमा अन्त हुन्छ । कुन आठ ? जस्तै— सम्यक्दृष्टि, ...सम्यक्समाधि । नन्दिय ! यी आठ धर्महरूलाई भाविता र बहुलिकृत गर्दा निर्वाणगामी हुन्छ, निर्वाणपरायण हुन्छ र निर्वाणमा अन्त हुन्छ ।”

१. सं. नि. IV. पृ. ११ : मग्गसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. ११५.

यस्तो भन्नुहुँदा नन्दिय परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने—
“धन्यहो भो गौतम ! धन्यहो भो गौतम ! !...आजदेखि तपाईं गौतमले
मलाई जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस् ।”

२७ । १७. निग्रोध परिव्राजक

प र च य

यी निग्रोध परिव्राजक वस्त्रधारी एक परिव्राजक हुन् । यिनी तीनशय शिष्यहरूका साथ राजगृह नजिकको उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराममा बस्दथे ।

एकदिन राजगृहका सन्धान गृहपति यिनको आराममा जाँदा उनले त्यहाँ निग्रोध परिव्राजकका शिष्यहरू अनेक प्रकारका तिरश्चीन कुरा गर्दै होहल्ला गरी बसिरहेको देखेर उनले “यी परिव्राजकहरू त होहल्ला गरी पो बस्दारहेछन् । हाम्रा बुद्ध त शून्यागारमा शान्तपूर्वक वस्नुहुन्छ” भन्दै बुद्ध बसिरहनु भएको दिशातिर हेरी दुइहात जोरी नमस्कार गरे^१ । यसबाट रिसाएका निग्रोध परिव्राजकले बुद्ध प्रति आक्षेप गर्दै “गृहपति ! जान्दछौं के श्रमण गौतम कोसँग कुरा गर्लान् र कोसँग साकच्छा गर्लान् ? शून्यागारमा बस्ने श्रमण गौतमको त्यो प्रज्ञा पनि विनाश भइसक्यो जो अघि उनमा थियो” भनी भने । यति

१. दी. नि. अ. क. III. पृ. १५१ : उदुम्बरिकसुत्तवण्णना ।

मात्र होइन उनले बुद्धलाई “कुराकानी गर्न असमर्थ छन्” भन्ने पनि आरोप लगाए । अझ अगाडि उनी भन्दछन्— “यदि श्रमण गौतम यहाँ आएको भए हामी उनलाई एकै प्रश्नद्वारा नाजवाफ पार्ने थियौं र खाली घैटोलाई घुमाउने भैँ घुमाउने थियौं” भन्ने पनि भनेका थिए ।

जब दिव्यश्रोतद्वारा भगवानले यी कुराहरू सुन्नुभयो तब उहाँ निग्रोध परिव्राजकको आराममा आउनुभयो । अनि त्यसबखत निग्रोध परिव्राजकले भगवानसँग “तपाईं गौतम कस्तो उपदेशद्वारा आफ्ना शिष्यहरूलाई विनीत पार्नु हुन्छ ?” भनी सोध्दा भगवानले उनलाई “तिमी जस्ता अन्य दृष्टिकले, अन्य भक्तिकले, अन्य सिद्धान्त हुनेले मेरो कुरा के बुझ्न सकौला र ! बरु तिम्रो आफ्नै सिद्धान्त सम्बन्धी कुरा सोध” भनी भन्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै समुल्लेख भएको छ ।

दी. नि. I. पृ. १४९ : महासीहनाद सूत्रमा पनि यी निग्रोध परिव्राजकको सम्बन्धमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

उपदेशको अन्त्यमा निग्रोध परिव्राजकले आफ्नो गल्तीलाई स्वीकार गरी भगवानसँग क्षमा मागेका थिए ।

X

X

X

केही निग्रोध नामहरू

- (१) निग्रोध- यो कपिलवस्तुको एक शाक्यको नाम हो । यिनले कपिलवस्तुमा निग्रोधाराम बनाएका थिए । जा. अ. क. I-II. पृ. ७२ : सन्तिकेनिदान ।
- (२) निग्रोध- यो एक बोधिसत्वको नाम हो । यिनका पिता मगध देशको एक सेठको छोरा हो । जा. अ. क. IV. पृ. ७२ : निग्रोधजातकं, नं. ४४५
- (३) निग्रोध- यो, काश्यप बुद्धको बोधिवृक्ष हो । निग्रोध भनेको वरको रुख हो । यसै वरको रुखमुनि बसी उहाँले बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभएको थियो । जा. अ. क. I-II. पृ. ३७ : दूरेनिदान; बु. वं. पा. पृ. ३७८.
- ४) निग्रोध- यो वरको रुखको नाम हो । यो रुख खन्धवीच अन्तर्गत पर्छ । पाचि. पा. पृ. ५५ : एकादसमपाचित्तियं ।
- (५) निग्रोध- यो चाहिं एक तपब्रह्मचारीको नाम हो । यो नाम दी. नि. I. पृ. १४९ : महासीहनादसुत्तंमा उल्लेख भएको छ ।
- (६) निग्रोध- यो सम्राट अशोकको पालाका निग्रोध श्रामणेरको नाम हो । यी निग्रोध श्रामणेरका पिताको नाम सुमन

राजकुमार र माताको नाम सुमना थियो । यी निगोध श्रामणेर निगोध (बर) को रुखमुनिको एक सत्तलमा जन्मेका थिए । सात वर्षको उमेरमा यिनलाई महावरुण स्थविरले श्रामणेर बनाएका थिए । श्रामणेर बनाउन केश क्षौर गर्दा गर्दै यिनी अरहन्त भएका थिए । यिनैलाई देखेर तथा यिनकै उपदेश सुनेर सम्राट अशोक बौद्ध भएका थिए । सम. पा. I. पृ. ३९ : बाहिरनिदानकथा ।

- (७) निगोध— यो एक स्थविरको नाम हो । यी स्थविर श्रावस्तीको एक धनाढ्य ब्राह्मणका छोरा हुन् । भगवानले जेतवनाराम ग्रहण गर्नु भएको बेलामा बुद्धको प्रभाव देखेर प्रभावित भई यिनी बुद्ध शासनमा प्रव्रजित भएका थिए । पछि केही समयमै यिनी षडभिज्ञ ज्ञान सहित अरहत् भएका थिए । थेर. गा. अ. क. I. पृ. ७५ : निगोधत्थेर-गाथट्टकथा ।
- (८) निगोध— यो एक वस्त्रधारी परिव्राजकको नाम हो । जसको कुरा यहाँ उल्लेख गरिएको छ । यी परिव्राजक राजगृह नजिकको उदुम्बरिकाको आराममा बस्दथे ।
- (९) निगोध (कप्प)— यो चाहिं वङ्गीस स्थविरका गुरुको नाम हो । सं. नि. I. पृ. १८५ : निक्खन्तसुत्तं; सं. नि. I. पृ. १८६ : अरतिसुत्तं; सं. नि. I. पृ. १८७ : पेसलसुत्तं, वङ्गीससंयुत्तं तथा सुत्त. नि. पृ. ३१८ : निगोधकप्पसुत्तंमा उल्लेख भएका छन् । थेर. गा. अ. क. II. पृ.

१९३ : वङ्गीसथेरगाथद्वकथामा पनि उल्लेख भएको छ । त्यस्तै गरी सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १६२ : मा पनि समुल्लेख भएको छ ।

उनको नाम 'कप्प' हो तर निग्रोध रुखमुनि बसी अरहत्व प्राप्त गरेको हुनाले पछि 'निग्रोध कप्प' हुन गएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. १६४ : निग्रोधकप्पसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

- (१०) निग्रोध (राजा)— यो नाम अं. नि-६, पृ. ८१ : धम्मिकसुत्तं, धम्मिकवर्गमा उल्लेख भएको छ ।
- (११) निग्रोध (जातकं)— यो जातक जा. अ. क. IV. पृ. ७१ मा उल्लेख भएको छ । यो जातक देवदत्तको कारणमा बताइएको हो, नं. ४४५.
- (१२) निग्रोध (मिग जातकं)— यो जातक जा. अ. क. I-II. पृ. ११३ मा उल्लेख भएको छ । कुमार काश्यपकी माताको कारणमा यो जातक बताइएको हो, नं. १२.
- (१३) निग्रोध (थेरगाथा)— यो गाथा निग्रोधथेर (नं. ७) ले बताएका हुन् । यो गाथा थेर. गा. पा. पृ. २३९ मा उल्लेख भएको छ ।

(१४)निग्रोध (परिमण्डल)– यो चाहिं भगवानको बत्तीस लक्षणहरूमध्ये एउटा लक्षणको नाम हो । दी. नि. II. पृ. १५ : महापदानसुत्तं र म. नि. II. पृ. ३८५ : ब्रह्मायुसुत्तमा उल्लेख भएका छन् । यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा-१, पृ. १६४ मा भएको छ ।

मूल सूत्र—

निग्रोध परिव्राजक उदुम्बरिक परिव्राजकाराममा
(उदुम्बरिकसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान राजगृहस्थित गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहनु भएको थियो । त्यस समय निग्रोध (= न्यग्रोध) परिव्राजक उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराममा तीनशय महान परिव्राजकहरूका साथ बसिरहेका थिए । अनि सन्धान गृहपति दिनदिनमै (= मध्याह्न समयमै) भगवानको दर्शनार्थ राजगृहबाट निस्के । अनि सन्धान गृहपतिलाई यस्तो लाग्यो—

“भगवानको दर्शन गर्ने समय यो होइन । भगवान (अहिले) ध्यानमा हुनुहुन्छ (होला) । अनि मनोभावनीय भिक्षुहरूको दर्शन गर्ने समय पनि होइन । मनोभावनीय भिक्षुहरू पनि (अहिले) ध्यानमा

१. दी. नि. III. पृ. २९, अ. क. III. पृ. १५० सिंहल र रोमनमा:
‘उदुम्बरिकसीहनादसुत्तं’ ।

हुनुहुन्छ (होला) । अतः किन म जहाँ उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराम हो, जहाँ निग्रोध परिव्राजक हुन् त्यहाँ नजाऊँ ।”

त्यसपछि सन्धान गृहपति जहाँ उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराम हो, जहाँ निग्रोध परिव्राजक हुन् त्यहाँ गए ।

(यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. २८१ देखि ३२२ मा उल्लेख भएको हुँदा जम्मै कुरा उही हेर्नु ।)

२८ । १८. अचेल पाथिकपुत्र

प र च य

यी अचेल पाथिकपुत्र वैशालीवासी हुन् । यी पाथिकपुत्र वडा घमण्डी थिए । यिनी भन्दथे कि भगवान पनि ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ । अतः म उनीसँग ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउन सक्छु । यदि उनले एउटा ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउँछन् भने म दुइवटा देखाउनेछु भनी वैशालीका लिच्छवीहरूको परिषद्लाई उनी भन्दथे । अनि सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र जो भगवानको शिष्य थिए भगवानकहाँ गई पाथिकपुत्रले भनेका कुरा सुनाए । यो सुनेर भगवानले भन्नुभयो कि जबसम्म यो खोक्रो अहंकारलाई छाड्ने छैन तबसम्म उनी मकहाँ आउनै सक्दैन भने उनले मसँग ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने कुरा त परै जाओस् ।

यसै कुराको सिलसिलामा एकदिन भगवान पाथिकपुत्रको आराममा दिवाविहार गर्नको निमित्त जानुभयो । भगवान आउनुभएको कुरा सुनी अचेल पाथिकपुत्र डराई सुटुक्क भागी तिन्दुकखाणु परिव्राजकाराममा गए । जब त्यहाँ भगवान तथा पाथिकपुत्रको ऋद्धिप्रातिहार्य हेछौं भनी अनेक हजार लिच्छवीहरू भेला भए तब त्यहाँ

पाथिकपुत्र नभएको कुरा बुझी लिच्छवीहरूले एक पुरुषलाई पठाई उनलाई बोलाउन पठाए । किन्तु “आउँछु आउँछु” भन्दै आफू बसेको आसनबाट फित्कक नचली उनी उहीं बसिरहे । यो सुनेर लिच्छवी अमात्य र दारुपत्तिकका शिष्य जालिय परिव्राजक पनि उनलाई बोलाउन गए । जब “आउँछु आउँछु” भन्दै उनी आसनबाट फित्कक चलेनन् तब उनलाई जालियले बूढो स्यालको कुरा सुनाई फर्केर आए । आखिरमा उनी आउँदै आएनन् र उनी पराजित भए । यस्ता थिए यी अचेल पाथिकपुत्र ।

मूल सूत्र—

अचेल पाथिकपुत्रको खोक्रो घमण्ड

(पाथिकसूत्रबाट^१)

“भगव ! (= भार्गव) एक समय म उहीं वैशाली स्थित महावनको कूटागारशालामा बसिरहेको थिएँ । त्यस समय अचेल पाथिकपुत्र पनि लाभ प्राप्त गरी यश प्राप्त गरी वैशालीको वज्जि गाउँमा बस्दथे । उनी वैशालीको सभाषद्मा यस्तो भन्दथे— ‘श्रमण गौतम ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ । ज्ञानवादीले ज्ञानवादीसँग उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनु योग्य छ । यदि श्रमण गौतम आधा बाटो आएमा म पनि आधा बाटो जानेछु । त्यहाँ दुवैले उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनेछौं । यदि श्रमण गौतमले एउटा उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउँछन् भने मैले दुइवटा देखाउनेछु । यदि श्रमण गौतमले दुइवटा ... देखाउँछन् भने मैले चारवटा देखाउनेछु । यदि श्रमण गौतमले चारवटा ... देखाउँछन् भने मैले आठवटा देखाउनेछु । जति श्रमण गौतमले— देखाउनेछन् त्यसको दोब्बर मैले देखाउनेछु’ ।”

१. दी. नि. II. पृ. ११, अ. क. III. पृ. १४१.

“भगव ! अनि सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र मकहाँ आए । मकहाँ आई मलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । भगव ! एक छेउमा बसेका सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्रले मलाई यसो भने— ‘भन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र ... वैशालीको वज्जि गाउँमा बस्दछन् । उनी वैशालीको सभाषद्मा यस्तो भन्दछन्— ‘श्रमण गौतम ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ । ज्ञानवादीले ज्ञानवादीसँग उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनु योग्य छ । यदि श्रमण गौतम आधा बाटो आउँछन् भने म पनि आधा बाटो जानेछु । अनि त्यहाँ दुवै जनाले उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनेछौं । यदि श्रमण गौतमले एउटा ... देखाउँछन् भने मैले दुइवटा देखाउनेछु । यदि श्रमण गौतमले चारवटा ... देखाउँछन् भने मैले आठवटा देखाउनेछु । जति श्रमण गौतमले ... देखाउनेछन् त्यसको दोब्बर मैले देखाउनेछु’ ।”

“भगव ! यस्तोभन्दा मैले सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्रलाई यस्तो भनें— ‘सुनक्खत्त ! त्यो वचनलाई नछाडी, त्यो चित्तलाई नहटाई, त्यो विचारलाई नत्यागी अचेल पाथिकपुत्र मकहाँ आउन सक्नेछैन । यदि त्यो वचनलाई नछाडी ... म श्रमण गौतमकहाँ जानेछु भनी उनले चिताउँछ भने उनले शीर पनि फुट्नेछ’ ।”

(अनि सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र भन्दछ—)

‘भन्ते ! समालेर बोल्नुहोस् ! सुगत ! समालेर बोल्नुहोस् !’

‘सुनक्खत्त ! किन तिमी मलाई यस्तो भन्छौ ... ?’

‘भन्ते ! भगवानले चाहिं— अचेल पाथिकपुत्रले त्यो वचनलाई नछाडी ... मकहाँ आउन सक्नेछैन भनी ठोकेर नै भन्नुहुन्छ । यदि उनले त्यो वचनलाई नछाडी ... मकहाँ आउँछन् भने उनको शीर पनि फुट्नेछ, भनी भन्नुहुन्छ । यदि अचेल पाथिकपुत्रले भेष बदलेर (अर्कै रूप धारण गरी) भगवानको समक्ष आए भने भगवानको त्यो वचन भूटो हुनेछ ।’

‘सुनस्वत्त ! के त भगवानले त्यस्तो वचन भन्नेछ, त जो भूटो हुन्छ ?’

‘भन्ते ! भगवानले अचेल पाथिकपुत्रले चित्तलाई जानेर अचेल पाथिकपुत्र ... आउन सक्दैन भनी भन्नुभएको हो कि ... ? अथवा कुनै देवताले यस्तो कुरा भनेका हुन् ... ?’

‘सुनस्वत्त ! मैले आफैले उनको चित्तलाई जानेर पनि हो ... देवताले पनि मलाई यस्तो भने ...’

‘लिच्छवीहरूका अजित भन्ने सेनापति हालै परलोक भई त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भए । उनी पनि आएर मलाई यस्तो भने— ‘भन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र निर्लज्जी छन् । भन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र भूटावादी हुन् । भन्ते वज्जि ग्राममा उनले मेरो बारेमा यस्तो भनेका थिए— लिच्छवीहरूका अजित भन्ने सेनापति महानरकमा उत्पन्न भए । भन्ते ! म महानगरमा उत्पन्न भएको छैन । म त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भएको छु । भन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र निर्लज्जी छन्, भन्ते ! अचेल पाथिकपुत्र भूटावादी हुन् । भन्ते !’

अचेल पाथिकपुत्र त्यो वचनलाई नछाडी, त्यो चित्तलाई नहटाई, त्यो विचारलाई नत्यागी भगवानकहाँ आउन सक्दैन । यदि उनी त्यो वचनलाई नछाडी ... श्रमण गौतमकहाँ जान्छु भनी आएमा उनको शीर पनि फुट्नेछ ।”

‘सुनक्खत्त ! सो म वैशालीमा भिक्षाटन् गरी भोजनपछि जहाँ अचेल पाथिकपुत्रको आराम हो त्यहाँ दिवाविहारको निमित्त जानेछु । सुनक्खत्त ! जसलाई चाहन्छौ त्यसलाई भन ।’

पाथिकपुत्रको आराममा मानिसहरूको भेला

“भगव ! अनि म पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी वैशालीमा भिक्षाटन्को निमित्त गएँ । वैशालीमा भिक्षाटन् पछि भोजन गरी जहाँ अचेल पाथिकपुत्रको आराम हो त्यहाँ दिवाविहारको निमित्त म गएँ । भगव ! अनि सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र हतारिंदै वैशालीमा गई जहाँ नामी नामी लिच्छवीहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ गएर नामी नामी लिच्छवीहरूलाई यस्तो भने- ‘आवुसो ! वैशालीमा भिक्षाटन्पछि भोजन गरी भगवान दिवाविहारको निमित्त अचेल पाथिकपुत्रको आराममा जानुभएको छ । आयुष्मान् हो ! आउनुहोस् ! आयुष्मान् हो ! आउनुहोस् ! ! साधुरूप श्रमणहरूको उत्तरीय मनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शन हुनेछ ।’ भगव ! अनि नामी नामी लिच्छवीहरूको मनमा यस्तो लाग्यो- ‘साधुरूप श्रमण-

हरूको उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शनी हुनेछ । जाऔं । हामीहरू जाऔं !! भन्दै जहाँ नामी नामी ब्राह्मण महाशाल, गृहपति महाशाल र अनेक तीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि नामी नामी अनेक तीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरूलाई यस्तो भने— ‘आवुसो हो ! भगवान वैशालीमा भिक्षाटन्पछि भोजन गरी जहाँ अचेल पाथिकपुत्रको आराम हो त्यहाँ दिवाविहारको निमित्त जानु भएको छ । आउनुहोस् आयुष्मान् हो ! आउनुहोस् आयुष्मान् हो !! साधुरूप श्रमणहरूको उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शनी हुनेछ ।’ भगव ! अनि नामी नामी अनेक तीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरूलाई यस्तो लाग्यो— ‘साधुरूप श्रमणहरूको उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शनी हुनेछ । जाऔं आमीहरू जाऔं !’”

“भगव ! अनि नामी नामी लिच्छवीहरू, नामी नामी ब्राह्मण महाशाल, गृहपति महाशाल तथा अनेक तीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरू जहाँ अचेल पाथिकपुत्रको आराम हो त्यहाँ गए । भगव ! त्यो परिषद् अनेकशय अनेकहजारको महापरिषद् थियो ।”

“भगव ! अनि अचेल पाथिकपुत्रले नामी नामी लिच्छवीहरू, ब्राह्मण महाशाल, गृहपति महाशाल, अनेक तीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरू तथा श्रमण गौतम पनि आफ्नो आराममा दिवाविहारको निमित्त आएर बसिरहेको कुरा सुने । यो सुनेर भयभीत भई रौं ठाडो भयो । भगव ! अनि अचेल पाथिकपुत्र संविग्न भई, लोमहर्षित भई जहाँ तिन्दुकखाणु परिव्राजकाराम हो त्यहाँ गए ।”

“भगव ! अनि त्यो परिषद्ले अचेल पाथिकपुत्र भयभीत भई, संविग्न भई रौं ठाडो पारी जहाँ तिन्दुकखाणु परिव्राजकाराम हो त्यहाँ गए भन्ने कुरा सुने ।” भगव ! अनि सो परिषद्ले एक पुरुषलाई बोलाई— ‘हे पुरुष ! तिमी तिन्दुकखाणु परिव्राजकाराममा गई अचेल पाथिकपुत्रलाई यसो भन— ‘आवुसो पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् नामी नामी लिच्छवीहरू ... अनेक तीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरू तथा श्रमण गौतम पनि आयुष्मान्को आराममा दिवाविहारको निमित्त आएर बसिरहेका छन् । आवुसो पाथिक पुत्र ! तपाईंले वैशालीमा परिषद्लाई यस्तो भन्नुभएको थियो— ‘श्रमण गौतम पनि ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुं । ज्ञानवादीले ज्ञानवादीसँग उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनु उचित हुनेछ । यदि श्रमण गौतम आधा बाटो आएमा म पनि आधा बाटो जानेछु र त्यहाँ दुवै जनाले ... ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनेछौं । यदि श्रमण गौतमले एउटा ... ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउँछन् भने मैले दुइवटा देखाउनेछु, ... जति श्रमण गौतमले ... देखाउनेछन् त्यसको दोब्बर मैले देखाउनेछु ।’ भो पाथिकपुत्र ! ‘अव आधा मात्र बाटो जानुहोस् । श्रमण गौतम चाहिं पहिले नै आयुष्मान्को आराममा दिवाविहारको निमित्त आएर बस्नुभएको छ’ ।”

“भगव ! ‘हवस् हुन्छ’ भनी सो पुरुष त्यस परिषद्लाई प्रत्युत्तर दिई जहाँ तिन्दुकखाणु भन्ने परिव्राजकारमहा हो, जहाँ अचेल पाथिकपुत्र थिए त्यहा सो पुरुष गयो । त्यहाँ पुगेपछि अचेल पाथिकपुत्रलाई यस्तो भन्यो— ‘पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् ...’ (माथिको जम्मै कुरा दोहऱ्याई पढ्नु ।)

पराजित पाथिकपुत्र

“भगव ! यस्तोभन्दा अचेल पाथिकपुत्रले ‘जानेछु आवुसो ! जानेछु आवुसो !’ भन्दै उहीं बसे र आसनबाट उठ्न पनि सकेनन् । भगव ! अनि सो पुरुषले अचेल पाथिकपुत्रलाई यस्तो भन्यो— ‘आवुसो पाथिकपुत्र ! के तपाईंको चाक आसनमा टाँसियो कि क्याहो ? अथवा तपाईंको आसन चाकमा टाँसियो कि क्याहो ?’ ‘जानेछु आवुसो ! जानेछु आवुसो !’ भन्दै उहीं बस्नुहुन्छ र आसनबाट उठ्न पनि सक्नुहुन्न !’ भगव ! यस्तोभन्दा अचेल पाथिकपुत्र ‘जानेछु आवुसो ! जानेछु आवुसो !’ भन्दै उहीं बसे । आसनबाट उठ्न पनि सकेनन् ।”

“भगव ! जब सो पुरुषले जान्यो— यी अचेल पाथिकपुत्र पराजित भई ‘जानेछु आवुसो ! जानेछु आवुसो !’ भन्दै उहीं टाँसिएर बस्छन् र आसनबाट उठ्न पनि सक्दैनन् तब परिषद्कहाँ आई सो पुरुषले यस्तो भन्यो— ‘भो ! अचेल पाथिकपुत्र पराजित भए । ‘जानेछु आवुसो ! जानेछु आवुसो !’ भन्दै उहीं टाँसिएर बस्छन् र आसनबाट उठ्न पनि सक्दैनन् ।’ भगव ! यस्तोभन्दा मैले त्यो परिषद्लाई यस्तो भनें— ‘आवुसो ! अचेल पाथिकपुत्र त्यो वचन नछाडी, त्यो चित्त नहटाई, त्यो विचारलाई नत्यागी मकहाँ आउन सक्दैनन् । यदि ‘त्यो वचन नछाडी, त्यो चित्तलाई नहटाई, त्यो विचारलाई नत्यागी म श्रमण गौतमकहाँ जानेछु’ भन्छन् भने उनको शीर पनि फुट्नेछ ।

लिच्छवी अमात्य गएर बोलाए

“भग्गव ! अनि एक लिच्छवी महामात्य आसनवाट उठी त्यो परिषद्लाई यसो भने- ‘भो ! त्यसोभए एकछिन पर्खनुहोस् म गएर आउनेछु । शायद अचेल पाथिकपुत्रसँग मैले त्याउन सकूँला ।’”

“भग्गव ! अनि सो लिच्छवी अमात्य जहाँ तिन्दुकखाणुक भन्ने परि ब्राजकाराम हो जहाँ अचेल पाथिकपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेर अचेल पाथिकपुत्रलाई यस्तो भने- ‘आवुसो पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् ! तपाईंलाई जानु नै बेश छ । नामी नामी लिच्छवीहरू नामी नामी ब्राह्मण महाशालहरू नामी नामी गृहपति महाशालहरू, अनेक तीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरू आएका छन् । श्रमण गौतम पनि तपाईंको आराममा दिवाविहारको निमित्त बसिर हनुभएको छ । तपाईंले वैशालीको सभाषद्लाई यस्तो भन्नुभएको थियो- आवुसो पाथिक पुत्र ! तपाईंले वैशालीमा परिषद्लाई यस्तो भन्नुभएको थियो- ‘श्रमण गौतम पनि ज्ञानवादी हुन् म पनि ज्ञानवादी हुँ ... ’ आवुसो पाथिकपुत्र ! अब आधा बाटो जानुहोस् । श्रमण गौतम चाहिं पहिले नै आयुष्मान्को आराममा दिवाविहारको निमित्त आएर बस्नुभएको छ । आवुसो पाथिकपुत्र ! श्रमण गौतमले सभाषद्मा यस्तो भनेका छन् त्यो वचनलाई नछाडी ... मकहाँ आउन सक्ने छैन । यदि ... आए पनि उनको शीर पनि फुट्न सक्छ । आवुसो पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् ! तपाईंको आगमनले नै तपाईंको जय र श्रमणको पराजय हुनेछ ।’”

“भग्गव ! यस्तोभन्दा अचेल पाथिकपुत्रले ‘जानेछु आवुसो !

जानेछु आवुसो !' भन्दै उहीं बसे र आसनबाट उठ्न पनि सकेनन् । भगव ! अनि सो लिच्छवी महामात्यले अचेल पाथिकपुत्रलाई यस्तो भने- 'आवुसो पाथिकपुत्र ! के तपाईंको चाक आसनमा टाँसियो कि क्याहो ? अथवा तपाईंको आसन चाकमा टाँसियो कि क्याहो ?' ..."

"भगव ! जब सो लिच्छवी महामात्यले यी अचेलक पाथिकपुत्र पराजित भई 'जानेछु आवुसो ! जानेछु आवुसो !' भन्दै उहीं टाँसिएर बस्छन् र आसनबाट उठ्न पनि सक्दैनन् भनी जाने तब सो लिच्छवी महामात्यले परिषदकहाँ आई यस्तो भने- 'भो ! अचेल पाथिकपुत्र पराजित भए । ...' भगव ! अनि मैले त्यो परिषदलाई यस्तो भने- 'आवुसो ! अचेल पाथिकपुत्र त्यो वचन नछाडी ... आउन सक्दैनन् । ... यदि आयुष्मान् लिच्छवीहरूलाई यस्तो लाग्छ कि हामीले अचेल पाथिकपुत्रलाई डोरीले बाँधेर अथवा गोरुले तानेर ल्याउनेछौं । डोरी चुँडिएर जाला वा पाथिकपुत्र चुँडिएलान् (तर उनलाई आसनबाट छुटाउन सक्नेछैन) । अचेल पाथिकपुत्र त्यो वचनलाई नछाडी ... आउन सक्ने छैन । ... शीर पनि फुट्ने छ' ।"

उनलाई ल्याउन जालिय गए

"भगव ! अनि आसनबाट उठी दारुपत्तिकको अन्तेवासी जालियले यसो भने- 'भो ! त्यसोभए तपाईंहरू एकछिन पर्खनुहोस्, म गएर आउनेछु । शायद म अचेल पाथिकपुत्रलाई यो परिषद्मा ल्याउन सकूँला' ।"

“भगव ! अनि सो दारुपत्तिकको अन्तेवासी जालिय जहाँ तिन्दुकखाणु भन्ने परिव्राजकाराम हो जहाँ अचेल पाथिकपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेर अचेल पाथिकपुत्रलाई यसो भने— ‘आवुसो ! पाथिकपुत्र ! आउनुहोस् तपाईं जानु नै बेश हुनेछ ... ’^१ ।”

“भगव ! जब सो दारुपत्तिकको अन्तेवासी जालियले ‘यी अचेल पाथिकपुत्र पराजित भई जानेछु आवुसो ! जानेछु आवुसो ! भन्दै उहीं टाँसिएर बस्छन् र आसनबाट उठ्न पनि सक्दैनन्’ भनी जाने तब उनलाई (पाथिकपुत्रलाई) जालियले यस्तो भने—

बूढो स्याल जस्तै पाथिकपुत्र

‘आवुसो पाथिकपुत्र ! अधि मृगराजा सिंहलाई यस्तो लाग्यो— ‘एक जंगलको आश्रय लिई बास बस्नुपऱ्यो । अनि संध्या समयमा बासबाट निस्केर आइ तान्नेछु, आइ तानेर चारैतिर हेर्नेछु । चारैतिर हेरे तीनपटक सिंहनाद गर्नेछु । तीनपटक सिंहनाद गरी गोचरको लागि जानेछु । अनि असल असल मृगसंघलाई मारेर कमलो कमलो मासुहरू खाएर उहीं बासमा आउनेछु ।’ आवुसो ! अनि सो सिंह एक जंगलको आश्रय लिई बास बस्यो । त्यहाँ बास बसी संध्या समयमा बासबाट निस्क्यो । बासबाट निस्केर आइ तान्यो । आइ तानेर चारैतिर

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १४४ मा उल्लेख भए भैं दोहऱ्याई पढ्नु ।

हेच्यो । चारैतिर तीनपटक सिंहनाद गच्यो । तीनपटक सिंहनाद गरी गोचरको लागि गयो । अनि उसले राम्रो राम्रो भृगसंघलाई मारी कमलो कमलो मासुख खाई उही बासमा फर्क्यो ।’

‘आवुसो पाथिकपुत्र ! त्यो मृगराजा सिंहको जूठो खाने एउटा बुढो स्याल मोटायो र बलियो हुँदै गयो । आवुसो ! अनि सो बुढो स्याललाई यस्तो लाग्यो— म को हुँ ! मृगराजा सिंह को हो ! किन म यौटा जंगलको आश्रय लिएर नबसूँ । त्यहाँ बास बसी संध्या समयमा बासबाट निस्कनेछु बासबाट निस्की आइ तान्नेछु । आइ तानेर चारैतिर हेर्नेछु । चारैतिर हेरेर तीनपटक सिंहनाद गर्नेछु । तीनपटक सिंहनाद गरी गोचरको लागि जानेछु । अनि राम्रो नराम्रो मृगसंघलाई मारी कमलो कमलो मासु खाएर उही बासमा बस्नेछु । आवुसो ! अनि सो बुढो स्याल यौटा जंगलको आश्रय लिई बास बस्यो । बास बसी संध्या समयमा बासबाट निस्क्यो । बासबाट निस्केर आइ तान्यो । आइ तानेर चारैतिर हेच्यो । चारैतिर हेरेर तीनपटक सिंहनाद गर्छु भनी आफ्नै स्वभाव अनुसार करायो, भेडा जस्तै गरी करायो । कहाँ बुढो स्यालको आवाज ! कहाँ सिंहको आवाज^१ ! !’

१. यसबारे पूर्वकथा—

एकदिन सिंह गोचरबाट फर्किरहेको बेलामा एक बुढो स्याल डरले भागिरहेको देखेर उसमाथि दया राखी सिंहले ‘हे बुढो ! डराउन पर्दैन । तँ को होस् ?’ भनी सोध्दा बुढो स्यालले ‘भो स्वामी ! म स्याल हुँ’ भनी भन्यो । ‘तैले मेरो उपस्थान

गर्न सक्खस् ?' भनी सिंहले सोध्दा उसले 'सक्खु' भनी भन्यो । त्यहाँदेखि उसले सिंहको उपस्थान गर्न थाल्यो । गोचरबाट फर्कँदा एक ठूलो मासुको टुक्रा ल्याइदिन्थ्यो । त्यही खाएर ऊ नजिकको एक हुंगामा बस्न थाल्यो । केही दिनमै ऊ मोटाएर बलियो पनि भयो । अनि एकदिन सिंहले 'हे स्याल ! मैले आइ तान्दा नजिकमा बसी 'कराउनुहोस् स्वामी !' भनी मलाई भन्न सक्खस् ?' भनी सोध्यो । 'सक्खु' भनी सिंहले आइ तान्दा स्यालले त्यसो भन्न थाल्यो ।

एकदिन बुढो स्याल कुवामा पानी पिउन जाँदा पानीमा आफ्नो छायामा आफ्नो मोटो शरीर देख्यो । अनि उसले म स्याल हुँ भन्ने नठानी 'म पनि सिंह नै हुँ' भन्ने ठान्यो । अनि उसले मनमनै यस्तो भन्यो— 'यस्तो मोटो शरीर भएपछि पनि मैले कसैको जूठो खाएर बस्नुपर्छ र ! के तिमी पुरुष होइनौ र ! सिंहको पनि चारवटा खुट्टा, दुइवटा दाहा, दुइवटा कान र एउटा पुच्छर छ । तिम्रो पनि सबै त्यस्तै छन् । केवल तिम्रो जगर मात्र छैन ।' यसरी कल्पना गर्दा गर्दै उसमा अहंभाव बढ्यो । अनि यसैको कारणले 'म को हुँ ! सिंह को हो र !' भन्ने स्यालको मनमा घमण्ड चढ्यो । यति मात्र होइन उसले यस्तो पनि ठान्यो— सिंह को हो र ! ऊ न मेरो नातेदार हो, न मालिक हो । किन मैले उसको मान गर्ने ! दी. ति. अ. क. III. पृ. १४६ : पाथिकसुत्तवण्णना ।

“आवुसो पाथिकपुत्र ! यस्तै गरी तपाईं सुगतको नामले जीविका गर्ने, सुगतलाई दिने दानको शेष भाग खाएर^१ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग दाँजिन खोज्नु हुन्छ । कहाँको तुच्छ, पाथिकपुत्रसँग तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग तुलना ! !”

“भगवन् ! जब दारुपत्तिकका अन्तेवासी जालियले यस्तो उपमाद्वारा पनि अचेल पाथिकपुत्रलाई त्यस आसनबाट चलाउन सकेनन् तब उनलाई (पाथिकपुत्रलाई) यसो भने—

‘सीहो ति अत्तानं समेक्खियान,
अमञ्जि कोत्थु मिगराजहमस्मि ।
तथेव^२ सो सिङ्गालकं अनदि,
के^३ च छवे सिङ्गाले के पन सीहनादे^३’ ति ॥’

अर्थ—

‘आफूलाई सिंह जस्तै ठान्ने स्यालले आफूलाई मृगराजा सिंह

१. बुद्ध नभइकन बुद्धको गुण जस्तै देखाई त्यसबाट प्राप्त भोजनद्वारा जीविका गर्ने हुनाले र बुद्धलाई पूर्वाण्ह समयमा दिएर बाँकी भाग साँभ प्राप्त गर्ने भएको हुनाले ‘सुगतको नामले जीविका गर्ने र दानको शेष भाग खाएर’ भनी भनिएको हो । दी. नि. अ. क. III. पृ. १४७ : पाथिकसुत्तवण्णना ।

२. स्याममा: ‘तमेव’ ।

३-३. सिंहलमा: ‘को च छवो सिगालो को पन सीहनादे’ ।

जस्तै ठाने पनि स्याल जस्तै कराउँछ । कहाँ स्यालको आवाज ! कहाँ सिंहको आवाज ! !'

‘आवुसो पाथिकपुत्र ! यस्तै गरी तपाईं सुगतको नाममा जीविका गरी सुगतको भोजनको शेष भागद्वारा जीविका गरी तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँगै दाँज्न् खोज्नु हुन्छ । कहाँको तुच्छ पाथिकपुत्रसँग तथागत अरहत् सम्कय्सम्बुद्धसँग तुलना !’

“भगव ! जब दारुपत्तिकका अन्तेवासी जालियले यस उपमाद्वारा पनि अचेल पाथिकपुत्रलाई त्यस आसनबाट चलाउन सकेनन् तब उनलाई यस्तो भने”—

‘अञ्जं^१ अनुचत्तमनं अत्तानं विघासे समेक्खिय,
याव अत्तानं न पस्सति कोत्थु ताव ब्यग्घो ति मञ्जति ।
तथेव सो सिङ्गालकं अनदि,
के च छवे सिङ्गाले के पन सीहनादे’ति ॥’

अर्थ—

‘जूठो भाँडोका पानीमा मोटो देखेले जबसम्म आफूलाई जूठो खाएर मोटाएको भनी आफ्नो स्वरूप देख्दैन तबसम्म ऊ आफूलाई सिंह भनी ठान्दछ । ऊ स्याल जस्तै कराउँछ पनि । कहाँ चुत्थो स्यालको आवाज ! कहाँ सिंहको ! !’

१. स्याममा: ‘सुञ्जं’, सिंहलमा: ‘अमञ्जि’ ।

‘आवुसो पाथिकपुत्र ! त्यस्तै गरी तपाईं सुगतको नाममा जीविका गरी ... सम्यक्सम्बुद्धसँग दाँज्न् खोज्नु हुन्छ। कहाँको चुत्थो पाथिकपुत्रसँग तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग तुलना !!’

“भगवन् ! जब दारुपत्तिकका अन्तेवासी जालियले यो उपमाद्वारा पनि अचेल पाथिकपुत्रलाई त्यस आसनबाछ, चलाउन सकेनन् तब उनलाई यस्तो भने—

‘भुत्वान भेके खलमूसिकायो,
कटसीसु खित्तानिं च कोणपनि ।
महावने सुञ्जवने विवड्ढो,
अमञ्जि कोत्थु मिगराजाहमस्मि ॥
तथेव सो सिङ्गालकं अनदि,
के च छवे सिङ्गाले के पन सीहनादे’ति ।’

अर्थ—

‘खाल्टोमा भ्यागुता, खलमा मुसा, श्मशानमा फालेको मूर्दाहरू खाएर, महावन र शून्यवनमा बढेको स्यालले आफूलाई सिंह ठान्यो। उसले स्याल जस्तै करायो। कहाँ स्यालको आवाज ! कहाँ सिंहको आवाज !!’

‘आवुसो पाथिकपुत्र ! यस्तैगरी तपाईं सुगतको नाममा जीविका गरी ... सम्यक्सम्बुद्धसँग दाँज्न् खोज्नु हुन्छ। कहाँको चुत्थो पाथिकपुत्रसँग तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग तुलना !!’

“भगव ! जब दारुपत्तिकका अन्तेवासी जालियले यो उपमाद्वारा पनि अचेल पाथिकपुत्रलाई त्यस आसनबाट चलाउन सकेनन् तब त्यो परिषद्मा आई यस्तो भने— ‘भो ! अचेल पाथिकपुत्र पराजित भए । ‘जानेछु ! जानेछु !’ भन्दै उहीं टाँसिएर बसेका छन् आसनबाट उठ्न पनि सक्दैनन्’ ।”

“भगव ! यस्तोभन्दा मैले त्यो परिषद्लाई यस्तो भने— अचेल पाथिकपुत्रलाई त्यो वचनलाई नछाडी ... मकहाँ आउन सक्दैन । ... उनको शीर पनि फुट्नेछ । यदि तपाईं आयुष्मान् लिच्छवीहरूलाई यस्तो लाग्छ कि ... तानेर ल्याउनेछौं । डोरी चुँडिएर जाला ... आउन सक्ने छैन । ... शीर पनि फुट्नेछ’ ।”

भगवानले ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनुभयो

“भगव ! अनि त्यो परिषद्लाई धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, समादपित, समुत्तेजित र सम्प्रहर्षित पारें । त्यो परिषद्लाई सन्दर्शित ... र सम्प्रहर्षित पारी महाबन्धनबाट विमुक्त गरी, चौरासीहजार प्राणीहरूलाई महाओघबाट उद्धार गरी, तेजोधातु समाधिमा बसी सातवटा तालवृक्षको प्रमाणको उचाइमा गई अर्का सातवटा तालवृक्षको उचाइ माथि ज्वाला निकाली प्रज्वलित भई धुँवा निकाली म महावनको कूटागार शालामा उभिएँ ।”

“भगव ! अनि सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र मकहाँ आए । मकहाँ आएर मलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । भगव ! अनि एक

छेउमा बसेका सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्रसँग मैले यस्तो सोधेँ- ‘सुनक्खत्त ! अचेल पाथिकपुत्रको सम्बन्धमा जुन कुरा मैले बताएँ त्यसको फल त्यस्तै भयो कि अन्यथा भयो त ? यसमा तिमी के भन्छौ त ?’”

‘भन्ते ! जस्तो तपाईंले अचेल पाथिकपुत्रको सम्बन्धमा मलाई बताउनु भएको थियो त्यस्तै फल भयो अन्यथा भएन ।’

‘सुनक्खत्त ! यदि यस्तो हो भने उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाएको हुन्छ कि हुँदैन त ? यसमा तिमी के भन्छौ छ ?’

‘भन्ते ! यस्तो हुँदा अवश्यपनि उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाएको हुन्छ, अन्यथा हुन्न ।’

‘हे मोघपुरुष ! यसरी मैले उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउँदा पनि तिमी यस्तो भन्छौ- ‘भगवानले मलाई उत्तरीयमनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनु हुन्न । हे मोघपुरुष ! यो पनि तिम्रो अपराध हो ।’

‘भगव ! यस्तोभन्दा पनि सुनक्खत्त लिच्छवीपुत्र अपायमा जाने व्यक्ति अपायमा जाने भैं यो धर्मविनयलाई छाडेर नै गए ।’

२९ । १९. पिलोतिक परिव्राजक

प रि च य

यी पिलोतिक परिव्राजक श्रावस्तीवासी हुन् । तरुण छँदा नै यिनी त्रिदण्ड र कमण्डलु हातमा लिई परिव्राजक भएका थिए । यिनको रूप अति सुन्दर तथा आकर्षक थियो । यिनी समय समयमा जेतवनाराममा गई बुद्ध तथा सङ्घ महास्थविरहरूको उपस्थान गर्थे । यिनको नाम पिलोतिक थियो र यिनको गोत्र वात्स्यायन (वच्छायन) थियो । त्यसैले यिनलाई जाणुस्सोणी ब्राह्मणले वच्छायन (= वात्स्यायन) भनी आमन्त्रण गरेका हुन्^१ ।

यिनी बुद्धका अनुयायी नभए पनि बुद्धका प्रशंसक थिए । एकदिन यिनी जेतवनारामबाट निस्की श्रावस्तीतिर गइरहेको दिनको बेलामा श्रावस्तीका जाणुस्सोणी ब्राह्मण रथमा बसी श्रावस्ती नगरमा जाँदैथे । अनि पिलोतिक परिव्राजकलाई चिनी उनको गोत्रद्वारा

१. म. नि. अ. क. II. पृ. १६२-६३ : चूलहत्थिपदोपसुत्तवण्णना । यसको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३२२ मा भएको छ ।

सम्बोधन गरी कहाँबाट आएका हौ भनी सोधेका थिए । अनि पिलोतिक परिव्राजकले भगवानको दर्शन गरी जेतवनबाट आइरहेको कुरा सुनाउँदा जाणुस्सोणीले “के त तिमीले बुद्धलाई चिन्न सक्यौ त ?” भनी भन्दा उनले “बुद्धलाई चिन्न त बुद्धमा जस्तै ज्ञान हुनेले मात्र चिन्न सक्नेछ” भन्दै बुद्धको प्रशंसा गरेका थिए । त्यसैले सं. नि. अ. क. II. पृ. १८८ : देवदत्तसुत्तवण्णना, २१. १. २ ले यिनलाई पण्डित भनेको हो । अरू कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ ।

केही पिलोतिक नामहरू

- (१) पिलोतिक (स्थविर)– यी स्थविर आनन्द स्थविरका शिष्य हुन् ।

एकदिन हातमा कपाल र एक टुकडा कपडा लिई मागदै हिंडिरहेको देखेर आनन्द स्थविरले यिनलाई लगी प्रव्रजित गर्नुभएको थियो । पछि यिनी अरहत् भए । अनि भगवानले धम्मपदको दण्डवर्गमा “हिरी निसेधो पुरिसो ... ” भन्ने गाथा भन्नुभएको थियो । धम्म. प. अ. क. पृ. ४७७ : दण्डवर्ग ।

- (२) पिलोतिक (परिव्राजक)– यिनी एक तरुण त्रिदण्ड र कमण्डलुधारी परिव्राजक हुन् । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।

X X X

मूल सूत्र—

बुद्धको प्रशंसा

(चूलहत्थिपदोपमसुत्तवाट^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् श्रावस्त स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नुभएको थियो । त्यस समय जाणुस्सोणि ब्राह्मण मध्याह्न समयमा सबै सेता घोडीहरू भएका रथद्वारा श्रावस्तीतिर जाँदै थिए । त्यसबखत जाणुस्सोणि ब्राह्मणले पिलोतिक^२ परिव्राजकलाई

१. म. नि. I. पृ. २२६, अ. क. II. पृ. १६१, यो सूत्र लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३२२ मा अनुदित भएको छ ।

२. यी पिलोतिक परिव्राजक तन्नेरी थिए, सुवर्णवर्शी तथा बुद्धको उपासक थिए । विहान सबैरै तथागत र महास्थविरहरूको उपासना गरी आफ्ना त्रिदण्ड र कमण्डलु आदि सामानका साथ जेतवनवाट निस्की नगरतिर जाँदै थिए । यसैबखत जाणुस्सोणि ब्राह्मणले यिनलाई टाढैदेखि आइरहेका देखेका थिए । पपं. सू. II. पृ. १६२ : चूलहत्थिपदोपमसुत्तवण्णना ।

टाढैबाट आइरहेका देखे । देखेर पिलोतिक परिव्राजकलाई यस्तो भने—

“हन्द ! तपाईं वच्छायन (= वात्स्यायन) मध्याह्न समयमा कहाँबाट आइरहनु भएको हो ?”

“भो ! म उहाँ श्रमण गौतमकहाँबाट आइरहेको हुँ ।”

“तपाईं वच्छायन श्रमण गौतमका प्रज्ञा-विचक्षणताको बारेमा के सोच्नुहुन्छ नि ? के उहाँलाई पण्डित सम्झनु हुन्छ ?”

“भो ! श्रमण गौतमको प्रज्ञा-विचक्षणतालाई जान्नसक्ने म कोहुँ र ! जो श्रमण गौतमको प्रज्ञा-विचक्षणतालाई जान्नसक्छ, ऊ पनि त्यत्तिकै प्रज्ञावान् हुनुपर्ला नि ।”

“तपाईं वच्छायनले त श्रमण गौतमको निककै प्रशंसाद्वारा प्रशंसा गर्नुहुन्छ ।”

“भो ! श्रमण गौतमको प्रशंसा गर्ने म कोहुँ र ! प्रशंसा पाउनेहरू-द्वारा नै उहाँ प्रशंसित हुनुहुन्छ । उहाँ गौतम देवमनुष्यहरूमध्येमा श्रेष्ठ नै हुनुहुन्छ ।”

“के कारण देखेर तपाईं वच्छायन श्रमण गौतम प्रति यसरी अभिप्रसन्न हुनु भएको त ?”

१. ‘प्रशंसा पाउनेहरूद्वारा नै प्रशंसित हुनुहुन्छ’ भन्नेको पालि शब्द हो—
‘पसत्थपसत्थो’ । यसको स्पष्टिकरण यसरी दिएको छ ।
सबै प्रकारका गुणहरूद्वारा श्रेष्ठ र सबैलोकद्वारा प्रशंसित

भएकालाई अरू कसैले प्रशंसा गर्नुपर्ने काम छैन । जस्तै चंपक फूल अथवा नीलोत्पलादि पद्मफूल अथवा लोहित चन्दनहरू आफ्नै वर्ण-गन्ध तथा श्रीद्वारा प्रियंकर तथा सुगन्धित छन्; उनीहरूलाई कुनै आगन्तुक वर्ण-गन्धद्वारा स्तुति वा प्रशंसा गर्नु पर्दैन । जस्तै मणिरत्न अथवा चन्द्रमण्डलहरू आफ्नै आलोकद्वारा प्रकाशित हुन्छन् र उनीहरूलाई अर्काले प्रकाश पार्नुपर्दैन । यस्तैगरी श्रमण गौतम पनि सबै लोकमा प्रशंसित हुने तथा आफ्नै गुणद्वारा प्रशंसित भई सबै लोकहरूमा श्रेष्ठोत्तम हुनुहुन्छ । उहाँलाई कसैले प्रशंसा गर्नुपर्दैन ।

त्यसैले प्रशंसितद्वारा प्रशंसित हुनु भएका उहाँलाई 'पसत्यपसत्यो' भनिएको हो ।

कसद्वारा प्रशंसित छन् त ? राजा प्रसेन्जितादि कोशल- द्वारा र काशी- काशीकोशलवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । बिम्बिसार राजाद्वारा, अङ्ग- मगधवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । वैशालीका लिच्छवीहरूद्वारा, वज्जीदेशवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । पावाका मल्लहरूद्वारा, कुशीनगरवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । अरू पनि, क्षत्रीहरूद्वारा, ती ती जनपदवासीहरूद्वारा प्रशंसित छन् ।

चङ्गी आदि ब्राह्मणहरूद्वारा, ब्राह्मणगणहरूद्वारा प्रशंसित छन् । अनाथपिण्डक उपासकहरूद्वारा, उपासकगणहरूद्वारा प्रशंसित छन् । विशाखा आदि उपासिकाहरूद्वारा अनेक शत उपासिकाहरूद्वारा प्रशंसित छन् । सुकुलदायी आदि परिव्राजकहरूद्वारा, अनेक शत परिव्राजकहरूद्वारा प्रशंसित छन् । उत्पलवर्णा स्थविरादि

श्रमण गौतमका चार चिन्हहरू छन्

“भो ! जस्तै कुनै चतुर नागवनिक (= हात्ती विद्वान् जान्ने) हात्तीवनभित्र जान्छ। उसले हात्तीवनमा लँबाइ र चौडाइमा ठूलो भएको हात्तीको ठूलो पाइला देख्छ। (अनि) यसबाट उसलाई निश्चय हुन्छ कि— ‘भो ! यो त ठूलो हात्ती हो ।’ भो ! यस्तैगरी जब मैले श्रमण गौतमका चार चिन्हहरू (पदहरू) देखें भव म निश्चयमा पुगें कि— ‘उहाँ भगवान सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, भगवानका श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छन् ।”

कुन चार ?

(१) “भो ! यहाँ म केही क्षत्रीहरू देख्दछु— जो पण्डित, निपुण, कृतपरप्रवादी, बालवेधी (=वाणद्वारा रौंलाई चीर्न सक्ने)

महाश्राविकाहरूद्वारा, अनेक शत भिक्षुणीहरूद्वारा प्रशंसित छन् । सारिपुत्रस्थविरादि महास्थविरहरूद्वारा, अनेक शत भिक्षुहरूद्वारा प्रशंसित छन् । महाब्रह्मादि ब्रह्माहरूद्वारा, अनेक सहस्र ब्रह्माहरूद्वारा प्रशंसित छन् । तिनीहरू सबैले दशबल बुद्धको प्रशंसा गर्छन्, स्तुति गर्छन् तथा वर्णना गर्छन् । त्यसैले भगवान बुद्ध ‘प्रशंसा पाउनेहरूद्वारा नै प्रशंसित हुनुहुन्छ’ भनी सूत्रमा उल्लेख भएको हो भनी पपं. सू. II. पृ. १६३-६४ :
चूलहत्थिपदोपमसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

समान आफ्नो प्रज्ञाद्वारा अर्काको दृष्टिलाई (= मतलाई) मर्दन गरी हिड्छन् । उनीहरूले सुन्दछन् कि- 'श्रमण गौतम अमुक नामक गाउँ वा निगममा आउनेछन् ।' भो ! (अनि) उनीहरूले प्रश्नहरू तयार पार्छन्- 'हामीहरू श्रमण गौतमकहाँ गई यो प्रश्न सोध्नेछौं; यस्तो सोध्दा यस्तो उत्तर दिनेछन् । (अनि) हामीले यसरी वाद आरोप गर्नेछौं; यस्तो सोध्दा यस्तो उत्तर दिनेछन्, यसमा पनि हामीले यसरी वाद आरोप गर्नेछौं ।' भो ! (अनि) उनीहरूले सुन्दछन् कि- श्रमण गौतम अमुक नामक गाउँ वा निगममा आइपुगे ।' (अनि) उनीहरू श्रमण गौतमकहाँ जान्छन् । श्रमण गौतमले उनीहरूलाई धार्मिककथाद्वारा संदर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुहुन्छ । श्रमण गौतमको धार्मिककथाद्वारा संदर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएका उनीहरूले श्रमण गौतमसँग प्रश्न सोध्दैनन्, वाद आरोप गर्ने कुरा त परै जाओस् । वरु उनीहरू श्रमण गौतमकै श्रावक हुन्छन् । भो ! जब मैले श्रमण गौतममा यो पहिलो चिन्ह देखें तब म निश्चयमा पुगें कि- (उहाँ) भगवान सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, भगवानको धर्म सु-आख्तात छ, भगवानका श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छन् ।”

(२) “फेरि, भो ! यहाँ म केही ब्राह्मण पण्डितहरू देख्छु- जो पण्डित...अर्काको दृष्टिलाई मर्दन गरी हिड्छन् ।...उनीहरू श्रमण गौतमकहाँ जान्छन् । श्रमण गौतमले उनीहरूलाई धार्मिककथाद्वारा संदर्शित...पार्नुहुन्छ । श्रमण गौतमको धार्मिककथाद्वारा संदर्शित...

भएका उनीहरूले श्रमण गौतमसँग प्रश्न सोध्दैनन्, वाद आरोप गर्ने कुरा त परै जाओस् ।...भो ! जब मैले श्रमण गौतममा यो दोस्रो चिन्ह देखें तब म निश्चयमा पुगें कि— ‘(उहाँ) भगवान सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, भगवानका श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छन्’ ।”

(३) “फेरि, भो ! यहाँ म केही गृहपति पण्डितहरू देख्दछु— जो पण्डित...अर्काको दृष्टिलाई मर्दन गरी हिड्छन् ।...उनीहरू श्रमण गौतमकहाँ जान्छन् । श्रमण गौतम उनीहरूलाई धार्मिककथाद्वारा संदर्शित, पार्नु-हुन्छ । श्रमण गौतमको धार्मिककथाद्वारा संदर्शित,...भएका उनीहरूले श्रमण गौतमसँग प्रश्न सोध्दैनन्, वाद आरोप गर्ने कुरा त परै जाओस् । ...भो ! जब मैले श्रमण गौतममा यो दोस्रो चिन्ह देखें तब म निश्चयमा पुगें कि ‘(उहाँ) भगवान सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ,...’।”

(४) “फेरि, भो ! यहाँ म केही श्रमण पण्डितहरू देख्दछु— जो पण्डित...अर्काको दृष्टिलाई मर्दन गरी हिड्छन् ।...उनीहरू श्रमण गौतमकहाँ जान्छन् । श्रमण गौतम उनीहरूलाई धार्मिककथाद्वारा संदर्शित,...पार्नुहुन्छ । श्रमण गौतमको धार्मिककथाद्वारा संदर्शित,...भएका उनीहरूले श्रमण गौतमसँग प्रश्न सोध्दैनन्, वाद आरोप गर्ने कुरा त परै जाओस् । बल्कि उनीहरू घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुनको निमित्त श्रमण गौतमसँग अवकाश माग्छन् । उनीहरूलाई श्रमण गौतमले प्रव्रजित गराउनु हुन्छ । उनीहरू त्यहाँ प्रव्रजित भएर एकान्तवासमा बसी अप्रमत्त, आत्तप्त सम्पन्न तथा वीर्यवान् भई चिरकाल

नबित्दै- जसको निमित्त कुलपुत्रहरू राम्ररी घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छन्- त्यो अनुत्तर ब्रह्मचर्यको फल यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी विहार गर्छन् । (अनि) उनीहरू यस्तो भन्दछन्- 'भो हामी नाश हुने थियौं, भो ! हामी विनाश हुने थियौं' (मनं वत, भो, अनस्साम, मनं वत, भो, नपस्साम) । अधि हामीहरू अश्रमण भएर नै श्रमण हौं भनी भन्दथ्यौं; अब्राह्मण भएर नै ब्राह्मणहौं भनी भन्दथ्यौं; अरहन्त नभएर नै अरहन्त हौं भनी भन्दथ्यौं । अहिले हामीहरू श्रमण भयौं, अहिले हामीहरू ब्राह्मण भयौं, अहिले हामीहरू अरहन्त भयौं ।' भो ! जब मैले श्रमण गौतममा यो चौथो चिन्ह देखें तब म निश्चयमा पुगें कि- 'उहाँ) भगवान सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, ...' ।"

“भो ! जब मैले यी चार कारणहरू श्रमण गौतममा देखें तब म निश्चयमा पुगें कि 'उहाँ) भगवान सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, ...' ।”

यस्तो भनेपछि जाणुस्सोणि ब्राह्मण सबै सेता घोडीको रथबाट ओर्ली, उत्तरासङ्ग एकांश पारी जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यतातिर फर्की दुइहात जोरी तीनबार उदान प्रकट गरे—

-
१. भनाइको तात्पर्य- यदि हामीहरू क्षणभरको लागि यहाँ नआएको भए, यो क्षणभर नआउनाको कारणले गर्दा हामीहरू नाश हुने थियौं, विनाश हुने थियौं; तर अब यहाँ आएकाले हामीहरू नाश भएनौं भनी भनिएको हो । पपं. सू. II. पृ. १६५ : चूलहत्थिपदोपमसुत्तवण्णना ।

“उहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार !”

“उहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार !”

“उहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार ! अवश्य हामीले पनि कहिले काहिं उहाँ गौतमसँग भेट गर्न सक्नेछौं र अवश्य पनि केही कुराकानी पनि हुनसक्छ ।”

२० । २०. पोद्दपाद परिव्राजक

प र ि च य

यी पोद्दपाद परिव्राजक एक शिष्टसम्पन्न विद्वान् थिए । समय समयमा यिनी विद्वानहरूसँग छलफल गर्दथे । यिनी मल्लिका देवीको फलफूल बगिँचा भित्र भएको एकशाल भन्ने घरमा तीन हजार परिव्राजकहरूका साथ बस्दथे ।

एकदिन भगवान यिनी बस्ने ठाउँमा जानुभएको थियो । भगवान त्यहाँ जानुहुँदा उनले भगवानसँग अनेक विषयहरूमा प्रश्न सोधेका थिए । भगवानले दिएका उत्तरलाई उनले अनुमोदन गरेका थिए । भगवान जानुभएपछि उनको परिषद्ले भगवानको कुरालाई अनुमोदन गरे भनी उनलाई खूब टोकेका थिए । “म जस्ता पण्डितले सत्य कुरालाई सत्य हो नभन्नु ठीक छैन” भनी उनले आफ्नो परिषद्लाई जवाफ दिएका थिए । त्यसपछि दुइ तीन दिनपछि उनी भगवानकहाँ गई आफ्नो परिषद्ले टोकेको कुरा भगवानलाई सुनाएका थिए ।

X

X

X

केही पोट्टपाद नामहरू

- (१) पोट्टपाद— यो चाहिं बोधिसत्वको नाम हो । जो सुगा योनीमा जन्मेका थिए । यस सम्बन्धी सबै कुरा जा. अ. क. I-II. पृ. ३६७ : राधजातकमा उल्लेख भएको छ । जा. नं. १४५.
- (२) पोट्टपाद— यो चाहिं आनन्दको नाम हो । जो अधि अधिको जन्ममा यस नामले सुगा योनीमा जन्मेका थिए । बोधिसत्व चाहिं पोट्टपाद सुगाको दाइ राध भन्ने सुगा भएका थिए । यस सम्बन्धी सबै कुरा जा. अ. क. I-II. पृ. ४६८ : राधजातकमा उल्लेख भएको छ । जा. नं. १९८.
- (३) पोट्टपाद— यो चाहिं आनन्दको नाम हो । जो अधि अधिको जन्ममा यस नामले सुगा भई जन्मेका थिए । यिनका दाइ चाहिं बोधिसत्व थिए । जो राध भन्ने नामले सुगा नै भई जन्मेका थिए । यस सम्बन्धी सबै कुरा जा. अ. क. III. पृ. ६८ : कालबाहुजातकमा उल्लेख भएको छ । जा. नं. ३२९.
- (४) पोट्टपाद— यो चाहिं एक पोहरेको छोराको नाम हो । एकदिन आनन्द स्थविर कुण्डी नगरको सानुवासी पर्वतमा बसी भोजन गरिरहनुभएको बेलामा यी पोट्टपाद केटा आएको देखी उसलाई पनि खाना खुवाई पछि स्थविरले उसलाई प्रव्रजित गराई अरहत् प्राप्त गराइदिनु भएको थियो । पेत. व. अ. क.

पृ. १२७ : सानुवासिपेतवत्थु । यसको अनुवाद लेखकको बु. प्रे.
पृ .२२० मा भएको छ ।

- (५) पोठपाद- यो एक परिव्राजकको नाम हो । जसको कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।
- (६) पोठपाद (सुत्त)- यो सूत्र दी. नि. I. पृ. १५० मा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद यहाँ अगाडि भएको छ ।

मूल सूत्र—

भगवान पोद्दपादकहाँ जानुभयो

(पोद्दपादसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान श्रावस्ती स्थित अनाथपिण्डकको जेतवनाराममा बसिरहनुभएको थियो । त्यस समय पोद्दपाद परिव्राजक समयप्रवादक भन्ने तिन्दुकाचीरको एक शालक भन्ने मल्लिकाको आराम (= उदयान) मा तीन हजार महान परिव्राजक परिषद्का साथ बसिरहेका थिए । अनि पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी श्रावस्तीमा भिक्षाटन्को निमित्त भगवान जानुभयो ।

अनि भगवानलाई यस्तो लाग्यो— “श्रावस्तीमा भिक्षाटन्को निमित्त बास अबै समय छ । (त्यतिञ्जेलसम्म) किन म समय प्रवादक भन्ने तिन्दुकाचीरको एक शालक भन्ने मल्लिकाको आराम हो जहाँ पोद्दपाद परिव्राजक हो त्यहाँ नजाऊँ ।” अनि भगवान जहाँ

१. दी. नि. I. पृ. १५०, अ. क. II. पृ. ४८.

समयप्रवादक तिन्दुकाचीरको एक शालक भन्ने मल्लिकाको आराम हो त्यहाँ जानु भयो ।

त्यसबखत पोट्ठपाद परिव्राजक महान परिव्राजक परिषद्सँग अनेक प्रकारका तिरश्वीन कुरा गर्दै, होहल्ला गर्दै, चिच्याउँदै, कराउँदै बसेका थिए । जस्तै— राजकथा, चोरकथा ...^१ ।

अनि पोट्ठपाद परिव्राजकले महा टाढैदेखि भगवानलाई आइरहुनु भएको देखे । देखेपछि आफ्नो परिषद्लाई शान्त पारे— “तपाईंहरू चूप लाग्नुहोस् । तपाईंहरू हल्लागुल्ला नगर्नुहोस् । यी श्रमण गौतम आउँदै हुनुहुन्छ । उहाँ आयुष्मान् निःशब्दतालाई रुचाउनु हुन्छ; निःशब्दताको प्रशंसक हुनुहुन्छ । शायद निःशब्द परिषद् देखेर उहाँ, यहाँ आउन सक्नुहुन्छ ।” यस्तो भन्दा ती परिव्राजकहरू चूप लागे ।

अनि जहाँ पोट्ठपाद परिव्राजक थिए त्यहाँ भगवान जानुभयो । अनि पोट्ठपाद परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने— “भन्ते भगवान ! आउनुहोस् । भन्ते ! भगवानको स्वागत छ । धेरै दिनपछि भगवानले यहाँ आउने काम गर्नुभयो^२ । भन्ते ! भगवान ! बस्नुहोस् । यो आसन विच्छयाइएको छ ।” त्यसपछि भगवान विच्छयाइराखेको आसनमा बस्नु भयो ।” पोट्ठपाद परिव्राजक पनि एक होचो आसन लिई एक

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४२० मा उल्लेख भए जस्तै दोहय्याई पढ्नु ।

२. यो वाक्य त्यसबखतको व्यवहारिक शिष्टाचार सम्पन्न कुरा हो ।

छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पोढुपाद परिव्राजकलाई भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

“पोढुपाद ! अहिले यहाँ के कुरा गर्दै बसेका थियौ ? के कुरामा कुरा रोकियो ?”

कसरी अभिसंज्ञा निरोध हुन्छ ?

यस्तो भन्दा पोढुपाद परिव्राजक भगवानलाई यस्तो भने—
 “भन्ते ! छाडिदिनुहोस् यो कुरा जुन कुराहरू गरी हामीहरू यहाँ बसेका छौं । भन्ते ! यस्ता कुराहरू भगवानलाई पछि पनि सुन्न दुर्लभ हुनेछैन । भन्ते ! अस्ति अस्ति कौतूहल शालामा भेला भई बसेका नानातीर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरूको बीचमा कसरी अभिसंज्ञा निरोध हुन्छ’ भन्ने विषयमा कुरा उठेको थियो—

Dhamma.Digital

(१) “त्यहाँ केहीले यस्तो भने— ‘विना हेतु, विना प्रत्यय पुरुषको संज्ञा (= चित्त) उत्पन्न पनि हुन्छर निरुद्ध पनि हुन्छ । जुन बखत (संज्ञा) उत्पन्न हुन्छ त्यसबखत संज्ञी हुन्छ । जुन बखत (संज्ञा) निरुद्ध हुन्छ त्यसबखत असंज्ञी हुन्छ ।’ यसरी केही अभिसंज्ञा निरोध बताउँछन् ।”

(२) “त्यहाँ अर्काले यसो भने— ‘भो ! यो त्यस्तो हुन सक्दैन, यस्तो हुन सक्छ । भो संज्ञा (= चित्त) नै पुरुषको आत्मा हो । सो आउँछ पनि जान्छ पनि । जुन बखत आउँछ त्यसबखत संज्ञी हुन्छ ।

जुन बखत जान्छ त्यसबखत असंज्ञी हुन्छ ।' यसरी केही अभिसंज्ञानिरोध बताउँछन् ।”

(३) “त्यहाँ अर्काले यस्तो भने- ‘भो ! यो त्यस्तो हुन सक्दैन । भो ! महर्द्धिक महानुभाव हुने श्रमण ब्राह्मणहरू छन् । उनीहरू यो पुरुषको संज्ञालाई भित्र ल्याउँछन् पनि बाहिर लैजान्छन् पनि । जुन बखत भित्र ल्याउँछन् त्यसबखत संज्ञी हुन्छ । जुन बखत बाहिर लैजान्छन् त्यसबखत असंज्ञी हुन्छ ।’ यसरी केही अभिसंज्ञानिरोध बताउँछन् ।”

(४) “त्यहाँ अर्काले यस्तो भने- ‘यो त्यस्तो हुन सक्दैन । भो ! महर्द्धिक महानुभाव हुने देवताहरू छन् । उनीहरू यो पुरुषको संज्ञालाई भित्र राख्छन् पनि बाहिर पनि राख्छन् । जुन बखत भित्र राख्छन् त्यसबखत संज्ञी हुन्छ । जुन बखत बाहिर राख्छन् त्यसबखत असंज्ञी हुन्छ ।’ यसरी केही अभिसंज्ञानिरोध बताउँछन् ।”

“भन्ते ! त्यस समय मलाई भगवानकै सम्झना भयो- ‘अहो उहाँ भगवान ! अहा उहाँ सुगत ! जो यी धर्महरूमा चतुर हुनुहुन्छ ।’ भन्ते ! भगवान चतुर हुनुहुन्छ । भगवान अभिसंज्ञानिरोधको बारेमा प्रकृतज्ञ (= अभ्यस्त) हुनुहुन्छ । भन्ते ! कसरी अभिसंज्ञानिरोध हुन्छ ?”

(क) अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध संप्रज्ञान समापत्ति

१- “पोट्टपाद ! त्यहाँ जुन श्रमण ब्राह्मणहरूले विना हेतु विना

प्रत्यय संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, र निरुद्ध पनि हुन्छ' भनी भने शुरुमै (उनीहरूले) गल्ती गरे। किनभने ? पोट्टपाद ! हेतु सहित, प्रत्यय सहित (= कारण सहित) पुरुषको संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षावाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ।”

त्यो शिक्षा भनेको के हो त भनी भगवानले भन्नुभयो— “पोट्टपाद ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध ...^१ लोकमा उत्पन्न हुन्छ। ...^२ पोट्टपाद ! यसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ। ...^३ यी पञ्च-नीवरणहरू प्रहीण भएको कुरा आफूमा देख्दा उसमा प्रामोदच उत्पन्न

१. यहाँका बाँकी कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. २१२ अथवा लेखककै बु. रा. भा-२, पृ. १३४ मा उल्लेख भए अनुसार दोहयाई पढ्नु ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू सामञ्जसफलसूत्रको अनुवाद अनुसार लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १३४ को 'उहाँले देवमार सहित ब्रह्मालाई' भन्ने ठाउँदेखि पृ. १४९ को 'यो आर्यशीलस्कन्धले सम्पन्न भएको आफूभित्र निरवदच सुखको अनुभव गर्छ' भन्ने ठाउँसम्म दोहयाई पढ्नु ।
३. यहाँका वाक्यी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-२, पृ. १४९ मा 'कसरी भिक्षुले आफ्नो इन्द्रियाईशमा राख्छ ?' भन्ने ठाउँदेखि लिएर पृ. १५७ 'जस्तै अश्रुण भैं ... मुक्त भएको कुरा आफूमा देख्छ' भन्ने ठाउँसम्म पढ्नु ।

हुन्छ । प्रमुदित हुनेको प्रीति उत्पन्न हुन्छ । प्रीति चित्त भएको शरीर शान्त हुन्छ । शान्त भएको कायले सुखानुभव गर्छ । सुखी भएको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ । अनि ऊ कामविषयबाट अलग भई अकुशलबाट अलग भई विर्तकविचार युक्त भएको विवेकजः (= ध्यानजः) प्रीतिसुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ । त्यसको जुन पहिलेको कामसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । विवेकजः प्रीतिसुख सूक्ष्म सत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय ऊ विवेकजः प्रीतिसुख सूक्ष्म सत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो शिक्षा हो भनी भगवानले भन्नुभयो ।

२- “पोट्टपाद ! फेरि वितर्क विचारलाई उपशान्त गरी अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई चित्त एकाग्र गरी वितर्क विचार रहित विवेकजः प्रीतिसुख भएको द्वितीयध्यान प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ । उसको जुन पहिलेको विवेकजः प्रीतिसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । समाधिजः प्रीतिसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समयमा ऊ समाधिजः प्रीतिसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो पनि शिक्षा हो भनी भगवानले भन्नुभयो ।

३- “पोट्टपाद ! फेरि प्रीतिलाई पनि त्यागी उपेक्षित भई स्मृति-सम्प्रजन्य भई शरीरद्वारा सुखानुभव गरी भिक्षु बस्छ । जसलाई आर्यहरू ‘उपेक्षावान् स्मृतिवान् सुखपूर्वक वस्ने’ भनी भन्दछन् त्यस प्रकारको तृतीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ । उसको जुन पहिलेको समाधिजः प्रीतिसुख

सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । उपेक्षासुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय उपेक्षा सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षावाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षावाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो पनि शिक्षा हो भनी भगवानले भन्नुभयो ।

४- “पोट्टपाद ! फेरि सुखलाई पनि त्यागी दुःखलाई पनि त्यागी पहिले नै सौमनस्य (= मानसिकसुख) दौर्मनस्य (= मानसिक दुःख) को अन्त गरी सुख नभएको स्मृति र उपेक्षा परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यान प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ । उसको जुन पहिलेको उपेक्षासुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । अदुःखमसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय ऊ अदुःखमसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षावाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षावाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो पनि शिक्षा हो भनी भगवानले भन्नुभयो ।

५- “पोट्टपाद ! फेरि सबै प्रकारले रूपसंज्ञालाई समतिक्रम गरी, प्रतिघ (= मानसिक द्वेषभाव, घर्षण) संज्ञालाई अन्त गरी, नानात्वसंज्ञालाई ममन नगरी- ‘आकाश अनन्त हो’ भनी आकाशानन्त्यायतन (समाधि) प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ । उसको जुन पहिलेको रूपसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ । आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा त्यस समयमा हुन्छ । त्यस समय ऊ आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ । यसरी एक शिक्षावाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षावाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ ।” यो पनि शिक्षा हो भनी भगवानले भन्नुभयो ।

६- “पोट्टपाद ! फेरि सबै प्रकारले आकाशानन्त्यायतनलाई

समतिक्रम 'विज्ञान अनन्त हो' भनी विज्ञानन्त्यायतन (समाधि) प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ। उसको जो पहिलेको आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ। विज्ञानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी त्यस समयमा हुन्छ। त्यस समय ऊ विज्ञानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ। यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ।" यो पनि शिक्षा हो भनी भगवानले भन्नुभयो।

७- "पोट्टपाद ! फेरि विज्ञानन्त्यायतनलाई समतिक्रम गरी 'केही छैन' भनी आकिञ्चयायतन (समाधि) प्राप्त गरी भिक्षु बस्छ। उसको जुन पहिलेको विज्ञानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञा हो त्यो निरुद्ध हुन्छ। आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी त्यस समयमा हुन्छ। त्यस समय ऊ आकाशानन्त्यायतनसुख सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ।" यसरी एक शिक्षाबाट एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, एक शिक्षाबाट एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ।" यो पनि शिक्षा हो भनी भगवानले भन्नुभयो।

Dhamma.Digital

८- "पोट्टपाद ! जब यहाँ भिक्षु स्वक-संज्ञी (= आफूले प्राप्त गरेको ध्यानसंज्ञी) हुन्छ तब ऊ त्यहाँबाट अर्को (ध्यान) मा त्यहाँबाट अर्को (ध्यान) मा क्रमशः गई श्रेष्ठतर संज्ञामा (सञ्चरगं) पुग्छ (फुस्सति)। अनि श्रेष्ठतर संज्ञामा बसेको उसलाई यस्तो लाग्छ- 'चिन्तन गर्नु मेरो लागि खराब हो, चिन्तन नगर्नु मेरो लागि बेश हो। यदि मैले चिन्तन गरें भनें, यदि मैले अभिसंस्कार गरें भनें- यी मेरा संज्ञाहरू निरुद्ध हुने छन् र अर्का मोटा मोटा संज्ञाहरू उत्पन्न हुनेछन्। त्यसैले चिन्तन पनि नगरूँ र अभिसंस्कार पनि नगरूँ।' (यति सोचेर)

उसले चिन्तन पनि गर्दैन र अभिसंस्कार पनि गर्दैन । उसको अचिन्तनले गर्दा अनभिसंस्कारले गर्दा ती संज्ञाहरू निरुद्ध हुन्छन् र अर्का मोटा मोटा संस्कारहरू पनि उत्पन्न हुन्छन् । ऊ निरोध स्पर्श गर्छ (निरोधमा पुग्छ) । पोद्दपाद ! यसरी अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध सम्प्रज्ञान समापत्ति हुन्छ ।

“पोद्दपाद ! तिमीले यसभन्दा अघि यस्तो अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध सम्प्रज्ञान समापत्तिको बारे सुनेका थियौ ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! सुनेको थिइन । भगवानले अहिले भन्नुभएर मात्र मैले यस्तो जानें— ‘पोद्दपाद ! जब यहाँ भिक्षु स्वक-संज्ञी हुन्छ तब ऊ त्यहाँबाट अर्को (ध्यान) मा त्यहाँबाट अर्को (ध्यान) मा क्रमशः गई श्रेष्ठतर संज्ञामा (सञ्जगं) पुग्छ (फुस्सति) । अनि श्रेष्ठतर संज्ञामा बसेको उसलाई यस्तो लाग्छ— ‘चिन्तन गर्नु मेरो लागि खराब हो, चिन्तन नगर्नु मेरो लागि बेश हो । ...’^१ ऊ निरोध स्पर्श गर्छ (निरोधमा पुग्छ) । पोद्दपाद ! यसरी अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध सम्प्रज्ञान समापत्ति हुन्छ ।”

“पोद्दपाद ! यस्तै हो ।”

(ख) श्रेष्ठतरसंज्ञा एउटै मात्र छ कि धेरै छन् ?

“भन्ते ! श्रेष्ठतर संज्ञा एउटै मात्र छ भनी भगवान बताउनु हुन्छ कि धेरै छन् भनी बताउनु हुन्छ ?”

१. माथि पृ. १७५ मा उल्लेख भए जस्तै दोहयाई पढ्नु ।

“पोट्टपाद ! एउटै मात्र भन्ने पनि म बताउँछु धेरै भनेर पनि बताउँछु ।”

“भन्ते ! कसरी भगवान एउटै मात्र भनी बताउनु हुन्छ र कसरी धेरै भनी बताउनु हुन्छ ?”

“पोट्टपाद ! जसो जसो निरोध प्राप्त गर्छ त्यसो त्यसो म श्रेष्ठतर संज्ञा बताउँछु । पोट्टपाद ! यसरी म एउटा मात्र श्रेष्ठतर संज्ञा ..र पनि बताउँछु धेरै भनेर पनि बताउँछु^१ ।”

(ग) पहिले संज्ञा कि पहिले ज्ञान ?

“भन्ते ! पहिले संज्ञा उत्पन्न हुन्छ अनि पछि ज्ञान उत्पन्न हुन्छ कि अथवा ज्ञान पहिले उत्पन्न हुन्छ अनि पछि संज्ञा ? अथवा संज्ञा र ज्ञान दुवै एकैचोटि उत्पन्न हुन्छन् ?”

“पोट्टपाद ! पहिले संज्ञा उत्पन्न हुन्छ अनि पछि ज्ञान उत्पन्न हुन्छ । (निरोधबाट उठेकाको मनमा पहिले अरहत्फल संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, त्यसपछि ज्ञान उत्पन्न हुन्छ भनिएको हो ।) संज्ञा उत्पन्न भएपछि नै ज्ञान उत्पन्न हुन्छ । अनि ऊ यसरी जान्दछ- ‘यसको कारणले (= अरहत्फल संज्ञाको कारणले) मेरो ज्ञान (= प्रत्यवेक्षणा ज्ञान) उत्पन्न भयो ।’ पोट्टपाद ! यसरी यसलाई बुझ्नुपर्छ- ‘जसरी पहिले

१. निरोध पुग्ने माध्यमको प्रभेदलाई ध्यानमा राखी यहाँ धेरै भनिएको हो ।

संज्ञा (= अरहत्फल संज्ञा) उत्पन्न भएर पछि ज्ञान (= प्रत्यवेक्षणा ज्ञान) उत्पन्न हुन्छ त्यस्तैगरी संज्ञा भएपछि नै ज्ञान उत्पन्न हुन्छ ।”

(घ) संज्ञा पुरुषको आत्मा होइन त ?

“भन्ते ! संज्ञा नै पुरुषको आत्मा हो कि अथवा संज्ञा अर्कै हो, आत्मा अर्कै हो ?”

“पोट्टपाद ! तिमी केलाई आत्मा भनी ठान्दछौ ?”

“भन्ते ! म चातुर्महाभौतिकद्वारा बनिएको गाँस गाँस खाने स्थूल रूपलाई आत्मा भनी ठान्दछु ।”

“पोट्टपाद ! यदि तिम्रो आत्मा ‘चातुर्महाभौतिकद्वारा बनिएको गाँस गाँस खाने स्थूलरूपी हो’ भने पोट्टपाद ! अर्कै संज्ञा र अर्कै आत्मा हुन्छ । पोट्टपाद ! त्यसैले यसप्रकार बुझ्नुपर्छ कि अर्कै संज्ञा हुन्छ र अर्कै आत्मा । पोट्टपाद ! ‘चातुर्महाभौतिकद्वारा बनिएको गाँस गाँस खाने स्थूलरूपी आत्मा हो’ भन्ने कुरा छाडिदेऊ । वरु यो पुरुषको अर्कै संज्ञा उत्पन्न हुन्छ अर्कै संज्ञा निरुद्ध हुन्छ । पोट्टपाद ! अतः यसप्रकार जान्नुपर्छ कि अर्कै संज्ञा र अर्कै आत्मा’ ।”

“भन्ते ! म सबै अङ्गप्रत्यङ्ग भएको इन्द्रिय हीन नभएको मनोमय (वस्तु) लाई आत्मा भनी ठान्दछु ।”

“पोट्टपाद ! यदि तिम्रो आत्मा ‘सबै अङ्गप्रत्यङ्ग भएको इन्द्रिय हीन नभएको हो’ भने, पोट्टपाद ! त्यसोभए पनि अर्कै संज्ञा र अर्कै

आत्मा हुने छ । पोट्टपाद ! त्यो यसप्रकार जान्नुपर्छ— जस्तै अर्कै संज्ञा र अर्कै आत्मा हुने छ । पोट्टपाद ! ‘सबै अङ्गप्रत्यङ्ग भएको इन्द्रिय हीन नभएको मनोमय आत्मा हो भन्ने यो कुरालाई छाडिदेऊ । वरु यो पुरुषको अर्कै संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, अर्कै संज्ञा निरुद्ध हुन्छ । अतः यसप्रकार जान्नुपर्छ कि ‘अर्कै संज्ञा हुनेछ र अर्कै आत्मा’ ।”

“भन्ते ! म संज्ञामयी अरूपीलाई आत्मा भनी ठान्दछु ।”

“पोट्टपाद ! यदि तिम्रो आत्मा ‘संज्ञामयी अरूपी हो’ भने, पोट्टपाद ! त्यसोभए पनि अर्कै संज्ञा हुनेछ, र अर्कै आत्मा । त्यो यसप्रकार जान्नुपर्छ— जस्तै अर्कै संज्ञा हुनेछ र अर्कै आत्मा । पोट्टपाद ! ‘संज्ञामयी अरूपी आत्मा हो’ भन्ने यो कुरालाई छाडिदेऊ । यो पुरुषको अर्कै संज्ञा उत्पन्न हुन्छ, अर्कै संज्ञा निरुद्ध हुन्छ । अतः यसप्रकार जान्नुपर्छ कि— ‘अर्कै संज्ञा हुनेछ र अर्कै आत्मा’ ।”

“भन्ते ! के म यो बुझ्न सकुंला कि संज्ञा पुरुषको आत्मा हो अथवा अर्कै संज्ञा हो र अर्कै आत्मा ?”

“पोट्टपाद ! तिम्री जस्ता भिन्नै दृष्टिकले, भिन्नै विश्वासीले, भिन्नै रुचिरास्नेले, भिन्नै उदचोग गर्नेले र भिन्नै आचार्य हुनेले ‘संज्ञा पुरुषको आत्मा हो भन्ने वा अर्कै संज्ञा हो र अर्कै आत्मा हो’ भन्ने यो कुरा बुझ्न सक्दैनौं ।”

अव्याकृत प्रश्न

“भन्ते ! यदि हामी जस्ता भिन्नै दृष्टिकले...‘संज्ञा पुरुषको

आत्मा हो...' भन्ने यो कुरा बुझ्न सक्दैनौं भने के त भन्ते ! शाश्वत लोक हो, यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् त ?”

“पोट्टपाद ! शाश्वत लोक हो— यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् भन्ने कुरा मैले बताएको छैन ।”

“भन्ते ! के अशाश्वत लोक हो— यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् त ?”

“पोट्टपाद ! यो पनि...मैले बताएको छैन ।”

“भन्ते ! अन्तवान् लोक हो,...^१ न हुन्छ न त हुन्न तथागत मरणपछि— यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् त ?”

“पोट्टपाद ! यो पनि...मैले बताएको छैन ।”

“भन्ते ! किन यो बताउनु नभएको त ?”

“पोट्टपाद ! यो न अर्थयुक्त (= प्रयोजनीय) छ, न धर्मयुक्त छ, न आदिब्रह्मचर्यको निमित्त उपयुक्त छ, न निर्वेदको निमित्त छ, न विरागको निमित्त छ, न निरोधको निमित्त, न उपशान्तको निमित्त छ, न अभिज्ञाको निमित्त छ, न सम्बोधको निमित्त छ तथा न यसले निर्वाणमा पुऱ्याउँछ । त्यसैले यसलाई हामीले न बताएका हौं ।”

१. यहाँका बाँकी कुरा माथि पृ. ६५ उत्तिय परिव्राजकको कुरामा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

के बताउनु हुन्छ त ?

“भन्ते ! भगवानले के बताउनु भएको छ त ?”

“पोट्टपाद ! यो दुःख हो भन्ने कुरा हामीले बताएका छौं, यो दुःख समुदय हो भन्ने कुरा हामीले बताएका छौं, यो दुःख निरोध हो भन्ने कुरा हामीले बताएका छौं तथा यो दुःखनिरोधको मार्ग हो भन्ने कुरा हामीले बताएका छौं ।”

“भन्ते ! भगवानले यो कुरा किन बताउनु भएको हो त ?”

“पोट्टपाद ! यो अर्थयुक्त छ, यो धर्मयुक्त छ, यो आदिब्रह्मचर्यको निमित्त उपयुक्त छ, यो निर्वेदको निमित्त छ, यो विरागको निमित्त छ, यो निरोधको निमित्त छ, यो उपशान्तको निमित्त छ, यो अभिज्ञाको निमित्त छ, यो सम्बोधको निमित्त छ तथा यसले निर्वाणमा पुऱ्याउँछ । त्यसैले यसलाई हामीले बताएका हौं ।”

“भगवान ! यस्तै हो, सुगत यस्तै हो । भन्ते ! जस्तो भगवान उचित समय जान्नुहोस् ।”

अनि भगवान आसनबाट उठेर जानुभयो ।

भगवान जानुभएको केहीछिन पछि ती परिव्राजकहरूले पोट्टपाद परिव्राजकलाई चारैतिरबाट वचनरूपी बाँणले खूब प्रहार गर्न थाले—
“यस्तै हो तपाईं पोट्टपाद !! जे जे श्रमण गौतमले भाषण गरे ती ती सबै वचनलाई तपाईंले ‘यस्तै हो भगवान ! यस्तै हो भगवान !’ भनी

अनुमोदन गर्नुभयो । “शाश्वत लोक हो भनी वा अशाश्वत लोक हो भनी; अन्तवान् लोक हो भनी वा अनन्तवान् लोक हो भनी; उही जीव हो उही शरीर हो भनी वा अर्कै जीव हो अर्कै शरीर हो भनी; मरणपछि तथागत हुन्छ वा मरणपछि तथागत हुन्न भनी; मरणपछि तथागत हुन्न भनी मरणपछि तथागत न त हुन्छ न त हुन्न भन्ने आदि कुनै पनि एकांशिक (= एक पक्षिय वा निश्चिन्तरूपले) धर्मदेशना श्रमण गौतले गरेका कुरा हामीलाई थाहा छैन ।”

यस्तोभन्दा पोद्दपाद परिव्राजकले पनि ती परिव्राजकहरूलाई यस्तो भने— “मलाई पनि शाश्वत लोक हो...आदि कुनै एकांशिक धर्मदेशना श्रमण गौतमले गरेका कुरा थाहा छैन । तैपनि श्रमण गौतमले यथार्थ, सत्य, तथतापूर्ण प्रतिपदा धर्ममा (नबलोकोत्तर धर्ममा) रही धर्मनियामको कुरा बताउनुभयो । अतः यथार्थ, सत्य, तथतापूर्ण प्रतिपदा धर्ममा रही, धर्मनियामको कुरा बताएपछि म जस्ता विज्ञले कसरी श्रमण गौतमको सुभाषितलाई सुभाषित भनी अनुमोदन नगरूँ ?”

अनि दुइ तीन दिन बितेपछि चित्तहत्थि सारिपुत्र र पोद्दपाद परिव्राजक जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी चित्तहत्थि सारिपुत्र एक छेउमा बसे । पोद्दपाद परिव्राजकले भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पोद्दपाद परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने— “भन्ते ! त्यसदिन भगवान जानुभएको केहीछिन पछि ती परिव्राजकहरूले चारैतिरबाट “यस्तै हो तपाईं

पोट्टपाद !...” भन्दै मलाई खूब वचन प्रहारले प्रहार गर्न थाले । भन्ते ! यस्तोभन्दा मैले ती परिव्राजकहरूलाई “भो ! मलाई पनि शाश्वत लोक हो...आदि कुनै एकांशिक धर्मदेशना श्रमण गौतमले गरेको कुरा थाहा छैन । तैपनि श्रमण गौतमले यथार्थ,...कुरा बताउनु भयो । अतः यथार्थ कुरा बताएपछि म जस्ता विज्ञले कसरी श्रमण गौतमको सुभाषितलाई सुभाषित भनी अनुमोदन नगरूँ ?” भनी भनं ।

“पोट्टपाद ! ती सबै परिव्राजकहरू अन्धा, चक्षु नभएका हुन् । तिमी मात्र उनीहरूमध्ये चक्षुवान् हो । पोट्टपाद ! मैले एकांशिकरूपले पनि धर्महरू देशना गरेको छु । पोट्टपाद ! अनेकांशिकरूपले पनि मैले धर्महरू देशना गरेको छु । पोट्टपाद ! मैले अनेकांशिकरूपले देशना गरेका धर्महरू कुन हुन छ ? पोट्टपाद ! शाश्वत लोक हो भनी...मैले अनेकांशिकरूपले देशना गरेका धर्महरू हुन्...”

“पोट्टपाद ! किन मैले अनेकांशिकरूपले धर्महरू देशना गरेको त ? पोट्टपाद ! यसमा कुनै अर्थयुक्त छैन, कुनै धर्मयुक्त छैन,...न यसले निर्वाणमा पुऱ्याउँछ ।”

“पोट्टपाद ! मैले एकांशिकरूपले देशना गरेका धर्महरू कुन हुन् त ? पोट्टपाद ! यो दुःख हो भनी मैले एकांशिकरूपले देशना गरेको धर्म हो । यो दुःख समुदय हो भनी मैले एकांशिकरूपले देशना गरेको धर्म हो । यो दुःखनिरोध हो भनी मैले एकांशिकरूपले देशना गरेको धर्म हो । पोट्टपाद ! यो दुःखनिरोध हुने मार्ग हो भनी मैले एकांशिकरूपले देशना गरेको धर्म हो ।”

“पोट्टपाद ! किन मैले एकांशिकरूपले धर्महरू देशना गरेको त ?
पोट्टपाद ! यिनीहरू अर्थयुक्त छन्, यिनीहरू धर्मयुक्त छन्, यिनीहरू
आदिब्रह्मचर्यको निमित्त उपयुक्त छन्, यिनीहरू निर्वेदको निमित्त,
विरागको निमित्त, निरोधको निमित्त, उपशान्तको निमित्त, अभिज्ञाको
निमित्त, सम्बोधको निमित्त युक्त छन् र यिनीहरूको निर्वाणमा पुग्याउँछन् ।
त्यसैले मैले एकांशिकरूपले धर्महरू देशना गरेको हुँ ।”

मरणपछि आत्मा सुखी हुन्छ

“पोट्टपाद ! यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू यस्तावादी यस्ता दृष्टिका
छन् जो मरणपछि आत्मा निश्चिन्तरूपले सुखी तथा निरोगी हुन्छ भनी
भन्छन् । उनीहरूकहाँ गई म यस्तो भन्छु— ‘साँचै तपाईं आयुष्मान्हरू
मरणपछि आत्मा निश्चिन्तरूपले सुखी तथा निरोगी हुन्छ भन्ने यस्ता
वादी, यस्ता दृष्टिका हुनुहुन्छ ?’ यस्तो सोध्दा उनीहरू ‘हो’ भनी
भन्छन् । अनि उनीहरूलाई म यस्तो भन्छु— ‘के त तपाईं आयुष्मान्हरू
सुखदायी लोकको बारेमा निश्चिन्तरूपले जानी बुझी बस्नुभएको छ ?’
यस्तो सोध्दा ‘थाहाछैन’ भनी भन्दछन् ।”

“अनि उनीहरूलाई म यस्तो भन्छु— ‘के त तपाईं आयुष्मान्हरू
एक रात वा एक दिन, आधा रात वा आधा दिन एकान्तरूपले सुखी
आत्मालाई जान्नुहुन्छ ?’ यस्तो सोध्दा ‘थाहाछैन’ भनी भन्छन् । अनि
उनीहरूलाई म यस्तो भन्छु— ‘के तपाईं आयुष्मान्हरू एकान्तरूपले सुख

भएको लोकको साक्षात्कार हुने यो प्रतिपदा हो भनी जान्नुहुन्छ ?' यस्तो सोध्दा 'जान्दैनौं' भनी भन्छन् ।

“अनि उनीहरूलाई म यस्तो भन्छु— ‘के तपाईं आयुष्मान्हरूले जो ती देवताहरू एकान्तरूपले सुखदायी लोकमा उत्पन्न भए उनीहरू ‘मारिष ! एकान्तरूपले सुखदायी लोकको साक्षात्कार गर्नको निमित्त सु-प्रतिपन्न होऊ, मारिष ! ऋजुप्रतिपन्न होऊ । मारिष ! हामी पनि यस्तो बाटोमा लागेर एकान्तरूपले सुखदायी लोकमा उत्पन्न भएका हौं’ भनी कुरा गरिरहेको सुन्नु भएको छ ?’ यस्तो सोध्दा ‘छैन’ भनी भन्छन् ।”

“पोट्टपाद ! त्यसोभए ती श्रमण ब्राह्मणहरूको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ, होइन त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यसो भएमा निश्चय नै ती श्रमण ब्राह्मणहरूको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ ।”

जनपदकल्याणीको उपमा

“पोट्टपाद ! जस्तै— कुनै पुरुष यस्तो भन्छ— ‘यो जनपदमा जो जनपदकल्याणी छे म उसलाई चाहन्छु ।’ उसलाई अर्कोले भन्छ— ‘हे पुरुष ! जो जनपदकल्याणीलाई तिमी चाहन्छौ र रुचाउँछौ के तिमीलाई सो जनपदकल्याणी क्षत्रीनी हो कि, ब्राह्मणी हो कि, वैश्या हो कि अथवा शूद्रा हो कि भन्ने थाहा छ ?’ यस्तो सोध्दा ‘थाहा छैन’ भनी

भन्छ । उसलाई यस्तो भन्नुपर्छ— 'हे पुरुष ! जो जनपदकल्याणीलाई तिमी चाहन्छौ, रुचाउँछौ के तिमी जान्दछौ कि सो जनपदकल्याणीको के नाम हो, के गोत्र हो, अग्ली छे कि, होची छे कि, मभ्यौली छे ? काली छे कि, गोरी छे कि, मङ्गुरी छे ? फलाना गाउँमा वा निगममा अथवा नगरमा बस्छे ?' यस्तो सोध्दा 'जान्दिन' भनी भन्छ । त्यसलाई यस्तो भन्नुपर्छ— 'हे पुरुष ! जसलाई तिमी जान्दैनौ, देख्दैनौ त्यसलाई तिमी चाहन्छौ, रुचाउँछौ ?' यस्तो सोध्दा 'हो' भन्छ ।"

“पोट्टपाद ! यस्तो हुँदा के त्यस पुरुषको वचन अप्रमाणिक हुन्न त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यस्तो भएमा अवश्य पनि त्यस पुरुषको वचन अप्रमाणिक हुन्छ ।”

“पोट्टपाद ! त्यस्तैगरी 'मरणपछि एकांशरूपले आत्मा सुखी र निरोगी हुन्छ' भन्ने जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू हुन् तिनीहरूलाई म यस्तो भन्छु— 'साँच्चै हो के तपाईं आयुष्मान्हरू मरणपछि एकान्तरूपले आत्मा सुखी र निरोगी हुन्छ भन्ने यस्ता वादी यस्ता दृष्टिका हुनुहुन्छ ?' यस्तो सोध्दा उनीहरू 'हो' भनी भन्छन् । अनि उनीहरूलाई मैले यस्तो भन्छु— 'के तपाईं आयुष्मान्हरू एकान्तरूपले सुखदायी लोकको बारेमा जानी बुझी बस्नुभएको छ ?' यस्तो सोध्दा 'बसेका छैनौ' भनी भन्छन् ।”

“उनीहरूलाई यस्तो भन्छु— 'के तपाईं आयुष्मान्हरू एक रात

वा एक दिन, आधा रात वा आधा दिन, एकान्तरूपले सुखी आत्मालाई जान्नु हुन्छ ?' यस्तो सोध्दा 'जान्दैनौं' भनी भन्छन् ।"

“उनीहरूलाई यस्तो भन्छु- ‘के तपाईं आयुष्मान्हरू एकान्तरूपले सुख भएको लोकलाई साक्षात्कार गर्ने यो मार्ग हो, यो प्रतिपदा हो भन्ने कुरा जान्नु हुन्छ के ?’ यस्तो सोध्दा ‘जान्दैनौं’ भनी भन्छन् ।”

“उनीहरूलाई यस्तो भन्छु- ‘तपाईं आयुष्मान्हरूले जो ती देवताहरू एकान्तरूपले सुखदायी लोकमा उत्पन्न भए उनीहरू ‘मारिष ! एकान्तरूपले सुखदायी लोकको साक्षात्कार गर्नको निमित्त सुप्रतिपन्न होऊ, मारिष ! ऋजुप्रतिपन्न होऊ । मारिष ! हामी पनि यस्तो बाटोमा लागेर एकान्तरूपले सुखदायी लोकमा उत्पन्न भएका हौं’ भनी कुरा गरिरहेको सुनेका छौं के ?’ यस्तो सोध्दा ‘सुनेका छैनौं’ भनी भन्छन् ।

“पोट्टपाद ! यस्तो भएमा ती श्रमण ब्राह्मणहरूको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ होइन त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यदि यस्तो भएमा अवश्य पनि ती श्रमण ब्राह्मणहरूको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ ।”

भय्याङ्को उपमा

“पोट्टपाद ! जस्तै- कुनै पुरुष चौवाटोमा बसी प्रासादमा उक्लनाको लागि भय्याङ् बनाउँछ । उसँग यस्तो सोधिन्छ- ‘हे पुरुष ! जुन प्रासादमा उक्लिन तिमी भय्याङ् बनाउँदैछौ तिमी जान्दछौ के ?’

त्यो पूर्वदिशामा छ, वा दक्षिण दिशामा छ, वा पश्चिम दिशामा छ, अथवा उत्तर दिशामा छ, अग्लो छ, वा होचो छ, वा मझौला छ, ?' यस्तो सोध्दा 'जान्दिन' भनी भन्छ । त्यसैसँग यस्तो सोध्छ- 'हे पुरुष ! जो तिमी जान्दैनौ र देख्दैनौ- त्यस प्रासादको भन्दा तिमी बनाउँछौ त ?' यस्तो सोध्दा 'हो' भनी भन्छ ।"

"पोट्टपाद ! यस्तो हुँदा सो पुरुषको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ, होइन त ?"

"भन्ते ! यस्तो भएमा अवश्य पनि उसको कुरा अप्रमाणिक हुन्छ ।"

"पोट्टपाद ! त्यस्तैगरी- जो ती श्रमण ब्राह्मणहरू मरणपछि एकान्तरूपले आत्मा सुखी र निरोगी हुन्छ भन्ने वादी र दृष्टिका हुन् उनीहरूकहाँ गई यस्तो भन्छ- 'साँच्चै हो के तपाईं आयुष्मान्हरू मरणपछि एकान्तरूपले आत्मा सुखी र निरोगी हुन्छ भन्ने वादी र दृष्टिका हुनुहुन्छ ?' यस्तो सोध्दा 'हो' भनी भन्छन् । उनीहरूसँग म यस्तो भन्छ- 'के त तपाईं आयुष्मान्हरू एकान्तरूपले सुखदायी लोकको बारेमा जानी बुझी बस्नुहुन्छ त ?' यस्तो सोध्दा 'होइन' भनी भन्छन् ।..."

"पोट्टपाद ! यदि यस्तो भएमा ती श्रमण ब्राह्मणहरूको वचन अप्रमाणिक हुन्छ, होइन त ?"

"भन्ते ! यदि यस्तो भएमा अवश्य पनि ती श्रमण ब्राह्मणहरूको वचन अप्रमाणिक हुन्छ ।"

तीन प्रकारको शरीर ग्रहण

“पोट्टपाद ! तीन प्रकारको शरीर ग्रहण छन् । (१) स्थूल शरीर ग्रहण, (२) मनोमय शरीर ग्रहण र (३) अरूपी शरीर ग्रहण ।”

“पोट्टपाद ! स्थूल शरीर ग्रहण भनेको के हो ? चतुर्महाभूतले बनेको गाँस गाँस खाने रूप- यही हो स्थूल शरीर ग्रहण । मनोमय शरीर ग्रहण भनेको के हो ? सबै अङ्गप्रत्यङ्ग भएको इन्द्रिय हीन नभएको मनोमय रूप- यही हो मनोमय शरीर ग्रहण । अरूपी शरीर ग्रहण भनेको के हो ? संज्ञामय अरूप- यही हो अरूपी शरीर ग्रहण ।”

“पोट्टपाद ! स्थूल शरीर ग्रहणबाट छुटकारा पाउनको लागि म धर्मदेशना गर्छु । जुन बाटोमा लाग्दा संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्, शुद्ध धर्महरू अभिवृद्धि हुने छन्, प्रज्ञापरिपूर्ण भई विपुलता प्राप्त गरी यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्छन् । पोट्टपाद ! शायद तिमीलाई यस्तो लाग्न सक्छ- ‘संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्, शुद्ध धर्महरू अभिवृद्धि हुने छन्, प्रज्ञा परिपूर्ण भई विपुलता प्राप्त गरी यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन् । (तर) त्यो कठिन विहार हुनेछ ।’ पोट्टपाद ! यस्तो सम्भन्नु हुन्न । संक्लेशित धर्महरू दूर हुने छन्...अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन्, प्रामोदच पनि हुनेछ, प्रीति पनि हुनेछ, प्रशब्धी पनि हुनेछ, स्मृति सम्प्रजन्य पनि सुखविहार पनि हुनेछ ।”

“पोट्टपाद ! मनोमय शरीर ग्रहणबाट छुटकारा पाउनको लागि म धर्मदेशना गर्छु । जुन बाटोमा लाग्दा संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्... यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन् । पोट्टपाद ! शायद तिमीलाई यस्तो लाग्न सक्छ कि— ‘संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्...। (तर) त्यो कठिन विहार हुनेछ ।’ पोट्टपाद ! यस्तो सम्भन्नु हुन्न । संक्लेशित धर्महरू दूर हुने छन्...स्मृति सम्प्रजन्य पनि सुखविहार पनि हुनेछ ।”

“पोट्टपाद ! अरूपी शरीर ग्रहणबाट छुटकारा पाउनको लागि म धर्मदेशना गर्छु । जुन बाटोमा लाग्दा संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्... यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन् । पोट्टपाद ! शायद तिमीलाई यस्तो लाग्न सक्छ कि— ‘संक्लेशिक धर्महरू दूर हुने छन्...। (तर) त्यो कठिन विहार हुनेछ ।’ पोट्टपाद ! यस्तो सम्भन्नु हुन्न । संक्लेशित धर्महरू दूर हुने छन्...स्मृति सम्प्रजन्य पनि सुखविहार पनि हुनेछ ।”

“पोट्टपाद ! अरूले हामीसँग यस्तो सोध्न सक्छन्— ‘आवुसो ! कुनचाहिं त्यो स्थूल शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त तपाईंहरू धर्मदेशना गर्नुहुन्छ ? जसमा लाग्दा... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्छन् ?’ यस्तो सोध्दा हामी उनीहरूलाई यस्तो उत्तर दिन्छौं— ‘आवुसो ! यो वा त्यो स्थूल शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त हामी धर्मदेशना गर्छौं । जसमा लाग्दा... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन् ।’”

“पोट्टपाद ! हामीसँग अरूले यस्तो सोध्न सक्छन्- ‘आवुसो ! कुनचाहिं त्यो मनोमय शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त तपाईंहरू धर्मदेशना गर्नुहुन्छ ? जसमा लाग्दा...यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई वस्छन् ?’ यस्तो सोध्दा हामी उनीहरूलाई यस्तो उत्तर दिन्छौं- ‘आवुसो ! यो वा त्यो मनोमय शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त हामी धर्मदेशना गर्छौं । जसमा लाग्दा...यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्छन्’ ।”

“पोट्टपाद ! हामीसँग अरूले यस्तो सोध्न सक्छन्- ‘आवुसो ! कुनचाहिं त्यो अरूपी शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त तपाईंहरू धर्मदेशना गर्नुहुन्छ ? जसमा लाग्दा...यसै जीवनमा अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन् ?’ यस्तो सोध्दा हामी उनीहरूलाई यस्तो उत्तर दिन्छौं- ‘आवुसो ! यो वा त्यो अरूपी शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त हामी धर्मदेशना गर्छौं । जसमा लाग्दा...यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन्’ ।”

“पोट्टपाद ! यस्तो भएमा सप्रमाणिक वचन हुनेछ होइन ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यस्तो भएमा अवश्य पनि सप्रमाणिक वचन हुनेछ ।”

“पोट्टपाद ! जस्तै कुनै पुरुष प्रासादमाथि उकेलको निमित्त

प्रासाद मुनि बसेर भय्याङ्ग बनाउँछ। उसँग यस्तो सोधिन्छ— ‘हे पुरुष ! जो तिमी प्रासादमा उकेलको निमित्त भय्याङ्ग बनाउँछौ, तिमीलाई थाहा छ के त्यो प्रासाद पूर्वदिशामा छ वा दक्षिणदिशामा छ वा पश्चिमदिशामा छ वा उत्तरदिशामा छ अथवा त्यो प्रासाद अग्लो छ वा होचो छ वा मध्यम छ भन्ने कुरा ?’ ऊ यसो भन्छ— ‘यही त्यो प्रासाद हो जसको मनि बसेर प्रासादमा जानको निमित्त भय्याङ्ग बनाउँछु’ ।”

“पोट्टपाद ! यस्तो भएमा त्यो पुरुषको वचन प्रामाणिक हुन्छ होइन त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यस्तो भएमा अवश्य पनि त्यो पुरुषको वचन प्रामाणिक हुन्छ ।”

“पोट्टपाद ! यस्तै गरी अरूले हामीसँग यस्तो सोध्न सक्छन्— ‘आवुसो ! कुनचाहिं त्यो स्थूल शरीर ग्रहण हो ... मनोमय शरीर ग्रहण हो ... अरूपी शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त तपाईंहरू धर्मदेशना गर्नुहुन्छ ? जसमा लाग्दा ... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी शान्त भई विहार गर्ने छन् ?’ यस्तो सोध्दा हामी उनीहरूलाई यस्तो दिन्छौं— ‘आवुसो ! यही त्यो ... अरूपी शरीर ग्रहण हो जसको परित्यागको निमित्त हामी धर्मदेशना गर्छौं । जसमा लाग्दा ... यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कारगरी शान्त भई विहार गर्ने छ’ ।”

“पोट्टपाद ! यस्तो भएमा त्यो पुरुषको वचन प्रामाणिक हुन्छ होइन त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यस्तो भएमा अवश्य पनि त्यो वचन प्रामाणिक हुनेछ ।”

भूत, भविष्य र वर्तमान शरीर

यस्तोभन्दा चित्तहृत्थि सारिपुत्रले भगवानलाई यस्तो भने- (१)

“भन्ते ! जुन समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ त्यस समय मनोमय शरीर प्रतिलाभ तुच्छ हुन्छ र अरूपी शरीर प्रतिलाभ पनि तुच्छ हुन्छ; स्थूल शरीर प्रतिलाभ मात्र त्यस समयमा सत्य हुन्छ । (२) “भन्ते ! जुन समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ तुच्छ हुन्छ र अरूपी शरीर प्रतिलाभ पनि तुच्छ हुन्छ; मनोमय शरीर प्रतिलाभ मात्र त्यस समयमा सत्य हुन्छ । (३) “भन्ते ! जुन समयमा अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ त्यस समय स्थूल शरीर प्रतिलाभ तुच्छ हुन्छ, मनोमय शरीर प्रतिलाभ पनि तुच्छ हुन्छ र अरूपी शरीर प्रतिलाभ मात्र त्यस समयमा सत्य हुन्छ ।”

“चित्त ! (१) जुन समय स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ त्यस समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिंदैन र अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ; त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ मात्र हुन्छ भनिन्छ । (२) “भन्ते ! जुन समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिंदैन न अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ; त्यस समयमा मनोमय शरीर

प्रतिलाभ मात्र हुन्छ भनिन्छ । (३) “चित्त ! जुन समयमा अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिंदैन न मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ भनी भनिन्छ; त्यस समयमा अरूपी शरीर प्रतिलाभ मात्र हुन्छ भनिन्छ ।”

“चित्त ! यदि तिमिसँग यस्तो सोध्छन्— ‘तिमी भूतकालमा थियौ कि थिएनौ; तिमी भविष्यकालमा हुनेछौ कि हुनेछैनौ; तिमी वर्तमानकालमा छौ कि छैनौ ?’ चित्त ! यस्तो सोद्धा तिमि के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने ... म यस्तो भन्छु— ‘भूतकालमा म थिएँ न कि थिइन; म भविष्यकालमा पनि हुनेछु न कि हुनेछैन; अहिले पनि म छु, न म छैन ।’ यस्तो सोद्धा यस्तो भन्छु ।”

“चित्त ! यदि तिमिसँग यस्तो सोध्छन्— ‘जो तिम्रो भूतकालको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ सत्य हो, भविष्यको र वर्तमानको तुच्छ हो ? जो तिम्रो भविष्यको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ सत्य हो, भूत र वर्तमानको तुच्छ हो ? जो तिम्रो अहिले वर्तमानकालको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ सत्य हो, भूतकालको र भविष्यकालको तुच्छ हो ?’ चित्त ! यस्तो सोद्धा तिमि के भन्छौ ?”

“भन्ते ! यदि मसँग यस्तो सोध्छन् भने म यस्तो भन्छु— ‘जो मेरो भूत समयको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ त्यस

समयमा सत्य हो, भविष्य र वर्तमानको तुच्छ हो । जो मेरो भविष्य समयको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ त्यस समयमा सत्य हो, भूतकाल र वर्तमान समयको तुच्छ हो । जो मेरो वर्तमान समयको शरीर प्रतिलाभ हो सोही शरीर प्रतिलाभ सत्य हो, भूतकालको र भविष्यकालको तुच्छ हो ।’ भन्ते ! यस्तो सोध्दा म यस्तो भन्छु ।”

“चित्त ! त्यस्तै गरी जुन समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, न त्यस समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ, न अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ; स्थूल शरीर मात्र त्यस समयमा प्रतिलाभ हुन्छ, भनिन्छ । चित्त ! जुन समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, न त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ, न अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ; मनोमय शरीर मात्र त्यस समयमा प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ । चित्त ! जुन समयमा अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, न त्यस समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ, न मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ; अरूपी शरीर मात्र त्यस समयमा प्रतिलाभ हुन्छ, भनिन्छ ।”

गाईबाट दूध, दूधबाट दही आदि

“चित्त ! जस्तै— गाईबाट दूध, दूधबाट दही, दहीबाट नौनी, नौनीबाट सप्पी, सप्पीबाट सप्पीमण्ड हुन्छ । जुन समयमा दूध हुन्छ, त्यस समयमा न दही भनी भनिन्छ, न नौनी भनी भनिन्छ, न सप्पी

भनी भनिन्छ, न सप्पीमण्ड भनी भनिन्छ; त्यस समयमा दूध मात्र भनिन्छ। जुन समयमा दही हुन्छ, ... जुन समयमा नौनी हुन्छ, ... जुन समयमा सप्पी हुन्छ, ... जुन समयमा सप्पीमण्ड हुन्छ, त्यस समयमा न दूध भनी भनिन्छ, न दही भनी भनिन्छ, न नौनी भनी भनिन्छ, न सप्पी भनी भनिन्छ, त्यस समयमा सप्पीमण्ड मात्र भनिन्छ। चित्त ! यस्तै गरी— जुन समयमा स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, ... चित्त ! जुन समयमा मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, ... चित्त ! जुन समयमा अरूपी शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, त्यस समयमा न स्थूल शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ, न मनोमय शरीर प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ; त्यस समयमा अरूपी शरीर मात्र प्रतिलाभ हुन्छ, भनी भनिन्छ। चित्त ! यिनीहरू लोकसंज्ञा हुन्, लोक निरुक्ति हुन्, लोक व्यवहार हुन्, लोक प्रज्ञप्ति हुन् जुन तथागतले पनि निर्लिप्त भई व्यवहार गर्छन्।”

चित्तहत्थि सारिपुत्र अरहन्त भए

Dhamma.Digital

यस्तोभन्दा पोढुपाद परिव्राजकले भगवानलाई यस्तो भने— “धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते !! ... भन्ते ! अब म भगवानको शरणमा पर्छु र धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि उपासक हो भनी भगवानले धारण गर्नुहोस् ।”

चित्तहत्थि सारिपुत्रले चाहिं भगवानलाई यस्तो भने— “धन्यहो भन्ते ! धन्यहो ! ! जस्तै— घोप्टेकोलाई उत्तानो

पारिदिंदा, ढाकिएकोलाई उघाडिदिंदा, बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा, अन्धकारमा बत्ती बालिदिंदा आँखा हुनेहरूले रूप देखिने हो- यस्तै गरी तपाईं भगवानले मलाई अनेकप्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनु भयो । भन्ते ! अब म भगवानको शरणमा पर्छु धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भन्ते ! मैले भगवान समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाऊँ ।”

अनि चित्तहत्थि सारिपुत्रले भगवान समक्ष प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाए । प्रव्रजित भएको चिरकाल नबित्दै आयुष्मान् चित्तहत्थि सारिपुत्र एकान्तवास गरी अप्रमत्त भई, आतप्तयुक्त भई वीर्यवान् भई बसिरहँदा- जसको निमित्त कुलपुत्रहरू सम्यक् रूपले घरबार छाडी प्रव्रजित भई ब्रह्मचर्यवास पूरा गर्छन्- त्यस्तै गरी यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञा साक्षात्कार गरी उपशान्त भई विहार गरे । “जाति क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो, गर्नुपर्ने गरिसकें अब उप्रान्त यहाँ आउनुपर्ने कुनै हेतु छैन” भन्ने पनि थाहा पाए । सो आयुष्मान् चित्तहत्थि सारिपुत्र अरहन्तहरूमध्येमा एक भए ।

Dhamma.Digital

३१ । २१. पोतलिपुत्र परिव्राजक

प र ि च य

एकदिन यी पोतलिपुत्र परिव्राजक दुल्दै टहलिदै जहाँ आयुष्मान् समिद्धि वसेका थिए त्यहाँ गए। त्यहाँ गएर आयुष्मान् समिद्धिसँग यिनले “श्रमण गौतमले कायकर्म र वचीकर्म तुच्छ छन् केवल मनःकर्म मात्र सत्य हो भनेको कुरा मैले सुनेको छु; के यो कुरा साँच्चै हो ?” भनी सोधे ।

आयुष्मान् समिद्धिले “त्यस्तो नभन, भगवानमाथि भूटो आरोप लगाउन ठीक छैन” भनी भन्नुभयो । यो सुनेर पोतलिपुत्र परिव्राजक चुपलागेर फर्केर गए ।

पनि आयुष्मान् समिद्धिले पोतलिपुत्र परिव्राजकले सुनाएका कुरा भगवानसँग सोध्दा भगवानले “उनलाई मैले देखेकै छैन” भनी भन्नु भयो । यसबाट थाहा हुन्छ कि पोतलिपुत्र परिव्राजक भूटावादी थिए ।

X

X

X

मूल सूत्र—

पोतलिपुत्र र समिद्धिको बीच वार्ता

(महाकम्मविभङ्गसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान राजगृह स्थित वेणुवनको कलन्दकनिवापमा बस्नुभएको थियो । त्यसबखत आयुष्मान् समिद्धि अरण्य कुटिकामा बस्नुभएको थियो । अनि पोतलिपुत्र परिव्राजक टहलिंदै टहलिंदै जहाँ आयुष्मान् समिद्धि थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् समिद्धिसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पोतलिपुत्र परिव्राजकले आयुष्मान् समिद्धिलाई यस्तो भने—

“आवुसो समिद्धि ! ‘कायकर्म तुच्छ हो, वचीकर्म तुच्छ हो र मनःकर्म मात्र सत्य हो’^२ भन्ने कुरा मैले श्रमण गौतमको सन्मुखमा

१. म. नि. III. पृ. २८७; अ. क. IV. पृ. १६३.

२. यो कुरा यिनले भगवानबाट सुनेका होइनन् । कायकर्म, वचीकर्मको भन्दा मनः कर्मको दोष धेरै गरुँगो छ भन्ने कुरा भगवानले

सुनेको छु, सन्मुखमा ग्रहण गरेको छु । (यो पनि सुनेको छु कि) 'त्यस्तो समापत्ति छ जुन समापत्तिमा बस्दा केही वेदना हुन्न^१ ।'

“आवुसो पोतलिपुत्र ! यस्तो नभन । आवुसो पोतलिपुत्र ! यस्तो नभन । भगवानलाई भूटो आरोप नलगाऊ । भगवानलाई भूटो आरोप लगाउनु ठीक होइन । भगवानले 'कायकर्म तुच्छ हो, वचीकर्म तुच्छ हो र मनःकर्म मात्र सत्य हो' भनी भन्नुहुन्न । आवुसो ! त्यस्तो समापत्ति छ जुन समापत्तिमा बस्दा केही वेदना हुन्न ।”

“आवुसो समिद्धि ! प्रव्रजित भएको कति हुनुभयो ?”

“आवुसो ! धेरै भएको छैन केवल तीन वर्ष भयो ।”

“जहाँ कि यस्ता तरुण भिक्षुले पनि शास्ताको रक्षा गर्न खोज्छन् भने स्थविर भिक्षुहरूको त के कुरा । आवुसो समिद्धि ! कायवचन मनले सञ्चेतनिक कर्म गर्‍यो भने उसले के अनुभव गर्छ ?”

उपालिसूत्रमा उल्लेख गर्नुभएको छ । यो कुरा चाहिँ तीर्थीयहरूको वीचमा निकै प्रख्यात भएको थियो । यिनले यसै कुरालाई लिएर यसो भनेका हुन् भनी पपं. सू. IV. पृ. १६३ : महाकम्मविभङ्गसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । उपालिसूत्रको अनुवाद लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. ७० मा उल्लेख भएको छ ।

- (१) यो चाहिँ उनले दी. नि. I. पृ. १५१ को षोडशपाद सूत्रमा 'अभिज्ञानिरोध हुन्छ' भन्ने कुरा सुनेको आधारमा भनेका हुन् भनी पपं. सू. IV. पृ. १६३ : महाकम्मविभङ्गसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“आवुसो पोतलिपुत्र ! कायवचन मनले सञ्चेतनिक कर्म गत्यो भने उसले दुःख अनुभव गर्छ ।”

अनि पोतलिपुत्र परिव्राजकले आयुष्मान् समिद्धिको भाषणलाई न अभिनन्दन गरे न निन्दा नै । अभिनन्दन पनि नगरी निन्दा पनि नगरी पोतलिपुत्र परिव्राजक आसनबाट उठेर गए ।

अनि पोतलिपुत्र परिव्राजक गएको केहिछिनपछि आयुष्मान् समिद्धि जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिरसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका आयुष्मान् समिद्धिले जति कुरा पोतलिपुत्र परिव्राजकसँग भएको थियो ती सबै आयुष्मान् आनन्दलाई सुनाए ।

यस्तोभन्दा आयुष्मान् आनन्दले आयुष्मान् समिद्धिलाई यस्तो भन्नुभयो— “आवुसो समिद्धि ! यो कुराको प्रसंगमा भगवानको दर्शन गर्नु ठीक हुनेछ । आवुसो समिद्धि ! जहाँ भगवान हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऔं । त्यहाँ गएर भगवानलाई यो कुरा सुनाऔं । जस्तो भगवान भन्नुहुन्छ त्यस्तै हामी धारणा गरौं ।” “हुन्छ आवुसो” भनी आयुष्मान् समिद्धिले आयुष्मान् आनन्दलाई प्रत्युत्तर दिए ।

अनि आयुष्मान् आनन्द र आयुष्मान् समिद्धि जहाँ भगवान हुनु हुन्छ त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका आयुष्मान् आनन्दले जति कुराकानी

आयुष्मान् समिद्धिले र पोतलिपुत्र परिव्राजकको बीच भएको थियो ती सबै भगवानलाई बताउनुभयो । यस्तोभन्दा भगवानले आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भन्नुभयो— “आनन्द ! मैले पोतलिपुत्रलाई देखेको त छैन भने उनीसँग कहाँको यस्तो कुरा ! आनन्द ! विभाजन गरी बताउनु पर्ने पोतलिपुत्र परिव्राजकको प्रश्नलाई यी मोघपुरुष समिद्धिले एकतर्फी उत्तर दिए ।” यस्तोभन्दा आयुष्मान् उदायी (लाल) ले भगवानलाई यस्तो भने— “भन्ते ! शायद आयुष्मान् समिद्धिले ‘जे जति अनुभव गरिन्छ ती सबै दुःख हुन्’ भन्ने भावनाको आधारमा भनेको हो कि ?”

अनि भगवानले आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नु भयो— “आनन्द ! देख्छौ यी मोघपुरुष उदायीले कुमार्ग ! आनन्द ! मैले जानिसकेको छु कि यी मोघपुरुष उदायीले अज्ञानपूर्वक शीर उठाउने छन् । आनन्द ! शरुमै पोतलिपुत्र परिव्राजकले तीन वेदनाको सम्बन्धमा सोधे । आनन्द ! यदि यी मोघपुरुष समिद्धिले यस्तो सोध्दा पोतलिपुत्र परिव्राजकलाई— ‘आवुसो पोतलिपुत्र ! सञ्चेतनिक काय-वचन-मनःकर्म गर्दा सुखवेदनीय सुख उसले अनुभव गर्छ; आवुसो पोतलिपुत्र ! सञ्चेतनिक काय-वचन-मनःकर्म गर्दा दुःखवेदनीय दुःख उसले अनुभव गर्छ; आवुसो पोतलिपुत्र ! सञ्चेतनिक काय-वचन-मनःकर्म गर्दा अदुःखमसुखवेदनीय अदुःखमसुख उसले अनुभव गर्छ’ भनी यस्तो उत्तर दिनुपर्थ्यो । आनन्द ! यसरी उत्तर दिएको भए मोघपुरुष समिद्धिले पोतलिपुत्र परिव्राजकलाई ठीक उत्तर दिएको हुने थियो । आनन्द ! यी मूर्ख अव्यक्त अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरूले तथागतको

महाकर्मविभङ्गलाई के जान्न सक्लान् र ! आनन्द ! यदि तथागतको महाकर्मविभङ्गको कुरा विभाजन गरी सुन्न चाहन्छौ भने (बताउनेछु) ।”

महाकर्मविभङ्गको व्याख्या

“भगवान ! यसको यो समय हो, सुगत ! यसको यो समय हो; भगवानद्वारा जुन महाकर्मविध्यङ्गको विभाजन हुनेछ— त्यो भगवानसँग सुनी भिक्षुरूले धारणा गर्ने छन् ।”

“आनन्द ! त्यसोभए सुन; राम्ररी मनमा राख; भन्नेछु ।” “हवस् भन्ते” भनी आयुष्मान् आनन्दले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिनुभयो । भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

चार प्रकारका व्यक्तिहरू

Dhamma.Digital

“आनन्द ! यो लोकमा चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । कुन चार भने—

a. १— “आनन्द ! यहाँ कुनै व्यक्ति प्राणातिपाती हुन्छ, अदिन्नादायी हुन्छ, काममिथ्याचारी हुन्छ, मृषावादी हुन्छ, पैशुन्यवादी हुन्छ, परुषवाची हुन्छ, सम्प्रलापी हुन्छ, अभिध्यालु (= लोभी) हुन्छ, द्वेषी हुन्छ र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ । ऊ मृत्युपछि शरीर छाडी अपायदुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

a. २- “आनन्द ! यहाँ कुनै व्यक्ति प्राणातिपाती हुन्छ, ... द्वेषी हुन्छ र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ । ऊ मृत्युपछि शरीर छाडी सुगति स्वर्ग लोकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

a. ३- “आनन्द ! यहाँ कुनै व्यक्ति प्राणातिपाती विरत रहन्छ, अदिन्नादायी विरत रहन्छ, काममिथ्याचारबाट रहन्छ, मृषावादबाट विरत रहन्छ, पैशुन्यवाचाबाट विरत रहन्छ, परुषवाचाबाट विरत रहन्छ, सम्प्रलापबाट विरत रहन्छ, अनभिध्यालु (= निर्लोभी) हुन्छ, अद्वेषी हुन्छ र सम्यकदृष्टिक हुन्छ । ऊ मृत्युपछि शरीर छाडी सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

a. ४- “आनन्द ! यहाँ कुनै व्यक्ति प्राणातिपाती विरत रहन्छ, ... अद्वेषी हुन्छ र सम्यकदृष्टिक हुन्छ । ऊ मृत्युपछि शरीर छाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

b. १- “आनन्द ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्तगरी, वीर्य गरी, अनुयोगगरी, अप्रमाद भई तथा राम्ररी मनमा राख्ने भई त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा अमानुषीय विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा त्यस व्यक्तिलाई देख्छ जो यहाँ प्राणातिपाती, ... तथा मिथ्यादृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि शरीर छाडी अपाय दुर्गति विनिपात नरकमा उत्पन्न भयो । ऊ यसो भन्छ- “भो ! पापकर्महरू छन् र दुश्चरितकर्मको विपाक (= फल) छ । मैले फलाना व्यक्तिलाई देखें जो यहाँ प्राणातिपाती, ...

तथा मिथ्यादृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न हुन्छन् । जसले यस्तो जान्दछ त्यसले ठीक जान्दछ । जो जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।' अनि जसलाई उसले स्वयं जान्यो, स्वयं देख्यो र स्वयं बुझ्यो त्यसैलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यस्तो भन्छ- 'यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।'

b. २- "आनन्द ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्तगरी, ... त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा ... त्यस व्यक्तिलाई देख्छ जो यहाँ प्राणातिपाती, ... तथा मिथ्यादृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि ... सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो । ऊ यसो भन्छ- 'भो ! पापकर्महरू छैनन् र दुश्चरितको विपाक छैन । मैले फलाना व्यक्तिलाई देखें जो यहाँ प्राणातिपाती, ... तथा मिथ्यादृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।' ऊ यसो भन्छ- भो ! जो प्राणातिपाती हुन्छ, ... तथा मिथ्यादृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन् । जसले यस्तो जान्दछ त्यसले ठीक जान्दछ । जो जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।' अनि जुन उसले स्वयं जान्यो, स्वयं देख्यो र स्वयं बुझ्यो उसैलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यस्तो भन्छ- 'यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।'

b. ३- "आनन्द ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्तगरी, ... त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा ... त्यस व्यक्तिलाई देख्छ जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो, अदिन्नादानबाट विरत थियो, ... तथा सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा

उत्पन्न भयो । ऊ यसो भन्छ— ‘भो ! असल कर्महरू छन् र सुचरितको विपाक छ । मैले फलाना व्यक्तिलाई देखें जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो, ... तथा सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि, ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।’ ऊ यसो भन्छ— भो ! जो प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ, ... तथा सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि...स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन् । जसले यस्तो जान्दछ त्यसले ठीक जान्दछ । जो जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ अनि जुन उसले स्वयं जान्यो, स्वयं देख्यो र स्वयं बुझ्यो उसैलाई लिई परामर्श गरी बस्छ, र यस्तो भन्छ— ‘यही सत्य हो अरु तुच्छ हुन् ।’

b. ४— “आनन्द ! यहाँ कुनै श्रमण वा ब्राह्मण आतप्तगरी, ... त्यस्तो समाधि प्राप्त गर्छ, जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा ... त्यस व्यक्तिलाई देख्छ जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो, ... र सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि, ... नरकमा उत्पन्न भयो । ऊ यसो भन्छ— ‘भो ! असल कर्महरू छन् र सुचरितको फल छन् । मैले फलाना व्यक्तिलाई देखें जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो, ... र सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि, ... नरकमा उत्पन्न भयो ।’ ऊ यसो भन्छ— भो ! जो प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ, ... तथा सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि, ... नरकमा उत्पन्न हुन्छ । जो जसले यस्तो जान्दछ ऊ उसले ठीक जान्दछ । जसले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ अनि जुन उसले स्वयं जान्यो, स्वयं देख्यो र स्वयं बुझ्यो त्यसलाई लिई परामर्श गरी बस्छ, र यस्तो भन्छ— ‘यही सत्य हो अरु तुच्छ हुन् ।’

c. १- “आनन्द ! जो श्रमण वा ब्राह्मण त्यहाँ यस्तो भन्छ-

(१) ‘भो ! पापकर्महरू छुन् र दुश्चरितको विपाक छ ।’ उसको यस कुरासँग म सहमत छु । (२) जो ऊ यसो भन्छ- “मैले त्यस्तो पुरुष देखें जो यहाँ प्राणातिपाती थियो, ... र मिथ्यादृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न भयो ।’ यसमा पनि म सहमत छु । (३) जो ऊ यसो भन्छ- “भो ! जति प्राणातिपाती ... र मिथ्यादृष्टिक हुन्छन् ती सबै मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न हुन्छन् ।’ यसमा भने म सहमत छैन । (४) जो ऊ यसो भन्छ- “जतिले यसरी जान्दछन् उनीहरू ठीक जान्दछन् । जतिले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । जो जसले स्वयं जानेर, स्वयं देखेर, स्वयं बुझेर त्यसैलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यस्तो भन्छ- ‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । किनभने ?- आनन्द ! तथागतको महाकर्मविभङ्गमा अर्कै ढंगको ज्ञान हुन्छ ।”

Dhamma.Digital

c. २- “आनन्द ! जो श्रमण वा ब्राह्मण त्यहाँ यस्तो भन्छ-

(१) ‘भो ! पापकर्महरू छैनन् र दुश्चरितको फल छैन ।’ उसको यस कुरामा मेरो सहमत छैन । (२) जो ऊ यसो भन्छ- “मैले त्यस्तो पुरुष देखें जो यहाँ प्राणातिपाती, ... र मिथ्यादृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।’ यसमा पनि म सहमत छैन । (३) जो ऊ यस्तो भन्छ- “भो ! जो प्राणातिपाती ... र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यसमा पनि

मेरो सहमत छैन । (४) जो ऊ यसो भन्छ— “जतिले यसरी जान्दछन् उनीहरू ठीक जान्दछन् । जतिले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । (५) जो जसले स्वयं जानेर, स्वयं देखेर, स्वयं बुझेर त्यसैलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यस्तो भन्छ— ‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । किनभने ?— आनन्द ! तथागतको महाकर्मविभङ्गमा अर्कै ढंगको ज्ञान हुन्छ ।”

C. ३— “आनन्द ! जो श्रमण वा ब्राह्मण त्यहाँ यस्तो भन्छ— (१) ‘असलकर्महरू छन् र सुचरितको विपाक छ ।’ उसको यस कुरासँग मेरो सहमत छ । (२) जो ऊ यसो भन्छ— ‘मैले त्यस्तो पुरुष देखे जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो, ... र सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो ।’ यो कुरामा पनि मेरो सहमत छ । (३) जो ऊ यसो भन्छ— ‘भो ! जो प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ, ... र सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यसमा भने मेरो सहमत छैन । (४) जो ऊ यसो भन्छ— “जतिले यसरी जान्दछन् उनीहरू ठीक जान्दछन् । जो जसले अन्यथा जान्दछ उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । (५) जो जसले स्वयं जानेर, स्वयं देखेर तथा स्वयं बुझेर त्यसैलाई लिई परामर्श गरी बस्छ र यसो भन्छ— ‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । किनभने ?— आनन्द ! तथागतको महाकर्मविभङ्गमा अर्कै ढंगको ज्ञान हुन्छ ।”

C. ४- “आनन्द ! जो श्रमण वा ब्राह्मण त्यहाँ यसो भन्छ-
 (१) ‘असल कर्महरू छैनन् र सुचरितको विपाक छैन ।’ उसको यस कुरामा मेरो सहमत छैन । (२) जो ऊ यसो भन्छ- “मैले यस्तो पुरुष देखें जो यहाँ प्राणातिपातबाट विरत थियो, ... र सम्यक्दृष्टिक थियो । जो मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न भयो ।’ यसमा पनि म सहमत छैन । (३) जो ऊ यसो भन्छ- ‘जो प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ, ... र सम्यक्दृष्टिक हुन्छ ती सबै मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न हुन्छन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । (४) जो ऊ यसो भन्छ- “जो जसले यसरी जान्दछ, उनीहरू ठीक जान्दछन् । जतिले अन्यथा जान्दछन् उनीहरूको ज्ञान मिथ्या हो ।’ यसमा पनि म सहमत छैन । (५) जो उसले स्वयं जानेर, स्वयं देखेर, स्वयं बुझेर त्यसैलाई लिई परामर्श गर्छ र यस्तो भन्छ- ‘यही सत्य हो अरू तुच्छ हुन् ।’ यसमा पनि मेरो सहमत छैन । किनभने ?- तथागतको महाकर्मविभङ्गमा अर्कै ढंगको ज्ञान हुन्छ ।”

चार प्रकारका कर्महरू

(१) “आनन्द ! त्यहाँ जो व्यक्ति यहाँ प्राणातिपाती भई ... र मिथ्यादृष्टिक भई मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न हुन्छ (भनिएको छ) । उसले पहिले^१ नै दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ, अथवा पछि^१ दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ, अथवा मरणासन्नमा^१

१. यहाँ जानु ‘पहिले नै दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ’ भनी सूत्रमा

मिथ्यादृष्टिलाई ग्रहण गरेको हुन्छ । त्यसले ऊ मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न हुन्छ । जो ऊ यहाँ प्राणातिपाती हुन्छ, र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ, त्यसबाट यसै जीवनमा भोग्नुपर्ने (दिद्विधम्मवेदनीय) कर्म पनि हुनसक्छ, यसपछिको जीवनमा तुरन्त भोग्नुपर्ने (उपपज्ज वेदनीय) कर्म पनि हुनसक्छ, र अरू अरू जीवनमा भोग्नुपर्ने (अपरापरिय वेदनीय) कर्म पनि हुनसक्छ^१ ।”

(२) “आनन्द ! त्यहाँ जो व्यक्ति यहाँ प्राणातिपाती, ... र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ ऊ मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । उसले

उल्लेख भएको छ, त्यसको मतलब त्यो ध्यानी पुरुषले देख्नुभन्दा ‘पहिले नै’ उसले पापकर्म गरेको हुन्छ भनिएको हो । त्यस्तै गरी ‘पछि’ भनेको ध्यानी पुरुषले देखिसकेपछि ‘पछि गरेको पापकर्म’ भनी भनिएको हो । त्यस्तै गरी ‘मरणासन्नमा’ भनेको मरण हुने समयमा चित्तमा मिथ्यादृष्टिकको धारणा पर्न जान सक्छ । अतः ध्यानीले देख्नुभन्दा अगाडि वा पछाडि पनि कुशल र अकुशल गरेको हुनसक्छ । पपं. सू. IV. पृ. १५ : महाकम्मविभङ्गसुत्तवण्णना ।

१. भनाइको मतलब के भने कर्म थरि थरिका हुन्छन् । कुनै कर्मफल यसै जीवनमा दिने कर्म, कुनै कर्म अर्को जीवनमा फल दिने कर्म र कुनै त्यसभन्दा अर्कै अर्कै जीवनमा दिने कर्मफलहरू छन् । यी कर्महरू जम्मा १२ प्रकारका छन् भनी अइकथाहरूले उल्लेख गरेका छन् । यसबारे लेखकको बु. प्रे. पृ. ७१ मा उल्लेख भएको पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

पहिले नै सुखवेदनीय कल्याणकर्म गरेको हुन्छ, अथवा पछि सुखवेदनीय कल्याणकर्म गरेको हुन्छ, अथवा मरणासन्नमा सम्यक्दृष्टिलाई ग्रहण गरेको हुन्छ। त्यसैले ऊ मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ। जो ऊ यहाँ प्राणातिपाती हुन्छ, ... र मिथ्यादृष्टिक हुन्छ त्यसबाट यसै जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, यस जीवनपछिको जीवनमा तुरन्त भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, र अरू अरू जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ।”

(३) “आनन्द ! त्यहाँ जो व्यक्ति यहाँ प्राणातिपातबाट विरत भई, ... सम्यक्दृष्टिक भई मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ। उसले पहिले नै सुखवेदनीय कल्याणकर्म गरेको हुन्छ अथवा पछि सुखवेदनीय कल्याणकर्म गरेको हुन्छ अथवा मरणासन्नमा सम्यक्दृष्टिलाई ग्रहण गरेको हुन्छ। त्यसले ऊ मृत्युपछि ... स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ। जो ऊ यहाँ प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ, ... र सम्यक्दृष्टिक हुन्छ त्यसबाट यसै जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, यसपछिको जीवनमा तुरन्त भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, र अरू अरू जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ।”

(४) “आनन्द ! त्यहाँ जो व्यक्ति यहाँ प्राणातिपातबाट विरत भई, ... सम्यक्दृष्टिक भई मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न हुन्छ। उसले पहिले नै दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ अथवा पछि दुःखवेदनीय पापकर्म गरेको हुन्छ अथवा मरणासन्नमा मिथ्यादृष्टिलाई ग्रहण गरेको हुन्छ। त्यसैले ऊ मृत्युपछि ... नरकमा उत्पन्न हुन्छ।

जो ऊ यहाँ प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ, ... सम्यक्दृष्टिक हुन्छ, त्यसबाट यसै जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, यसपछिको जीवनमा तुरन्त भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ, र अरू अरू जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म पनि हुनसक्छ।”

“आनन्द ! यहाँ अकुशल (अभव्व) कर्मलाई अकुशल कर्मले प्रभावित पार्नसक्ने कर्म छ । अकुशल कर्मलाई कुशल (शब्द) कर्मले प्रभावित पार्नसक्ने कर्म छ । कुशल कर्मलाई कुशल कर्मले प्रभावित पार्नसक्ने कर्म छ । कुशल कर्मलाई अकुशल कर्मले प्रभावित पार्नसक्ने कर्म छ ।”

भगवानले यति भन्नुभएपछि सन्तुष्टभएका आयुष्मान् आनन्दले भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

Dhamma.Digital

३२ । २२. पोतलिय परिव्राजक

प रि च य

यी पोतलिय परिव्राजक एक जिज्ञासु स्वभावका थिए । एकदिन यिनी भगवानकहाँ जाँदा यिनको मनोभावलाई बुझ्नुभई भगवानले यिनलाई चारप्रकारका व्यक्तिहरू भएका कुरा सुनाउनु भएको थियो । यो कुरा सुनी पोतलिय परिव्राजक खुशी भई बुद्धको शरणमा गएका थिए ।

(पोतलिय नामका कति व्यक्तिहरू छन् भन्ने कुरा लेखकको बु. गृ. भा-३, पृ. १४० मा उल्लेख भइसकेको छ ।)

X

X

X

मूल सूत्र—

वर्णन र अवर्णन गर्ने व्यक्तिहरू

(पोतलियसुत्त^१)

अनि पोतलिय परिव्राजक जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पोतलिय परिव्राजकलाई भगवानलाई यस्तो भने—

“पोतलिय ! यो लोकमा चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । कुन चार भने ?— (१) पोतलिय ! यहाँ कुनै व्यक्ति अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ । तर वर्णनीय पुरुषको वर्णन भने समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्दैन । (२) पोतलिय ! यहाँ कुनै व्यक्ति वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ । तर अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन भने समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्दैन । (३) पोतलिय ! यहाँ कुनै व्यक्ति अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा

१. अं. नि-४, पृ. १०५ : असुरवग्गो; अ. क. II. पृ. ५२७.

सत्यकुराको आधारमा गर्दैन । (४) पोतलिय ! यहाँ कुनै व्यक्ति अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्य कुराको आधारमा गर्छ । पोतलिय ! यो लोकमा यी चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । पोतलिय ! यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्येमा तिमिललाई कुन व्यक्ति सुन्दरतर र उत्तमतर लाग्छ ?”

“भो गौतम ! ... यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्येमा जो व्यक्ति अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्दैन— यी चार व्यक्तिहरूमध्येमा यो व्यक्ति मलाई सुन्दरतर र उत्तमतर लाग्छ । किनभने ?— भो गौतम ! उपेक्षा भनेको नै सुन्दरतर हो ।”

“पोतलिय ! यो लोकमा चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । कुन चार भने ?— पोतलिय ! यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्ये जो अर्वाणीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ— उही व्यक्ति यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्ये सुन्दरतर र उत्तमतर छ । किनभने ?— पोतलिय ! त्यस त्यस ठाउँमा समयोचित हुनु नै सुन्दरतर र उत्तमतर हो ।”

“भो गौतम ! यो लोकमा चार किसिमका व्यक्तिहरू छन् । कुन चार भने— ... भो गौतम ! यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्ये जो अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन र वर्णनीय पुरुषको वर्णन, समयमा तथा सत्यकुराको आधारमा गर्छ— उही व्यक्ति यी चार किसिमका व्यक्तिहरूमध्ये मेरो निमित्त सुन्दरतर र उत्तमतर लाग्छ । किनभने ?— भो गौतम !

त्यस त्यस ठाउँमा समयोचित हुनु नै सुन्दरतर र उत्तमतर हो भनी जुन तपाईं भन्नुहुन्छ (त्यो राम्रै हो) ।”

“धन्यहो भो गौतम ! धन्यहो भो गौतम !! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा ... चक्षु हुनेले रूप देख्छ, त्यस्तै तपाईं गौतमले अनेकप्रकारले धर्म प्रकाश परिदिनुभयो । अब म तपाईं गौतमको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि तपाईं गौतमले मलाई जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी धारण गर्नुहोस् ।”

३३ । २३. बाहिय दारुचीरिय

प रि च य

भगवानको समयमा उत्तरापथमा बाहिय वा बाहिक भन्ने राष्ट्र थियो^१ । यस राष्ट्रमा बस्ने एक परिवारमा यिनको जन्म भएको थियो । बाहिय भन्ने देशमा जन्मेको भन्ने कारणले नै यिनको नाम 'बाहिय' भन्ने रहन गएको हो^२ । बैँश पुगेपछि गृहस्थीमै बसी यिनले व्यापार गर्नथाले । व्यापारको लागि यिनी अनेक साथीहरूका साथ अनेक सामानहरू लिई समुद्रपार पनि जान्थे । समुद्रपारको व्यापारमा यिनले सातपटकसम्म सफलता हासिल गरी घर फर्केका थिए ।

आठौं पटकमा चाहिं सुवर्णभूमिमा^३ जाने इच्छा गरी सामान-

१. बु. भा. भू. पृ. ४७९.

२. अप. दा. पा. II. पृ. १२३ : बाहियत्थेरअपदानमा चाहिं भारुकच्छमा जन्मेको भनी उल्लेख भएको छ ।

३. सुवर्णभूमि भनेको हाल बर्माको दक्षिण भागमा पर्छ भनी बु. भा. भू. पृ. ४२९ र D. P. P. II. पृ. १२६३ ले उल्लेख गरेका छन् ।

हरूले भरिभराउ नौका चढी गए । जाँदा जाँदा आफूले चिताएको दिशातिर जानुभन्दा अगाडि नै महासमुद्रमा पुगी नौका ध्वस्त भयो । अनि त्यसमा बसेका मानिसहरू सोंजगोंज र माछाहरूको आहार भए । यी बाहिय चाहिं नौकाको एउटा फलेकमा बसी समुद्रको लहरले अलि अलि गरी बगाउँदा बगाउँदै सातौं दिनमा सुप्पारक भन्ने बन्दरगाहको किनारमा पुगे^१ । यो सुप्पारक^२ भन्ने बन्दरगाह सूनापरन्त जनपदमा अवस्थित छ^३ ।

सुप्पारक बन्दरगाहको किनारमा पुगेपछि थकित भएका बाहियले केहीछिन किनारमा लेटी थकाइ मारे । पछि निवस्त्र भएकोले लाजमानी कता जाऊँ कता जाऊँ भई उनी एक जंगलभित्र गए । त्यहाँ उनले रुखका बोक्राहरूले आफ्नो गुप्ताङ्ग छोपे । रुखका बोक्राले गुप्ताङ्ग छोप्ने भएको हुनाले उनलाई दारुचीरिय^३ भन्नथाले । बाहिय भन्ने र

१. उदा. अ. क. पृ. ५४ : बाहियसुत्तवण्णना, बोधिबर्ग; धम्म. प. अ. क. पृ. ३९१ : दारुचीरियत्थेरवत्थु, सहस्सवर्ग र मनो. र. पृ. I. पृ. १५६ : एककनिपातवण्णना, बाहियदारुचीरिय ।

२. यो सुप्पारक भन्ने नगर सूनापरन्तको राजधानी हो र हाल यस ठाउँलाई 'सोपार' भन्दछन् जो बम्बईदेखि ३७ माइल उत्तरतिर ठाणा भन्ने जिल्लामा पर्छ भनी बु. भा. भू. पृ. ४८९ ले उल्लेख गरेको छ ।

३. थेर. गा. अ. क. I. पृ. १५७ : पुण्णत्थेरगाथट्टकथा ।

दारुचीरिय भन्ने दुबै शब्द जोडी पछि उनलाई 'बाहिय दारुचीरिय' भन्ने नामले चिन्नथाले^१ ।

त्यसपछि हातमा कपाल लिई उनी सुप्पारक नगरमा भिक्षा माग्नु गए । उनलाई देखेर मानिसहरूले “यो लोकमा अरहन्तहरू भन्ने छन् । शायद अरहन्त भन्नेहरू यस्तै हुँदा होलान्” भन्ने सोची उनलाई 'अरहन्त' भन्नथाले । के यी आर्यले वस्त्र लिंगारहेछन् कि रहेनछन् भन्ने विचार गरी मानिसहरूले नाना प्रकारका वस्त्रहरू ल्याइदिए । किन्तु यिनले “यदि म यसप्रकारले नहिँडेको भए यिनीहरूले मलाई यसरी सम्मान गर्ने थिएनन् । अतः यिनीहरूले दिएका वस्त्रहरू म लिनेछैन” भन्ने सोची उनले वस्त्र लिएनन् । मानिसहरू भन्नु प्रसन्न भए । उनी यस्तैगरी वस्त्रथाले । अनि मानिसहरूले भन्नथाले कि “अहो कस्ता सन्तोषी महापुरुष !” यस्तो भन्दै उनलाई खूब ठूलो मान र सत्कार गर्नथाले । अनि त्यहाँ भोजन गरी कुनै एक देव-मन्दिरमा गई बसे । मानिसहरूले सो मन्दिर सफा सुगन्ध गरी उनको सेवा गर्नथाले । मानिसहरूले सेवा सत्कार गरेको देखेर योभन्दा उत्कृष्ट जीवन बिताउनुपथ्यो भन्ने उनले मनमा ठाने । सबैका सबै मानिसहरूले “अरहन्त, अरहन्त” भनेको सुनेर पछि गएर उनको मनमा पनि “म अरहन्त हुँ” भन्ने लाग्यो र सन्तोषी भई वस्त्रथाले । उनको लाभसत्कार भन भन बढेर गएपछि उनले यस्तो पनि सोच्यथाले— “यो लोकमा जति अरहन्तहरू छन् अथवा

१. उदा. अ. क. पृ. ५५ : बाहियसुत्तवण्णना, बोधिवर्ग ।

अरहन्तमार्गमा जाने हुन् तिनीहरूमध्ये म पनि एक हुँ।” त्यसैले अगाडि अनुदित मूल सूत्रमा “जो यो लोकमा अरहन्त वा अरहन्तमार्गमा लागेका छन् तिनीहरूमध्ये म पनि एक हुँ” भनी उल्लेख भएको हो ।

यसरी उनको मनमा गलत धारणा भएपछि उनका एक हितैषी साथी जो अघि उनीसँगै बसी भिक्षुचर्या बिताएका थिए जो अहिले ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका छन् उनले “तिमी अरहन्त पनि होइनौ न अरहन्तमार्गमा नै गएका हौं” भनी सुनाए । यी ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका हितैषी साथी भनेका को हुन् भने—

परापूर्वकालमा काश्यप बुद्धको शासन लोप हुन लाग्दा श्रामणेरहरूको विकारता देखेर विरक्तिएका सातजना^१ भिक्षुहरू

१. उदा. अ. क. पृ. ५५-५६ : बाहियसुत्तवण्णना, बोधिवग्गो; धम्म. प. अ. क. पृ. ३९१ : दारुचीरियत्थेरवत्थु, सहस्सवग्गो; मनो. र. पू. I. पृ. १५६ : बाहियदारुचीरिय, एककनिपातवण्णना ।

२. उदा. अ. क. पृ. ५६ बाहियसुत्तवण्णना, बोधिवग्गो; धम्म. प. अ. क. पृ. ११९ : दारुचीरियत्थेरवत्थु, सहस्सवग्गो र अप. दा. पा. II. पृ. ११९ : दब्बमल्लपुत्तत्थेर अपदानं, अ. क. पृ. ४२८; मनो. र. पू. I. पृ. १५६ : बाहियदारुचीरिय, एककनिपातवण्णना । तर दी. नि. अ. क. III. पृ. १२५ : पायासिराजञ्जसुत्तवण्णना र पपं. सू. II. पृ. १०० : धम्मिकसुत्तवण्णनामा भने पाँचजना भिक्षुहरू भनी उल्लेख भएका छन् भने सुत्त. नि. अ. क. II. पृ. २५० : सभियसुत्तवण्णनामा चाहिं केवल तीनजना भिक्षुहरू भनी उल्लेख भएको छ ।

“जवसम्म शासन लोप हुने छैन तवसम्म हामीले आफ्नो प्रतिष्ठा बनाउने छौं” भनी निश्चय गरी भन्याइ राखेर एक पर्वतमाथि चढी भन्याइ खसालीदिए। त्यसपछि त्यो पर्वतको टुप्पोमा बसी यी सातजना भिक्षुहरूले श्रमणधर्म गर्नथाले। त्यसमध्ये संघस्थविर भएकाले एक रात बितेपछि अरहत्व प्राप्त गरे। अनि उनले उत्तर कुरुमा गई भिक्षा भोजन ल्याए। किन्तु उनीहरूले उनले ल्याएको भोजन खाएनन्। वरु उनीहरूले भने कि आफ्नो प्रतिष्ठा बनाइसकेपछि आफैले भिक्षा मागी खाने छौं। यसरी निराहारी भएर नै उनीहरूले श्रमणधर्म गर्नथाले। त्यसपछि दोस्रो दिनमा दोस्रो महास्थविर अनागामी फलमा प्रतिष्ठित भए। उनले पनि अधिका संघस्थविरले भैं भिक्षा मागेर ल्याई उनीहरूलाई दिए। किन्तु उनीहरूले भोजन गरेनन्। त्यसपछि, अरहन्त भएका संघस्थविर परि निर्वाण भए। अनागामी भएका स्थविर शुद्धावास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए। बाँकी पाँचजना भिक्षुहरूले कोशिस र उत्साह गर्दा पनि कुनै विशेष फल पाउन नसकी परलोक भई एक बुद्धको समयसम्म देवलोकमै समय बिताए।

हाम्रा शाक्यमुनि बुद्धको पालमा ती पाँचजना भिक्षुहरू देवलोकबाट च्युत भई त्यस त्यस कुलगृहमा जन्म लिए। तीमध्ये (१) एकजना तक्षशिलाका पुक्कुसाति राजा भए, (२) एकजना कुमार काश्यप भए, (३) एकजना दब्बमल्लपुत्र भिक्षु भए, (४) एकजना सभिय परिव्राजक भए र (५) एकजना बाहिय दारुचीरिय भए^१।

१. सभिय थेरगाथद्वकथा पृ. ३८२ ले चाहिं यिनीहरू यसरी जन्मेका

अनि जो भिक्षु अनागामी भई शुद्धावास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका थिए उनले आफू कहाँबाट आएको रहेछु भनी विचार गर्दा काश्यप बुद्धको शासनमा भिक्षु भई सातजना भिक्षुहरूमध्ये एकजना परिनिर्वाण भएको आफू अनागामी भई ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएको कुरा थाहापाएपछि अरू पाँचजना कहाँ उत्पन्न भएछन् भनी दिव्यचक्षुद्वारा हेर्दा उनीहरू दिव्यलोकमा उत्पन्न भएको कुरा थाहापाए । त्यहाँदेखि उनले समय समयमा ती पाँचजना साथीहरूको बारेमा दृष्टिपात गर्ने गर्थे । यसै सिलसिलामा एकदिन यिनले ती पाँचजना साथीहरूमध्ये कुन कहाँ छन् भन्ने विचार गर्दा यी बाहिय दारुचीरियलाई देखेका हुन् भनी उदानद्वकथाले उल्लेख गरेको छ ।

यसरी विचार गर्दा जब उनले गलत धारणा लिई आफू अरहन्त नभइकन पनि अरहन्त हुँ भन्ने धारणा लिई बसेका बाहियलाई देखे तब उनीमाथि अनुकम्पाराखी उनको गलत धारणालाई हटाइदिने उद्देश्यले उनी देखापर्न आएका हुन् । यति मात्र होइन उनले बुद्ध उत्पन्न भएको कुराको पनि सूचना दिनको निमित्त सो देवपुत्र आएका हुन् । जुन कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमा— “अनि बाहिय दारुचीरियको जो अनुकम्पक र अर्थकामी पहिलेको रक्तसम्बन्धी देवता थिए उनले

कुरा उल्लेख गरेको छ— (१) एकजना मल्ल राजकुलमा, (२) एकजना गन्धार राजकुलमा, (३) एकजना बाहिय देशमा, (४) एकजना राजगृहकी एक स्त्रीको कोखमा र (५) एकजना एउटी परिव्राजिकाको कोखमा ।

बाहिय दारुचीरियको मनको कुरा जानी जहाँ बाहिय दारुचीरिय थिए त्यहाँ गए” भनी उल्लेख भएको हो ।

अनि ती देवता ब्रह्मलोकमा अन्तरधान भई रातको समयमा सुप्पारक बन्दरगाहमा जहाँ बाहिय दारुचीरिय थिए त्यहाँ प्रकट भए । अनि आफू बस्ने ठाउँमा उज्यालोपन देखेर बाहिर निस्की “को रहेछ यो” भन्दै यताउता हेरिरहँदा उनले आकाशमा उभिइरहेका महाब्रह्मालाई देखी नमस्कार गरी “तपाईं को हुनुहुन्छ ?” भनी सोधे ।

ब्रह्माले “म तिम्रो पुरानो हितैषी साथी हुँ । त्यसबखत म अनागामी भई ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएँ । तिमीले त्यसबखत कुनै विशेषता प्राप्त गर्न सकेनौ । पृथक्जन भइकनै तिमी परलोक भयौ र अहिले यहाँ जन्मी तीर्थीयभेष धारण गरी अरहन्त नभइकन नै अरहन्त हुँ भन्ने गलत धारणा लिई बसिरहेको देखेर म यहाँ आएको हुँ । बाहिय ! तिमी न अरहन्त हौ, न त तिमी अरहन्त मार्गमा नै छौ । अतः यो गलत धारणा छाडिदेऊ । तिम्रो अहित हुन नपाओस्” भनी भने ।

यो कुरा सुनेर बाहियको मनमा सारै विरक्त लाग्यो । अनि उनले सोचे कि त्यसोभए यो लोकमा अरहन्त हुने कुनै छन् के ? यति सोची उनले “त्यसोभए यो लोकमा अरहन्त हुने कुनै व्यक्ति छन् के ?” भनी सोधे । ब्रह्माले “छन्” भनी भने र “अहिले लोकमा सम्यक्सम्बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ । उहाँ भगवान अरहत् पनि हुनुहुन्छ । अहिले उहाँ सुप्पारकवाट पूर्वोत्तर दिशाको श्रावस्ती नगरमा हुनुहुन्छ । जाऊ

उहाँको उपासना गर । उहाँले अरहन्तको निमित्त उपदेश पनि गर्नुहुन्छ” भनी भने ।

यति कुरा सुनी बाहियलाई सारै उद्वेग लाग्यो । अनि उतनाघरिमाै उनी श्रावस्तीको लागि प्रस्थान गरे । १२० योजनका बाटामा उनले कतैपनि अरुणोदय हुने गरी रात बिताएनन् । त्यसैले अगाडि अनुदित सूत्रमा “सबै ठाउँमा एक रात बिताई जहाँ श्रावस्ती स्थित अनाथपिण्डकको जेतवनाराम हो त्यहाँ गए” भनी उल्लेख भएको हो ।

त्यस विहान भगवानले बाहियलाई आफ्नो ज्ञान जालमा देख्नु भएको थियो । किन्तु त्यतिञ्जेलसम्म उनको ज्ञान परिपक्वता नभएको हुनाले भगवान विहारमा नबस्नु भई भिक्षुहरूका साथ बुद्धलीलाले श्रावस्ती नगरमा भिक्षाटनको निमित्त निस्कनु भएको हो ।

विहानपख श्रावस्तीमा पुगेका बाहिय दारुचीरिय जेतवनाराम भित्र जाँदा केही भिक्षुहरू चक्रमण गरिरहेको देखेर त्यहाँ गई “भगवान बुद्ध कहाँ हुनुहुन्छ ?” भनी सोधे । भिक्षुहरूले “कहाँबाट आएका हो ?” भनी सोध्दा उनले “सुप्पारकबाट” भनी भने । अनि भिक्षुहरूले “भगवान भिक्षाटनको निमित्त नगरभित्र गइसक्नुभयो । उहाँ फर्कनु भएपछि उहाँसँग भेट गरौला र त्यतिञ्जेलसम्म यहीं बसी आराम लिई थकाई मार” भनी भने । किन्तु उनी मानेनन् । उनी अगाडि भन्छन्— “भन्ते ! मलाई थाहा छैन कि त्यतिञ्जेलसम्म म वा भगवान बाँच्नेछौं वा छैनौं ।” यति भनी उनी हतार हतार गरी श्रावस्ती नगर-तिर गए । जब टाढैदेखि उनले बुद्धलीला देखाउनु भई सुविनीत इन्द्रिय

लिई गइरहनु भएका भगवानलाई देखे तब उनको सारा शरीरमा पञ्चवर्ण प्रीति फैलिएर गयो र “अहो धेरै दिनपछि मैले भगवानको दर्शन पाएँ” भन्दै हर्षित भए । अनि दगुदै भगवान छेउ पुगी भगवानका गोलीगाँठा समाती पाउमा चुम्बन गरी ढोगे । अनि भगवानसँग “भन्ते ! मलाई धर्मोपदेश गर्नुहोस्” भनी प्रार्थना गरे । भगवानले “बाहिय ! अहिले म भिक्षाटन जाँदैछु” भनी भन्दा पनि तीन तीन पटकसम्म आग्रह गरेपछि भगवानले छोटकरीमा उनलाई धर्मोपदेश गर्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रमा प्रष्ट भएको छ । उपेदश सुन्दा सुन्दै उनको मनमा विपश्यना भावना उपस्थित भई उनी सबै आस्रवहरू क्षीण भई प्रतिसम्भवा ज्ञान सहित अरहत् भए । त्यसपछि उनले भगवानसँग “प्रव्रज्या पाऊँ” भनी प्रार्थना गर्दा “तिम्मा पात्र चीवरहरू छन् के ?” भनी सोध्नु हुँदा “छैनन्” भनी भनेपछि “त्यसोभए पात्र चीवरहरू खोज” भनी भगवान जानुभयो ।

उनी पनि पात्र चीवरहरू खोज्नेछु भनी बाटामा हिंडिरहेको बेलामा वेगले आइरहेको एक बाछ्याको हनाइद्वारा त्यही नै उनको ज्यान गयो^१ ।

-
१. बुद्धको पालामा यसरी बाछ्याको हनाइद्वारा ज्यान गएका व्यक्तिहरू चारजना छन् भनी धम्म. प. अ. क. पृ. २९१ : सुप्पबुद्धकुट्टिवत्थु, बालवग्गो र उदा. अ. क. पृ. २०३ : सुप्पबुद्धकुट्टिसुत्तवण्णना, सोणवग्गले उल्लेख गरेका छन् । तिनीहरू हुन्- (१) पुक्कुसाति राजा, (२) बाहिय दारुचीरिय, (३) तम्बडाठि चोरघातिक र सुप्पबुद्धकुट्टि ।

यहाँनिर एउटा प्रश्न उठ्न सक्छ कि भगवानले उनलाई “आऊ भिक्षु” भन्ने वाक्यद्वारा किन प्रव्रजित नगराउनु भएको ?

यस सम्बन्धमा अर्थकथाहरू^१ यसरी उल्लेख गर्छन्—

काश्यप बुद्धको पालामा यिनी वीसहजार वर्षसम्म भिक्षु भएका थिए। यी वीसहजार वर्षभित्र यिनले कुनै पनि भिक्षुलाई आफूले पाएका चतुप्रत्ययहरूद्वारा संग्रह गरेका थिएनन्। यिनी भन्थे “आफूले पाएका प्रत्ययहरूद्वारा कसैको संग्रह गर्नु ठीक छैन। आफूले मात्र परिभोग गर्नुपर्छ।” अतः यिनले कुनै पनि भिक्षुलाई पात्रद्वारा वा चीवरद्वारा संग्रह गरेका थिएनन्। त्यसैले ऋद्धिमय पात्र-चीवर उत्पन्न हुने कुनै संस्कार छैन भन्ने कुरा बुझ्नु भई भगवानले उनलाई चीवर खोज्न पठाउनु भएको हो।

भोजनपछि केही भिक्षुहरूका साथ भगवान नगरबाट आइरहनु भएको बेलामा बाहियको शव कचिंगर फाल्ने ठाउँमा परिरहेको देख्नुभई भिक्षुहरूलाई अर्थात् नगर बाहिर जलाउन लगाई स्तूप पनि राख्न लगाउनुभयो।

त्यसपछि भिक्षुहरू आई भगवानसँग उनको गति सम्बन्धी प्रश्न गर्दा भगवानले उनी अरहत् भई परिनिर्वाण भएको कुरा बताउनु भयो र धर्मसम्बन्धी उनले भगवानलाई कुनै कष्ट नदिई तुरन्तै धर्मलाई

१. उदा. अ. क. पृ. ६६ : बाहियसुत्तवण्णना र धम्म. प. अ. क. पृ.

३९३-९४ : दारुचीरियत्थेरवत्थु ।

बुभिलिए भन्नुहुँदै चाँडै धर्मावबोध गर्नेहरूमध्येमा उनलाई अग्रस्थानमा पनि राख्नुभयो ।

फेरि त्यति थोरै कुरा सुनी कसरी क्षीणास्रवी भए होलान् भन्ने कुरा उठेपछि उहाँले धर्मलाई थोरै वा धेरै भनी नाप्न सकिन्न । अनर्थसंहति हजार कुराभन्दा पनि अर्थसंहित कुरा एउटै भएपनि श्रेष्ठ हुन्छ भन्नुहुँदै धम्मपदमा “सहस्समपि चे गाथा...”^१ भन्ने गाथा भन्नुभयो ।

१. मनो. र. पृ. I. पृ. १५८ : बाहियदारुचीरिय; उदा. अ. क. पृ. ६६-६७ : बाहियसुत्तवण्णना र धम्म. प. अ. क. पृ. ३९४ : दारु-चीरियत्थेरवत्थु ।

केही बाहिय नामहरू

- (१) बाहिय— यो चाहिं एक भिक्षुको नाम हो । यी आयुष्मान् एकदिन भगवानकहाँ गई संक्षेपमा धर्मोपदेश गर्नु हुन प्रार्थना गर्दा भगवानले अनित्यको सम्बन्धमा उपदेश गर्नुभएको थियो । यो उपदेश सुनेर पछि आयुष्मान् बाहिय अरहत् भएको थियो । सं. नि. III. पृ. ५९ : बाहियसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं । यस्तैगरी अरहत् भएको कुरा सं. नि. IV. पृ. १४१ : बाहियसुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तमा पनि उल्लेख भएको छ ।
- (२) बाहिय— यो चाहिं आयुष्मान् अनुरुद्धको साथमा बस्ने एक भिक्षुको नाम हो । यी आयुष्मान् बाहियले कौशम्बीको संघभेद गराउने काममा पूर्ण समर्थन जनाए तापनि आयुष्मान् अनुरुद्धले यिनलाई केही भन्नुहुन्न भनी आयुष्मान् आनन्दले आरोप लगाउनु भएको छ । अं. नि-४, पृ. २५४ : सङ्घभेदकसुत्तं, आपत्तिभयवग्गो ।
- (३) बाहिय— यो एक जातकको नाम हो । यो बाहिय जातक जा. अ. क. I-II. पृ. ३१० मा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद लेखकको जा. सं. भा-२, पृ. १५८ मा भएको छ ।
- (४) बाहियसुत्तं— यो सूत्र सं. नि. III. पृ. ५९ : सलायतनसुत्तंमा

उल्लेख भएको छ । यो सूत्र आयुष्मान् बाहियलाई बताउनु भएको हो । यसमा अनित्यको कुरा उल्लेख भएको छ । यो सूत्रको कुरा सुनेपछि आयुष्मान् बाहिय अरहत् भएको कुरा उल्लेख भएको छ ।

- (५) बाहियसुत्तं- यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. १४१ : सतिपट्टानसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यो सूत्र पनि आयुष्मान् बाहियलाई बताउनु भएको हो । यसमा पहिले शीललाई परिशुद्ध गर्नुका साथै सतिपट्टान भावना गर्ने कुरा समावेश भएको छ । यो सूत्रको कुरा सुनी आयुष्मान् बाहिय अरहत् भएको कुरा पनि उल्लेख भएको छ ।
- (६) बाहियसुत्तं- यो सूत्र उदा. पा. पृ. ६९ : बोधिवग्गमा समुल्लेख भएको छ । यसै सूत्रका कुरा यहाँ अगाडि अनुदित भएको छ ।
- (७) बाहिय दारुचीरियसुत्तं- यो सूत्र अं. नि-१, पृ. २४ को एतदग्गवग्ग (ग) मा उल्लेख भएको छ । यसमा चाँडै धर्मावबोध गर्नेहरूमध्येमा बाहिय दारुचीरिय अग्र छन् भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ ।
- (८) बाहित्थेर अपदानं- यो अपदान अप. दा. पा. II. पृ. १२२ मा उल्लेख भएको छ । यसमा बाहिय दारुचीरियको आत्मकथा र पूर्वकथा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

- (९) (बाहिय) दारुचीरियत्थेरवत्थु- यो कथा धम्म. प. अ. क. पृ. ३९१ : सहस्सवग्गमा उल्लेख भएको छ ।
- (१०) बाहिय दारुचीरिय- यी चाहिं बाहिय दारुचीरिय को नाम हो । यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख भएको छ ।

मूल सूत्र—

बाहिय दारुचीरियको गलत धारणा

(बाहियसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् श्रावस्ती स्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नुभएको थियो । त्यस समय बाहिय दारुचीरिय समुद्रको तीरमा सुप्पारक भन्ने ठाउँमा चीवर पिण्डपात्र शयनासन ग्लानप्रत्यय भैषज्य परिष्कारद्वारा सत्कृत, गरुकृत, मानित, पूजित तथा सम्मानित भई बसिरहेका थिए । अनि एकान्तमा ध्यानमा बसिरहेका दारुचीरियको मनमा यस्तो परिवर्तन उत्पन्न भयो— “जो यो लोकमा अरहन्त वा अरहन्तमार्गमा लागेका छन् तिनीहरूमध्ये म पनि एक हुँ ।

अनि बाहिय दारुचीरियका जो अनुकम्पक र अर्थकामी पहिलेको रक्तसम्बन्धी देवता थिए उनले बाहिय दारुचीरियको मनको कुरा जानी जहाँ बाहिय दारुचीरिय थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि

१. उदा. पा. पृ. ६९ : बोधिवग्गो; अ. क. पृ. ५४.

बाहिय दारुचीरियलाई यस्तो भने— “हे बाहिय ! न तिमी अरहन्त हौ, न त तिमी अरहन्तमार्गमा नै लागेका छौ । त्यो मार्ग पनि तिमीमा छैन जुन मार्गद्वारा तिमी अरहन्त हुन सकौ वा अरहन्त मार्गमा लाग्न सकौ ।”

“त्यसोभए अहिले देवसहित लोकमा अरहन्त हुने वा अरहन्त मार्गमा लागेका कोही छन् त ?”

“बाहिय ! उत्तर जनपदतिर श्रावस्ती भन्ने नगर छ । त्यहाँ यसबखत उहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वसिरहनु भएको छ । बाहिय ! उहाँ भगवान अरहत् पनि हुनुहुन्छ र अरहत्को निमित्त धर्म पनि देशना गर्नुहुन्छ ।”

अनि बाहिय दारुचीरिय ती देवताद्वारा विरक्ताएपछि त्यतिखेरै सुप्पारकबाट गए । सबै ठाउँमा एक रात बिताई जहाँ श्रावस्ती स्थित अनार्थपिण्डकको जेतवनाराम हो त्यहाँ गए । त्यसबखत केही भिक्षुहरू बाहिर खुला ठाउँमा चक्रमण गर्दै थिए । अनि बाहिय दारुचीरिय जहाँ ती भिक्षुहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि ती भिक्षुहरूलाई यस्तो भने— “भन्ते ! अहिले भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध कहाँ हुनुहुन्छ ? भन्ते ! हामी भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शन गर्न चाहन्छौ ।”

१. सुप्पारकबाट श्रावस्ती १२० योजन छ । उदा. अ. क. पृ. ५९ :
बाहियसुत्तवण्णना ।

“बाहिय ! अहिले भगवान भिक्षाटन्को निमित्त शहरमा जानु-भयो ।”

अनि बाहिय दारुचीरिय हतारो हतारो गरी जेतवनबाट निस्की श्रावस्ती जाँदा प्रासादिक, प्रसादनीय, शान्तेन्द्रिय, शान्तमन, उत्तम दमथ समथ प्राप्त शान्त दान्त इन्द्रिय भएका भगवानलाई भिक्षाटन्को निमित्त गइरहनुभएका भगवानलाई देखे । देखेपछि जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानको चरणकमलमा शीरले ढोगी भगवानलाई यस्तो भने— “भन्ते ! भगवानले मलाई धर्मदेशना गर्नुहोस् । सुगत ! मलाई धर्मदेशना गर्नुहोस् । जो मेरो निमित्त दीर्घकालसम्म हित सुख हुनेछ ।” यस्तोभन्दा भगवानले बाहिय दारुचीरियलाई यस्तो भन्नुभयो— “बाहिय ! अहिले यो समय होइन, शहरमा भिक्षाटन्को निमित्त जाँदैछु ।”

दोस्रो पटक पनि बाहिय दारुचीरियले भगवानलाई यस्तो भने— “भन्ते ! भगवानले वा मेरो जीवनको अन्त जान्नु गाह्रो छ । भन्ते ! भगवानले मलाई धर्मदेशना गर्नुहोस् । सुगत ! मलाई धर्मदेशना गर्नुहोस् । जो मेरो निमित्त दीर्घकालसम्म हित सुख हुनेछ ।” दोस्रो पटक पनि भगवानले बाहिय दारुचीरियलाई यस्तो भन्नुभयो— “बाहिय ! अहिले समय होइन शहरभित्र भिक्षाटन्को निमित्त जाँदैछु ।”

तेस्रो पटक पनि बाहिय दारुचीरियले भगवानलाई यस्तो भने— “भन्ते ! भगवानले वा मेरो जीवनको अन्त जान्नु गाह्रो छ ।

भन्ते ! भगवानले मलाई धर्मदेशना गर्नुहोस् । सुगत ! मलाई धर्मदेशना गर्नुहोस् जो मेरो निमित्त दीर्घकालसम्म हित सुख हुनेछ ।”

“बाहिय ! त्यसोभए तिमीले यस्तो सिक्नुपर्छ—‘देखेकोलाई देखेको मात्र हुनेछ, सुनेकोलाई सुनेको मात्र हुनेछ, छोएकोलाई छोएको मात्र हुनेछ र जानेकोलाई जानेको मात्र हुनेछ ।’ बाहिय ! यसरी तिमीले सिक्नुपर्छ । बाहिय ! जब तिमीलाई देखेकोलाई देखेको मात्र हुनेछ, सुनेकोलाई सुनेको मात्र हुनेछ, छोएकोलाई छोएको मात्र हुनेछ र जानेकोलाई जानेको मात्र हुनेछ । बाहिय ! तब तिमी न त्यसमा हुनेछौ । बाहिय ! जब तिमी त्यसमा हुने छैनौ तब तिमी न त्यहाँ हुनेछौ; बाहिय ! जब तिमी त्यहाँ हुने छैनौ बाहिय ! तब तिमी न यहाँ, न उहाँ न दुवैका बीचमा^१ यही दुःखको अन्त हो ।”

अनि भगवानले यस संक्षिप्त धर्मोपदेशद्वारा उसैबेला बाहिय दारुचीरियको चित्तउपादान रहित आस्रवहरूबाट विमुक्त भयो ।

बाहिय दारुचीरियलाई यो संक्षिप्त धर्मोपदेशद्वारा उपदेश गरी भगवान जानुभयो अनि भगवान गएको केही छिनपछि बाछीको हनाइद्वारा बाहिय दारुचीरियको ज्यान गयो ।

अनि श्रावस्तीमा भिक्षाटन गरी भिक्षाटनबाट फर्की भोजन गरी केही भिक्षुहरूका साथ नगरबाट फर्किरहनु भएको बेलामा भगवानले

-
१. भनाइको मतलब यसलोकमा पनि होइन, परलोकमा पनि होइन, दुवै लोकको बीचमा पनि होइन भनिएको हो । जब कुनै लोकमा हुन्न यही मुक्ति हो । उदा. अ. क. पृ. ६४ : बाहियसुत्तवण्णना ।

बाहिय दारुचीरियको मृत्यु भएको देख्नुभयो । अनि भगवानले भिक्षुहरूलाई यस्तो भन्नुभयो— “भिक्षुहो ! बाहिय दारुचीरियको शरीरलाई लेऊ । खाटमा राखी नगरबाट बाहिर लगी जलाऊ र स्तूप पनि बनाऊ । भिक्षुहो ! सब्रह्मचारीको मृत्यु भयो ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी ती भिक्षुहरूले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिई बाहिय दारुचीरियको शरीर खाटमा राखी (नगर) बाहिर लगी शरीर जलाई स्तूप पनि बनाई उनीहरू जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! बाहिय दारुचीरियको शरीरलाई जलाई सक्यौं, उनको (धातुको) स्तूप पनि बनाइदियौं । उनको कस्तो गति र कस्तो परलोक भएको होला ?”

“भिक्षुहो ! बाहिय दारुचीरिय पण्डित थिए, उनले धर्मको प्रतिपादन गरे । धर्मको कारणमा मलाई कुनै कष्ट दिएनन् । भिक्षुहो ! बाहिय दारुचीरिय परिनिर्वाण भए ।”

अनि यो कुरा जानी भगवानले त्यसबेला यो उदान प्रकट गर्नु-भयो—

“यत्थ आपो च पठवी, तेजो वायो न गाधति ।

न तत्थ सुक्का जोतन्ति, आदिच्चो नप्पकासति ॥

“न तत्थ चन्दिमा भाति, तमो तत्थ न विज्जति ।
 यदा च अत्तनावेदि, मुनि मोनेन ब्राह्मणो ॥
 अथ रूपा अरूपा च, सुखदुक्खा पमुच्चतीति ॥”

अर्थ—

“जहाँ पृथ्वी, आप, तेज र वायु रहँदैन त्यहाँ शुक्र र सूर्यको प्रकाश पनि रहन्न ।”

“त्यहाँ चन्द्रमाको प्रकाश पनि छैन, त्यहाँ अन्धकार पनि छैन । जब मुनि भनिने ब्राह्मणले आफैले अनुभूति गर्छ तब रूप, अरूप भन्ने र सुखदुःख भन्नेवाट ऊ मुक्त हुन्छ ।”

भगवानले भन्नुभएको यो उदान पनि मैले सुनें ।

Dhamma.Digital

नामावली

अ

अंग बेशको ८६

अंगुत्तराप ८६

अङ्गमगधवासीहकद्वारा १५६

अङ्गिरस ६२

अचेलक १, परिव्राजक ५६, कस्स-
पसंग ६, सुत्तं २५

अचेल ३, कस्सप १, २, ३, ६,

११, १५, १७, २३, २४,

२५, २७, कस्सप (क)

१, कस्सप (ख) ६,

कस्सप (ग) १५, कस्सप

(घ) २३, कस्सपको

इच्छाको कुरा १०, कस्स-

पको प्रव्रज्या ४७, कस्सप

मिक्षुभए २१, कस्सपलाई

१३, ११२, कस्सपले १,

२, ३, ४, ७, १०, १३,

१७, २१, २४, २६, २७,

३२, ३७, ३६, ४८,

कस्सपसंग ११, कस्सपसुत्त

३, ११, २६, कोरकखत्तिय

२६, पाथिकपुत्र २६,

१११, १३५, १३६, १३७,

१३८, १३९, १४०, १४१,

१४२, १४३, १४५, १५२,

पाथिकपुत्र थिए १४४,

१४६, पाथिकपुत्र पराजित

भए १५२, पाथिकपुत्रको

१११, पाथिकपुत्रको

आराम हो १४०, १४१,

पाथिकपुत्रको सम्बन्धमा

१५३, पाथिकपुत्रलाई

१४२, १४३, १४४, १४५,

१४६, १४९, १५०, १५१,

१५२, पाथिकपुत्रले १३६,

१४१, १४३, १४४, सेनिय

२६	अशोकका पुत्र महेन्द्र महास्थविर
अञ्जन भन्ने मृगदाय वनमा ८०,	६२
८१	असुरबग्गो २१४
अजित परिव्राजक ४६, ५०, ले	अनन्द ६८, को नाम हो १६६,
५०	स्थविर १६६, स्थविरका
अजित भन्ने सेनापति १३६	शिष्य हुन् १५६, स्थविरले
अजित नामका व्यक्तिहरू ४६	१५६, महास्थविर ६७,
अजितसुत्तं ५०	महास्थविरकहाँ गई १०२,
अष्टक ८७, ६२	भनी चित्र सकेनौं १०१,
अनाथपिण्डिक उपासकहरूद्वारा	र आयुष्मान् समिद्धि
१५६	२०१, लाई ६८, २०२,
अनाथपिण्डिकको ५३, ५५, १०६,	लाई प्रत्युत्तर दिए २०१,
१५७, १६८, २३१, २३२	लाई यस्तो भने १०६,
अनुरुद्ध १२३, को साथमा बस्ने	लाई यस्तो लाग्यो ६६,
२३८, र आयुष्मान्	ले ६६, २०१, २१२,
किम्बलका साथ १२३,	२२८, बग्गो १०६, सँग
ले २२८	२०१, सँग सम्मोदन गरे
अरतिसुत्तं १३०	१०६, हुनुहुन्थ्यो १०६,
अविदूरेनिदानं १०३	२०१, लाई सुनाए २०१
अविहा ब्रह्मलोकमा पुग्ने बित्तिकं	आपण ६१, मा ८७, मा आइ-
७१	पुग्नुभयो ८७, मा आइ-
अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए ७१	पुग्नुभएको हो ६१, मा न
अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने हुन्	बस्दथे ८८
७२	आपण (निगम) हो ६१
अशोकका पालाका १२६	'आपण' को शब्दार्थ पसल हो ६१
	आपण भन्ने एक निगममा ८६

आपत्ति भयवग्गो २२८

उग्गाहमान ५३, ५५, परिव्राजक
५३, ५५, ५७, ५८, परि-
व्राजकसँग ५८, परिव्रा-
जकको ५३, परिव्राजकको
बाब ५५, परिव्राजकले
५३, ५८

उत्तर कुरुमा गई २२१

उत्तर जनपदतिर २३२

उत्तरापथमा २१७

उत्तिय ६१, ६२, गृहपति ६३,
गृहपतिका साथ ६३,
नामका केही व्यक्तिहरू
६१, थेर ६१, ६२, थेर-
गाथाबण्णना ६१, ६२,
परिव्राजक ६०, ६४,
परिव्राजकले ६०, ६३,
६४, परिव्राजकलाई ६६,
परिव्राजकको कुरामा ६६,
परिव्राजकको कुरामा
१८०, भिक्षु ६२, भिक्षुले
६३

उत्तियबाबसुत्तं ६३

उत्तियसुत्तं ६२, ६३, ६४

उदानटुकथाले २२२

उदायिको कुमार्ग २०२

उदायिले २०२

उदायि (लाल) ले २०२

उदुम्बरिकाको धाराममा १३०

उदुम्बरिकाको परिव्राजकाराम
१३४, मा १२७, १३३

उदुम्बरिकसीहनाबसुत्तं १३३

उदुम्बरिकसुत्तं १३३

उदुम्बरिकसुत्तवण्णना १२७

उपक ७२, आजीवक ६८, ६६,

आजीवकको प्रश्न ७३,

आजीवक गए ७६, आजी-

वकलाई ७३, आजीवकले

७३, को नाम ७२, को

पुत्र ७०, लाई ७०, ले

६६, ७०, ले अनागामी

फल प्राप्त गरे ७१, ले

जवाफ दिएपछि ७१, ले

सोधेपछि ७१, को धार्या

पनि ७२, डेरामा फर्क

६६, नामका केही व्यक्ति-

हरूको नाम ७२, बस्ने

ठाउँमा गई ६६, सँग भेट

गनले ६६, श्रावस्तीमा

पुगी ७१

उपकाजीवक सम्बन्धी उक्त कुरा

७२

उपविकलेससुत्तं १२३	कपिलवस्तु नगरमा ६२
उत्पलवर्णा १६०	कपिलवस्तुमा ६१, १२६
उपालिब्रह्मगो ६४, ६८	कम्मवखन्धकंमा १०३
उपालिसूत्रको अनुवाद २००	कलन्दक १६६, निबापमा ३, १७
उपालिसूत्रमा २००	कश्यप ६२
उहञ्ज २७, नगरको २५, नगर- वासी २३, मा भेट गरे २४	कस्सप १, ३, ८, १४, ४८, ले ७, ४८, सीहनादसुत्तं २३, २७
उरुवेल वनमा ७३	काल भनी भनिएको हुनु ६८
ऋषिपतन मृगहायतिर ६८	कालबाहु जातकमा १६६
एककनिपातवण्णना २१८, २२०	काश्यप बुद्धको पालामा २२६
एकशाल (नामक) ५५	काश्यप बुद्धको शासन २२०, मा २२२
एकशाल ५७, नामक ५८, भन्ने घरमा ५३, १६५	काशी-कोशलवासीहरूद्वारा १५६
एकशालक ५६, भन्ने १६८, १६९	काशी देशमा जाँदछु ७५
एकादसम पाचित्तियं १२६	किम्बिलका साथ १२३
क, ख	कुक्कुरवतिकसुत्तं २६
	कुण्डलिय परिव्राजक ८०, को प्रश्न ८१, ले ८१, ८५
कण्णकत्थल २३, २५, २७	कुण्डलिसुत्तवण्णना ८३
कन्दरक परिव्राजक ७७, ७८, को उद्धार ७८, ले ७८, ७९, सुत्तं ७८	कुण्डलियसुत्तं ८१
कन्दरकसुत्तवण्णना ७८, ले ७७	कुण्डी नगरको १६६
कपिलवरतुको १२६	कुमार काश्यप भए २२१
कपिलवस्तु गएका धिए ६१	कुमार काश्यपकी माताको कारण- मा १३१
	कुशीनगरवासीहरूद्वारा १५६

कूटागारशालामा १११, १३७,

उभिएँ १५२

केणिय जटिल ८६, ९३, ९४, का

कुरा ९३, का बीच ८८,

का श्रद्धापात्र ८८, को

आश्रम ९५, को आश्रममा

९०, को आश्रममा पुगे

८९, को पेय दान ९१,

लाई ८८, ९३, लाई यस्तो

साग्यो ९२, ले ८७, ८८,

८९, ९०, ९१, ९२, ९३,

९४, ९५, सेल ब्राह्मण

प्रति ८८

केणियजटिलवत्यु ९१

केणियसँग सोधे ८९

कोकनुद परिव्राजक ९७, को प्रश्न

९८, पनि ९८, ले ९७,

९८

कोशल राजाको ५३

कोशम्बीको ११२, १२३

कोसियजातकमा ११७

कोशम्बीको ११०, संघभेद गराउने

काममा २२८

कोशम्बीबाट निस्कनु भई १२३

कोशम्बीमा १२३

खण्डदेव ७२

ग, घ

गगगरा ७८, महिषीद्वारा ७८

गन्धार राजकुलमा २२२

गया र बुद्धगयाको बीच ६८

गया र बोधिवृक्षको बीचमा ७३

गिञ्जजातकमा १०४

गुत्तिलविमानमा ११८

गुत्तिलविमान कथामा ११८

गृद्धकूट पर्वतमा ४७, १३३

गोतमबुद्धवंसवर्णना १०३

गोधिक ६१

घटिकारसुतं ७१, ७२

घोषिताराम ११०, ११२

च, छ

चङ्गी आदि ब्राह्मणहरूद्वारा १५९

चतुपञ्चासमपाचित्तियं १०३

चम्पक नगरको आसपासमा ७८

चम्पक वन थियो ७८

चम्पाको गगगरा ७८

चम्पा नगरको गगगरा ७७

चम्पा नगरमा बस्ने हुन् ७७

चापाथेरीगाथा अट्टकथा ७२

चापाथेरीगाथावर्णना ६८

चित्त गृहपति ६, ११, का ११, का एक साथी ६, का गृही साथी २५, मा १३, लाई १३, ले ६, ११, १३, ११२	छन्नवग्गो १०५ छन्नसुत्तं १०३, १०४, १०५, १०६ छन्नोबाद सूत्रमा १०४
चित्तहृत्थि सारिपुत्र १८२, १६७, ले १६३, १६६, १६७	ज, ठ
चित्तसंपुत्तं ११ चूलगोसिङ्ग सूत्रमा १२३ चूलहृत्थिपद्मोपमसुत्तवर्णना १५४, १५७, १६०	जनपदकल्पाणी १८५, को उपमा १८५, लाई १८६ जवा वा छवा (चापा) भन्ने छोरी थिई ६६
चूलहंसजातकमा १०४ चेतपुत्र थिए १०४	जबालाई पाएमा बाँच्नेछु ७० जवाले ६६, ७०
छन्न १०३, १०४, को कुरा उल्लेख भएको छ १०५, हो १०२, स्थविरको हो १०५, परि- व्राजक १०२, १०६, परि- व्राजकले १०६, परिब्बा- जकसुत्तं १०५	जाणुस्सोणि ब्राह्मण १५४, १५७, १६३, ले १५४, १५७ जालिय १४६, ले १३६, १४५, १४६, १४६, १५०, १५१, १५२, गए १४५, परि- व्राजक ११०, १११, १३६, सुत्तं ११२, सुत्त- वर्णना ११०
छन्नत्येर गाथा १०५ छन्नत्येरगाथदृकथा १०३ छन्नत्येरसत्थु १०४ छन्नत्येरसुत्तं १०५ छन्नमिक्खुवत्थुमा पनि पाइन्छन् १०३	जेतवन २२४, बाट निस्की १५४, १५७, २३३ जेतवनाराम ग्रहण गर्नु भएको बेलामा १३०

जैतवनाराममा ५३, १०२, १०६, १२२, १५७, १६८, २३१, बसिरहनु भएको थियो ५५, गई १५४	११६, परिव्राजकले ११६, १२१ तिम्बरुहित्थ ११७ तिम्बरुर्थानि ११७ तिम्बरु नारब ११८ तिम्बरुसक ११८ तिम्बरुकसुत्तं ११७, ११६ तिण्डुकखाणु परिव्राजकाराम १४२ तिन्दुकखाणु १४६, परिव्राजकाराम १११, परिव्राजकाराम हो १४२, भन्ने परिव्राजका- राम हो १४१, १४२ तिन्दुकखाणुक १४४, परिव्राजका- राममा गए १३५ तिन्दुकाचौरको १६८, १६६ थेरगाथापालि १०५ थेरगाथदुकथा २२१
जैतवनाराम भित्र गई ७१ जैतवनाराम हो त्यहाँ गए २३३ ठाणा भन्ने जिल्लामा २१८	
त, थ	
तपोदा ६८, हो ६८, (तातो पानीको कुण्ड) हो ६८, मा शरीर नुहाई ६८	
तपोदाराममा ६७ तम्बडाठि चोरघातिक २२५ त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भए १३६	
त्रयस्त्रिंश देवलोकमा उत्पन्न भएको छु १३६	
तक्षशिलाका २२१ तारुबख ५६ तिन्दुकचौर ५६, को ५५, ५७, का ५८ तिम्बरु ५६ तिम्बरुक ११७, परिव्राजक ११६,	द, ध, न दम्बमल्लपुत्तथेर अपदानं २२० दम्बमल्लपुत्र भिक्षु भए २२१ दाहचौरिय २१८, को २३४, को मनमा २३१, को आत्म- कथा २२६, को मृत्यु भएको देखनुभयो २३५,

भन्ने २१६	१३०, १३१, कप्पसुत्तं
दारुचीरियत्थेरवत्थु २१८, २२०, २२६, २२७	१३०, कप्पसुत्तवर्णनाले
दारुपत्तिक ११२, का अन्तेवासी	१३१, जातकं १२६,
११२, १४५, १४६, १४६, १५०, १५१, १५२, का	१३१, थेर १३१, थेरगाथा
शिष्य १३६	१३१, परिव्रानक १२७, १३४, परिव्रानजकका १२७, परिव्रानजको आराममा
दूरेनिदान १२६	१२८, परिव्रानजकले १२७, १२८, मिगजातकं १३१,
देवदत्तको कारणमा १३१	राजा १३१, ले सोधेका
देवदत्तसुत्तवर्णना १५५	कुरा ४७, आमणेर १३०, आमणेरका पिताको नाम
धम्मिकसुत्तं १३१	१२६, आमणेरको नाम
न्यग्रोध १३३	हो १२६
नन्दिय १२२, १२३, उपासक	निग्रोधत्थेरगाथटुकथा १३०
१२३, को १२३, स्थविर-	निग्रोधाराम बनाएका थिए १२६
का कुरा १२४, परिव्रानजक	निदानसंयुत्तं ३, ११६, मा ११७
१२२, १२४, १२५, परि-	निवापमा १६६
व्रानजकले १२५, १२६, मिगराज जातकं १२४	
नन्दियत्थेरगाथा १२४	
नन्दियसुत्तं १२५	प, फ
नन्दियसुत्तवर्णना १२२	
नागबनिक १५६	पञ्चकङ्क थपित ५३, ५७, ५८, ले
नादिकमा १२३	५४, लाई ५७, ५८
नाला भन्ने गाउँमा ६८	पञ्चकङ्क स्थपित ५७
निकखन्तसुत्तं १३०	पञ्चविगियकथा ७२, ७३
निग्रोध १२६, १३०, १३३, कप्प	पञ्चसतिकखन्धकमा १०३

पच्चोरोहवग्गो ५७	पिलोतिक परिव्राजक १५४, १५६,
पण्डितवर्गमा १०५	१५७, लाई १५४, १५७,
पराभवसुत्तमा ११७	१५८, ले १५५
पलगण्ड ७२	पुक्कुसाति ७२, राजा २२५, राजा
प्रसेनजितादि कोशल १५६	भए २२१
पाचोनवंसदाय १२३	पुण्णत्थेरगाथट्टकथा २१८
पाथिकपुत्र १३६, १४५, को १३५,	पेसलसुत्तं १३०
को आराममा १३५,	पोक्खरसाती ५६
१४०, को चित्तलाई जानेर	पेस्स माहुते पुत्र ७८
१३६, चुडिएलान् १४५,	पेस्स माहुतेसंग ७७
लाई १४५, ले १३५,	पोट्टपाइ १६६, १६७, कहाँ नानु-
पराजित भए १४५, परा-	भवो १६८, केटा १६६,
जित भई १४५, १४६,	परिव्राजक १६५, १६८,
संग १५०	१६६, १८२, परिव्राजक-
पाथिकसुत्तं १११, भा २६	को कारणमा ५६, परि-
पाथिकसूत्रबाट १३७	व्राजकलाई १७०, १८१,
पायासिराजञ्जसुत्तवण्णना २२०	परिव्राजकले १६६, १७०,
पारिलेद्य वनमा १२३	१८२, १६६, सुत्तं १६७,
पावाका ६१	सूत्रमा २००, सुत्तवण्णना
पासरासिसुत्तं ७२	५७, सुत्तवण्णनाले ५७,
पासरासिसुत्तबाट ७३	६१
पासरासिसुत्तवण्णना ७२	पोतलिय परिव्राजक २१३, २१४,
विड्ढियो ७२	लाई २१४
पिलोतिक थियो १५४	पोतलिपुत्र २०२, परिव्राजक १६८,
पिलोतिक स्थविर १५६	१६६, २०१, परिव्राजकको
पिलोतिक नामहरू १५६	

- प्रश्नलाई २०२, परिव्रा-
जकलाई २०२, परिव्रा-
जकले १६८, १६९, २०१,
२०२, परिव्राजकसँग
२०१
- पोतलियमुत्त २१४
पोतलियमुत्तवण्णना ६०
कलगण्डो ७१
- ब
- बङ्कुल १७, को १६, २०, २१,
२२, को आश्रय १८, ले
१८, २२, स्थविरसँग प्रश्न
१७, महास्थविर १५,
महास्थविरका २५, महा-
स्थविरको १५, महास्थ-
विरसँग १५, सँग यस्तो
सोधे १७, सँग सम्मोदन
गरे १७, सुत्तं १५, १७,
सूत्र १६, सुत्तवण्णना १५
- बम्बदेखि २१८
बर्माको दक्षिण भागमा २१७
बाकुल १७, सुत्तं १७
बाराणसीको लागि ७३
बालकसोणकार गाउँ १२३
- बाहिय २१७, २२८, २२९, २३४,
अरहत भएको कुरा २२९,
चाहिँ २१८, जातक २२८,
भन्ने २१८, ले २१८, बा
बाहिक २१७, ले २२८,
लाई २२४, २२९, लाई
देखे २२२, देशमा २२२,
को मनमा २२३, को शब्
२२६
- बाहिय दारुचीरिय २१७, २१८,
२१९, २२०, २२२, २२४,
२२५, २२७, २२९, २३०,
२३१, २३२, २३३, २३५,
का २३१, को २३५, को
ज्यान गयो २३४, को
मनको कुरा २२३, २३१,
को शरीर २३५, को
शरीरलाई लेऊ २३५,
थिए २२३, २३१, भए
२२१, लाई २२२, २३२,
२३३, २३४, परिनिर्वाण
भए २३५, सुत्तं २२९
- बाहियत्येर अपदानं २२९
बाहियत्येर अपदानमा २१७
बाहियदारुचीरियत्येरवत्थु २३०
बाहियमुत्तं २२८, २२९, २३१

बाहियसुत्तवर्णना २१८, २१९, २२०, २२६, २२७, २३२, २३४	मच्छिकासण्डमा ९, ११ मल्लसेकरले ६९ मल्लहरूद्वारा १५९
बाहिरनिदानकथा ६२, १३०	मल्लिका देवीको ५७, १६५
बाहुवृत्ति ७२	मल्लिका महारानीको उद्वेगनामा ५३
बाहुरगि ७२	मल्लिकाको आराम ५५, ५७, १६८, हो ५७, ५८, १६८, १६९
बिम्बिसार राजाद्वारा १५९	महाकच्चान भद्रकरत्त सुत्तवर्णना- मा ९८
बुद्धगयाको आसपासमा ६८	महाकम्मविभङ्ग २००
बुद्धगयाबाट ६८	महाकम्मविभङ्गसुत्त १९९
बोज्झङ्गसुत्तं ८१	महाकम्मविभङ्गसुत्तवर्णना २१०
बोधिराजकुमारसुत्तं ७३, मा ७२	महाकर्मविभङ्गको कुरा २०३
बोधिवर्ग २१८, २१९	महाकर्मविभङ्गको व्याख्या २०३
बोधिवर्गो २२०, २२५, २३१	महाकर्मविभङ्गमा २०७, २०८, २०९
बोधिवर्गमा २२९	महाकर्मविभङ्गलाई २०३
भ, म	महापदानसुत्तवर्णनाले ६९
भगु ९२, सँग भेटौ १२३	महापदानसूत्र ६८
भद्रदेवो ७१	महापदानसुत्तं १३२
भद्रिय ७२	महालिसुत्तमा १११
भार्गव १३७	महापरिनिब्बानसुत्तंमा १०४
भारुकच्छमा २१७	महावरुण इथविरले १३०
भृगु ९२	महावेस्सन्तर जातकमा १०४
भेसज्जबद्धन्धकं ९१	
भग्नसंपुत्तं १२५	
मच्छिकासण्ड नगरमा ११	

महासमयसूत्रमा ११७, १२८
महासीहनादसुत्तं २७, ४५, मा
२३, १२६

महासीहनादसुत्तवर्णना २३, २४

महाहंस जातकमा १०४

मुण्डिय परिव्राजकका साथ ११०

मुण्डिय र जालिय ११२

मुनिमुत्तवर्णना ७२

य, र

यमतगि ६२

यमदग्नि ६२

यस कुलपुत्र ६३

राजगृहका १२७

राजगृहको ४७, ६७, तपोदाराममा
६८

राजगृहको एक स्त्रीको कोखमा
२२२

राजगृह नगरमा १

राजगृहस्थित ३, १७, १३३, १६६

राजगृहबाट निस्के १३३

राजगृहवासी हुन् १

राजगृहवासी छद्म स्थविरको १०५

राघ १६६, जातकमा १६६

रेवती १२३, विमानबत्थु १२३

रेवतीपेतबत्थु १२३

ळ, व

लंकामा ६२

लिच्छवी अमात्य गएर बोलाए
१४४

लिच्छवी महामात्य १४४, ले १४५

लिच्छवीहरूद्वारा १५६

लिच्छवीहरूलाई यस्तो भने १४०

वङ्गहार जनपद ६६, मा ७१

वङ्गहार वा वङ्गहार जनपदमा गई
६६

वङ्गीस स्थविरका गुरुको नाम हो
१३०

वङ्गीस थेरगाथट्टकथामा १३१

वच्छायन १५४, ले १५८

वज्जिग्राममा १३६

वज्जि गाउँमा बस्दछन् १३८

वज्जि गाउँमा बस्दथे १३७

वज्जिदेशबासीहरूद्वारा १५६

वम्मिकसुत्तवर्णनामा २२०

वल्लिय ६१

वाशिष्ठ ६२

वामक ८७, ६२

वामदेव ६२

बाराणसीका हुन् १२३	श्रावस्ती जाँदा २३३
वात्स्यायन १५४, १५८	श्रावस्तीतिर जाँदै थिए १५७
वासेट्टो ६२	श्रावस्तीस्थित ५५, १०६, १५७,
विश्वमित्र ६२	१६८, २३१, २३२
विशाखा आदि उपासिकाहरूद्वारा	श्रावस्ती नगर २२४, मा २२४,
१५६	मा जाँदथे १५४, मा हुनु-
वेणुवनको ३, १६६	हुन्छ २२३
वंशालीको १११, समाषद्मा १३७,	श्रावस्तीबाट निस्के ५७
समाषद्लाई १४४	श्रावस्ती भन्ने नगर छ २३२
वंशालीमा १४०, १४२, गई १४०,	श्रावस्तीमा ७१, ११६, १२५,
बसिरहेका थिए १११	१६८, गइहाले ७०, बस्रथे
वंशालीका १११, १३५	११६, पुगेका २२४
वंशाली स्थित १३७	श्रावस्तीवासी हुन् १५४
वंशालीवासी हुन् १३५	

स

श

शाक्यमुनि बुद्ध मात्र ६८	सकपञ्चमुत्तमा ११७
शुद्धावास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए	सङ्ख्य ७२
२२१, २२२	सकुलुदायी आदि परिव्राजकहरू-
शुद्धोदन राजाको दरबारको १०३	द्वारा १५६
शुद्धोदन सहित ६१	सत्तमसङ्घादिसेसमपाचित्तियं १०३
श्रमणमुण्डिक ५७	सन्तिकेनिदान १२६
श्रमणमुण्डिकापुत्र ५५, ५८	सतिपट्टानसंयुत्तमा २२८, २२६
श्रावस्तीको लागि प्रस्थान गरे	सन्धान गृहपति १२७, १३३,
२२४	१३४, लाई १३३
	समिय परिव्राजक भए २२१

सभियसुत्तवर्णनामा २२०	सिद्धार्थ राजकुमारको सारथी थिए
समणमण्डिकसुत्तवर्णना ५७, ले	१०३
५३	सुनकच्छत्त लिच्छवीपुत्र १३५,
समणमण्डिकामुत्तं ५५	१३८, १४०, १५२, १५३,
समयप्रवादक भन्ने १६८	लाई १३८, ले १३८, संग
समिद्धि १६६, २०१, को २०१, र	१५३
पोतलिपुत्र २०२, लाई	सुनापरन्त जनपदमा २१८
१६६, २०१, ले १६८,	सुप्पबुद्धकुट्टि २२५, बत्थु २२५,
२०१, २०२, थिए त्यहाँ	सुत्तवर्णना २२५
गए १६६, संग १६८,	सुप्पारक २१८, नगरमा २१६,
१६६	भन्ने २१८, भन्ने ठाउँमा
सलायतनसंयुक्तं २२८, मा १०५	२३१, भन्ने नगर २१८,
सहस्सवर्ग २१८	बाट २२४, बाट गए
सहस्सवर्गमा २३०	२३२, बाट पूर्वोत्तर बिशा-
सहस्सवर्गो २२०	को २२३, बाट श्रावस्ती
साकेतको ८०, ८१	१२० योजन छ २३२,
साकेतवासी हुन् ८०	बन्दरगाहमा २२३, बन्दर-
सानुवासी पर्वतमा १६६	गाहको किनारमा २१८
सानुवासीपेतवत्थु १६७	सुबाहु ६१
सामञ्जसूत्रको अनुवाद १७२	सुमद्र भन्ने राखिएको थियो ७०
सामञ्जसुत्तवर्णना ४१	सुभूतित्थेर अपदान ११७
सारनाथ ६८	सुमन १२६
सारिपुत्र स्थबिराबि १६०	सुमना १३०
सालिकेदार जातकमा १०४	सुवर्णभूमि भनेको २१७
सिद्धार्थ कुमार जन्मेको दिनमै	सुवर्णभूमिमा २१७
१०३	

सुवण्णमिणजातकमा १०४

गनेछु दद, ले द६

सूनापरन्तको राजधानी हो २१८

सेलसुत्तमा ६३

सेतु माणव ६३

सेलसुत्तवण्णना द६, द७, ६०, ६१

सेल ब्राह्मण दद, द६, ६०, पनि

सोणवग्गले २२५

दद, लाई पनि निम्तो

सोपार २१८

शब्दावली

अ

११२

अर्काको दृष्टिलाई १६१

अर्काको हानी गर्छ १०७

अर्काको हित पनि १०७

अर्काले प्रकाश पार्नु पर्दैन १५६

अर्कुशल २१२, कर्मलाई २१२,

कर्मले २१२, र अर्कुशल

मानिन्छ ३०, गरेको हुन-

सक्छ २१०, बाट अलग

भई ४२, १७३

अर्कै आत्मा हुनेछ १७६

अर्कै संज्ञा १७६, र अर्कै आत्मा

१७८

अर्कै अर्कै जीवनमा दिने कर्मफल-

हरू २१०

अर्कै जीव हो ११४, १८२

अर्कै जीव अर्कै शरीर ६५

अर्कै जीव र अर्कै शरीर हो ११०,

अर्कै शरीर हो ११४, ११५, १८२

अर्कै संज्ञा र अर्कै आत्म हुन्छ १७८

अर्कै संज्ञा हुन्छ र अर्कै आत्मा १७८

अर्कै जीवनमा फल दिने कर्म २१०

अग्रस्थानमा २२७

अङ्गप्रत्यङ्ग भएको १७८, १७६,

१८६

अचेल भएर पनि ३८

अचेलक १४५, भएर पनि ३५

अज्ञे समय छ १६८

अष्टपानको अनुज्ञा दिन्छ ६५

अणुमात्र दोषमा पनि ४०

अन्तवान लोक ६६, भन्ने मात्र

६५, हो १८०, हो भनी

१८२

अर्थकामी २२२, २३१

अर्थ पनि अनर्थ पनि बुझ्नुपर्छ ५१

अर्थवादी ३२

अर्थयुक्त १८०, छन् १८१, १८४,
छन १८३, व्यञ्जन युक्त
६२

अर्थ संहित कुरा २२७

अर्थ हो ५२

अविनादायी हुन्छ २०३

अविनादानबाट विरत रहन्छ २०४

अविनादानबाट विरत थियो २०५

अदुःखमसुख २०२, वेदनीय २०२

अद्वेषी हुन्छ २०४

अन्धकार पनि छन २३६

अन्धकारमा तेलको दियो ७,
बालिदिदा ८५

अन्धकारमा बत्ति बालिदिदा १६७

अधर्म पनि धर्म पनि बुझ्नुपर्छ ५१

अधर्मलाई पनि धर्मलाई पनि बुझी
५२

अधर्म हो ५२

अधर्म पनि धर्म पनि बुझ्नुपर्छ ५२

अन्धा १८३

अधार्मिक परिषद् ५१, प्रसन्न हुन्छ
५१

अधार्मिकवादलाई ५१

अधार्मिकवादले ५१, अधार्मिक-
वादलाई ५१

अधिजुगुप्सा बारे ४७

अधिजुगुप्सा विषयमा ४७

अनगारिक भई १४, २१, ४०,
४८, १६२, १६३

अनन्त जीन ७५, भन्ने कहाँ छन् ?

७१, भन्ने साथी छन् ७०

अनन्त जीन नै हुनसक्छौ ७५

अनन्तवान लोक हो १८२

अनर्थ पनि अर्थ पनि बुझ्नुपर्छ ५२

अनर्थलाई पनि अर्थलाई पनि बुझी
५१

अनर्थ संहित २२७

अनर्थ हो ५२

अनभिध्यालु २०४

अन्यतीर्षिय २०२, भएका ७, ४८,
भएकाले ७, हक ५७,
परिव्राजकहरू ४५, ४६

अन्यदृष्टिकले १२८

अन्य भक्तिकले १२८

अन्य सिद्धान्त हुनेले १२८

अनागामी फलमा प्रतिष्ठित भए
२२१

अनागामी भएका स्थविर २२१

अनागामी भई २२२, २२३

अनुत्तर ६१, ब्रह्मचर्यको फल १६३

अनुकम्पक २३१	अम्बपान ६५
अनुकम्प र अर्थकामी २२२	अव्याकृत प्रश्न १७६
अनुपम शास्ता हुँ ७५	अव्यापाद ३५, ३६, ३८
अनुपूर्वाभिसंज्ञानिरोध १७१, १७६	अमब्ब २१२
अनुत्तर ब्रह्मचर्यवास ४८	अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई १७३
अनुमोदन गर्नुभयो ६०	अभिधया बौर्भनस्यलाई ८४
अनुमोदन गरे भनी १६५	अभिनन्दन गर्नुभयो २१२
अनुयोग गरी २०४	अभिनन्दन गरे २०१
अनेक प्रकारका ५२	अभिनन्दन पनि नगरी २०१
अनेकांशिकरूपले १८३	अभिप्रसन्न हुनु भएको १५८
अपरापरिच देवतीय २१०	अभिवादन गरी ७८, २०१
अपराण्ह भइसकेको थियो ८७	अभिवृद्धि हुने छन् १८६
अपाद हुनसक्ने कारणलाई मतमा राख्नुभई ८८	अभिसंस्कार गरे भने १७५
अप्रतिस्थित हुन्न ८३	अभिसंस्कार पनि नगर्नु १७५
अप्रमत्त भई १६७, २०४	अभिसंस्कार पनि गर्बेन १७६
अप्रमाणिक हुन्छ १८५, १८६, १८८	अभिज्ञा २००, द्वारा ३६, को निमित्त १८४, को निमित्त छ १८०, १८१
अप्रमाणिक हुन्न त ? १८६	अभिसंज्ञानिरोध १७०, १७१, बताउंछुन् १७१
अप्रमाण हुनको निमित्त यो ठीक छ १०६	अभिज्ञा साक्षात्कार गरी १४, ३५, ४८, १६३, १६०, १६१, १६७
अप्रसन्न हुन्न ८३	अमानुषीय विशुद्ध दिव्यशक्षुद्वारा २०४
अपाय दुर्गति २०३, २०४	अमृत-भेरी बजाउने छु ७५
अपायभूमि ७५	
अपायमा जाने व्यक्ति १५३	
अब उप्रान्त ४८	

अयोध्य ५८

अरहत्त्व (अञ्जा) प्राप्त गरे २१,
२४, २२१

अरहतफल संज्ञा १७८

अरहत् भई परिनिर्वाण भएको कुरा
२२६

अरहत् भए २२५

अरहत् प्राप्त गराइदिनु भएको
थियो १६६

अरहत् सम्भक्त्सम्बुद्ध ३६, ६१,
कहाँ हुनुहुन्छ ? २३२,
हुनुहुन्छ ८७

अरहन्त २१६, २३१, हक छन्
२१६, हुँ २२३, हुँ भन्ने
धारणा २२२, हुने २३२,
हुने कुनै छन् के ? २२३,
होलान् ६६, ह्वी २२३,
पनि हुनुहुन्छ २२३, पनि
होइनौ २२०, भन्नथाले
२१६, भन्नेहरू यस्तै हुँदा
होलान् २१६, भयो १६३,
नभइकन पनि २२२,
नभएर नै १६३, नभइकन
नै २२३, मार्गमा २२०,
२३२, मार्गमा लागेका
२३२, मार्गमा लागेका

छन् २३१, मार्गमा नै
छौ २२३, मार्गमा नै
लागेका छौ २३२, मार्गमा
जाने हुन् २२०, हक मध्ये-
मा ४८, हक मध्ये एक
हुनुभयो ८, १४, २१, हक
मध्येमा एक भए १६७,
हक भने छन् २१६

अरू अरू जीवनमा भोग्नुपर्ने २१०,
कर्म २११

अरूणोदय हुने गरी २२४

अरू जीवनमा भोग्नुपर्ने कर्म २१२
अरू तुच्छ हुन् ६४

अरूपाबचर ७४, भूमिलाई भनिए-
को हो ७५

अरूपी शरीर १६३, १६४, १६५,
प्रतिलाभ हुन्छ १६६,
ग्रहण १८६, ग्रहण हो
१६१, १६२, ग्रहणबाट
१६०

अग्लो १८६

अग्लो छ १८८, १६२

अवर्णनीय पुरुषको अवर्णन २१४,
२१५

अविदयाको कारणबाट ६, १२०

अविदचारं निरवशेष १२०

आ

अविदचारस्रववाट ४४

अशाश्वत लोक हो १८०, भनी
१८२अशाश्वत लोक मात्र सत्य हो अरु
तुच्छ हुन् ६६, १००अशाश्वत लोक भन्ने मात्र सत्य र
अरु तुच्छ हुन्त ? ६४

अश्रमण भएर नै १६३

असंज्ञी हुन्छ १७०, १७१

असत्य र अयथार्थ २८

असल कर्महरू छैनन् २०६, २०६

असल कर्महरू छन् २०६, २०८

असौकोटि धन ८६

असी वर्ष भित्र १८, १९, २१

८० वर्ष पुगेपछि १५

असी वर्ष भयो १७

८० वर्षसम्म १५

८० वर्षको उमेरमा १५

असेवनीय र असेवनीय मानिन्छ
३०

अहंभाव बढ्यो १४८

अहिले पनि म छु १६४

अहिले यो समय होइन २३३

अहो पण्डित ! अहो पण्डित ! ५१

अज्ञान कारक हो १०७

आइमाईको गीत स्वरमा ६२

आउँछु आउँछु भन्दा १३६

आउन सक्दैनन् १४५

आउन सक्नेछैन १३८, १४५

आऊ भिक्षु २२६

आऊ भिक्षु भन्ने वाक्यद्वारा ८७

आउनुहोस् १६६

आकाश अनन्त हो १७४

आकाशानन्त्यायतन १७४, सुख
१७५

आकाश मार्गवाट ६८

आकिञ्चन्यायतन १७५

आर्क आत्मा हुनेछ १७६

आर्क संज्ञा १७६, र आर्क आत्मा
१७८

आँखा हुनेहरूले ४७, ८५, १६७

आगति २६

आधा बाटो जानेछु १३८

आइ तान्नेछु १४६, १४७

आइ तान्यो १४६, १४७

आइ तान्दा १४८

आइ सुकाउँदा ६८

आचरण पनि गर्छु ४६, ४७

आचरण गर्दैनन् ४६

- आश्रय र अद्भूत धर्म हो १८, १९, २०, २१, २२
- आचार-गोचरले सम्पन्न भई ४०
- आठवटा देखाउनेछु १३७, १३८
- आतप्त गरी २०४, २०६
- आतप्त युक्त ८४, भई २१, १९७, भई बसिरहँदा १३
- आतप्त सम्पन्न १६२
- आदिकल्याण ९२
- आदिब्रह्मचर्यको निमित्त उपयुक्त छ १८०, १८१, १८४
- आधा अथवा ६६, ६७
- आपनं हातले ९३, ९५
- आपनं सिद्धान्त सम्बन्धी कुरा सोध १२८
- आप २३६
- आपसे आप उत्पन्न भएको ४, हो १२०, हो त ? ५
- आफँले जान्न सकिन्छ ३१
- आत्मा १८४, अर्को हो १७८, हो १७०, १७९, १८०, लाई जान्नुहुन्छ १८४, सुखी १८६, सुखी र निरोगी हुन्छ १८८, भनी ठान्दछु १७८, १७९
- आर्यअष्टाङ्गिक ३२, मार्ग हो १०८
- आर्यशीलस्कन्धले सम्पन्न १७२, भई ४१
- आर्यज्ञान दर्शन विशेषता १२
- आयुष्मान्को नाम के हो ? १००
- आयुष्मान् बाहिय २२८
- आयुष्मान् महाचुन्द १०४
- आयुष्मान् समिद्धि बसेका थिए १९८
- आयुष्मान् सारिपुत्र १०४
- आराम ५७, बाट आराममा ८१, बाट भागेर १११, मा ५७, १११, वासी हुँ ८१
- आरोप लगाए १२८
- आरोप लगाउनु भएको छ २२८
- आवाह-बिवाह छकि क्याहो ? ८९
- आसन चाकमा टाँसियो १४५, कि क्याहो ? १४३
- आसनबाट उठ्न पनि सकेनन् १४३, १४५
- आसनबाट उठ्न पनि सक्दैनन् १४५, १४६, १५२
- आसनबाट उठी १४४
- आसनबाट चलाउन सकेनन् १४९, १५०, १५१, १५२

आसनबाट उठेर गए ६४	उच्छेदमा पर्छ ६
आसनबाट छुटाउन सक्नेछैन १४५	उच्छेदवाद हुन्छ ११०
आसनबाट फित्कक नचस्पी १३६	उज्यालोपन देखेर २२३
आसन बिच्छयाइएको छ १६६	उतनाघरिमै २२४
आसनमा टाँसियो कि क्याहो १४३	उत्तमतर छ २१५
आस्रवहृक् ४३, क्षीण भई २२५, को क्षय हुने ४३, बाट २३४	उत्तमतर लाग्छ २१५
आस्रव क्षय गरी ३४, ३५, ३६	उत्तमतर हो २१५, २१६
आस्रव क्षय ज्ञानमा ११५	उत्तम शीलको बारेमा चाँहि ४४
आक्षेप गर्दै १२७	उत्तर पनि दिन्छन् ४६
इ	उत्तर दिंदैनन् ४६
	उत्तर दिन सक्दैनन् ६६
	उत्तरासङ्ग एकांश पारी १६३
	उत्तरीय मनुष्यधर्म ११, १२, १३, १३७, १३८, १४०, १४१, १४२, ऋद्धिप्राप्तिहार्य १५३
इच्छानुसार बसी ७३	उदान प्रकट गर्नुभयो २३५
इन्द्रियहृक् अति परिशुद्ध छन् ७३	उद्वान ५७, बाट उद्वानमा ८१
इन्द्रिय हीन नभएको १७८, १७९, १८६	उद्धार गरी १५२
इन्द्रियहृक्मा संयमी भई ४०	उद्गाद गरिरहेका ५८
इन्द्रिय संयम ८३, ८४	उपस्थान मर्थे १५४
उ, ऋ	उपपज्ज वेदनीय २१०
	उपमाद्वारा १५०, पनि १५१, १५२
उकेलनको निमित्त १६२	उपमा बताउनेछु ६६
उखुको रस अनुज्ञा दिन्छु ६५	उपशान्तको निमित्त १८४, छ
उच्छेदत्रादमा पर्ने ११६	

१८०, १८१
 उपसम्पदा गराउनु भएको थियो
 २४
 उपसम्पदा गरेको कुरा २०
 उपसम्पदा पाउन पाए १३
 उपसम्पदा प्राप्त गरे ४८
 उपसम्पन्न भएर ४८
 उपहार त लंजानुपर्ला ८७
 उपहास गर्छन् २८
 उपासकगणहरूद्वारा १५६
 उपासकत्वमा गएको ११२
 उपासक हो भनी २१६, धारण
 गर्नुहोस् ८५
 उपासना गर २२४
 उपेक्षा परिशुद्ध १७४, भएको ४२
 उपेक्षा भनेको नं सुन्दरतर हो २१५
 उपेक्षामुख १७४
 उपेक्षित भई १७३
 उद्वेग लाग्यो २२४
 उही जीव हो ११४, ११५, १८२
 उही जीव र उही शरीर हो ११२
 उही जीव उही शरीर ६५, हो
 ११०
 उही शरीर हो ११४, १८२
 ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनु योग्य छ
 १३७, १३८

ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउँछन् १४२,
 भने १३५
 ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनेछौं १३६
 ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनु उचित
 हुनेछ १४२
 ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनुभयो १५२
 ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउन सक्छु १३५
 ऋद्धिप्रातिहार्यको प्रदर्शन हुनेछ
 १४०, १४१
 ऋद्धिप्रातिहार्य हेछौं भने १३५
 ऋद्धिमय पात्र-चीवर उत्पन्न हुने
 २२६
 ऋद्धिविघ्न ज्ञानको निमित्त ४३
 ऋद्धिहरूले पनि ८७

ए, औ

एउटा देखाउँछन् भने १३८
 एउटै चीवर लगाई ६८
 एकछाक मात्र खाएर २३
 एक छेउमा बसे ६३, ६५
 एकजना २२१, २२२
 एकजना मल्ल राजकुलमा २२२
 एक बुद्धको समयसम्म २२१
 एक रात बिताई २३२
 एक शिक्षाबाट एक संज्ञा १७२,

१७३,	१७४,	१७५,	कष्ट नदिई २२६
निरुद्ध हुन्छ १७४			कतिचोटि १८
एक संज्ञा उत्पन्न हुन्छ १७५			कति धर्मले निर्वाण पुगिन्छ १२५
एक संज्ञा निरुद्ध हुन्छ १७५			कथा २२६
एकहृत्तां मात्र २१			कप्प १३१
एकान्तरूपले १८४			कपाल १५६, लिई २१६
एकान्तरूपले सुखदायी १८५,			कमण्डलुधारी परिव्राजक हुन् १५६
१८६, १८८, लोकमा			कर्मण्य भएपछि ४२
१८७			कर्म २११, २१२, थरी थरीका
एकान्तरूपले सुख भएको १८७			हुन्छन् २१०, पनि हुन-
एकान्तरूपले सुखी आत्मासाई १८७			सक्छ २११, ले प्रभावित
एकान्तरूपले आत्मा सुखी १८८			पार्न सक्ने २१२, हरू
एकान्तवास गरी १६७			जम्मा १२ प्रकारका छन्
एकान्तवासमा बसी १६२			२१०
एकाग्र गरी १७३			कराउँदै १६६
एकांशिक धर्मवेशना १८२, १८३			कल्याणकर हो ६२
एकांशिकरूपले १८३, १८६, धर्म-			कल्याणधीति शब्द फंलिरहेको छ
हरू बेशना १८४			६१
एकै गाँस मात्र खान्छ ३३			कल्याणको निमित्त ८७
झोपघो दिने कर्म ४१			कसरी अभिसंज्ञानिरोध हुन्छ १७०,
			१७१
क			कसको उद्देश्यले तिम्रो प्रव्रजित
			भएका ह्यौ ? ७३
कच्छिगर फाल्ने ठाउँमा २२६			कसको धर्म तिम्रो रचाउँछौ ? ७३
कच्छमा जन्मेको भनी २१७			कहाँबाट आइरहुनु भएको हो
कष्ट दिएनन् २३५			१५८

कहाँबाट आएको रहेछु २२२
 काठको पात्र लिई ११०
 काठको भिक्षापात्र ११२
 काँडाहरूमा पनि सुत्छ ३३
 काँडाहरूमा सुत्ने ३३
 कामविषयबाट छलग भई ४२,
 ११२, ११४, १७३
 कामसंज्ञा १७३, उत्पन्न भएको
 कुरा १८, उत्पन्न भयो त
 १८
 कामावचर ७४
 कामालव ४४, बाट ४४
 कायकर्म तुच्छ हो १९९, २००
 कायकर्म र वचोकर्म तुच्छ छन्
 १९८
 काय र चित्त स्थिर रहन्छ ८३,
 ८४
 कायले दुश्चरित्र गर्छ १०७, १०८
 कायदुश्चरित्रलाई त्यागी ८४
 कायबन्धन २०१, मनः कर्म गर्दा
 २०२
 कायसुचरित्र भाविता गर्छ ८४
 कायमा कायानुपश्यी भई विहार
 गर्छ ८४
 कालदादी ३२
 कालोवर्णका थिए ६८

काषायवस्त्र धारण गरी ४०
 किन बताउनु भएको हो त ? १८१
 किनारमा लेटी २१८
 कुटिकामा १९९
 कुन चाहिँ अधर्म हो र कुन चाहिँ
 धर्म हो ५१
 कुन भिक्षुहरूमध्ये ९९
 कुन व्यक्ति २१५
 कुनै कर्मफल २१०
 कुनै पनि भिक्षुलाई २२६
 कुनै लोकमा हुन्न २३४
 कुम्भदासीले ३५, पनि ३७, ३८
 कुलपुत्रहरू ४८, १९७
 कुबामा १४८
 कुशल कर्मलाई २१२
 कुशल र कुशल मानिन्छ ३०, ३१
 कुशल धर्महरू परिपूर्ण हुन्छ ५२
 कुशल (भबब) कर्मले २१२
 कृष्ण मानिन्छ ३०
 कृष्ण र कृष्ण मानिन्छ ३१
 कृतपरप्रवादी १६०
 के कुरा गर्दै बसेका थियौ १७०
 केही छल्ल नामहरू १०३
 के दोष देखेर १०२
 के बताउनु हुन्छ त ? १८१
 के बताउनु भएको छ त ? १८१

केलाई आत्मा भनी ठान्दछौ ?

१७८

के विषयमा कुरा गर्नुहुन्छ त ? ८२

केश दाही क्षौर ४०

केश क्षौर गर्दा गर्दै १३०

केश दाही ३३

केही काम गर्न जान्नु हुन्छ त ?

७०

केही काम गर्न जान्दिन ७०

केही छैन १७५

केही तिम्बर नामहरू ११७

केही नन्दिय नामहरू १२३

केही निग्रोध नामहरू १२६

केही पोट्टपाद नामहरू १६६

केही बाहिय नामहरू २२८

केही वेदना हुन्छ २००

कोशल राजाकी महिषी ५७

कोसेंग धर्मसाकच्छा गर्त्तान् १२७

कौतूहल शालामा १७०

ख

खर्पणका खर्पण ८७

खर्पणमा बोकाएर ६२

खरानी ३४

खादनीय र भोजनीय ६५

खादच भोज्यद्वारा ६५

खादमा राखी २३५

खाना खाएन ८७

खालीहात जान ठीक छैन ८७

खिन्न हुन्छ ८३

खुला ठाउँमा २३२

खेतको मालिक थिए १०४

खोक्रो घमण्ड १३७

ग

गल्लीलाई स्वीकार गरी १२८

गति २६, २३५, सम्बन्धी २२६

गन्धर्व देवराजाको नाम हो ११७

गर्नुपर्ने गरिसके ८, २१, ४४, ४८,

१६७

गरुकृत २३१

गलत धारणा २३१, भएपछि

२२०, लिई २२२, २२३,

लाई हटाइदिने २२२

गाईबाट दूध १६५

गडाहाहरूमा ८६

गाँस मात्र खान्छ ३३

गाँस गाँस खाने १७८, रूप १८६

गौत ६२

गुप्ताङ्ग छोपे २१८

गुह ३४	घरमा भिक्षा लिन्छ ३३
गृहस्थमा बस्न गाह्रो पर्छ ७०	घरबार छाडी १४, २१, १६२,
गृहस्थी भावमै घरहन्त भएको	१६३, १९७
कुरा ६३	घरबाट निस्की ४०, ४८
गृहपति ३७, ३८, ३९, चौबर १९,	घाटमा राखी २३५
पण्डितहरू बेखुदछु १६२,	घ्राणसे गन्ध सुँघेर ८३
पुत्र ३६, ३७, ३८, पुत्रले	घाँस र गोबर पनि खान्छन् २३
३९, वा गृहपति पुत्रले	घुम्न जाँदा ८०
११३, महाशाल १४१	घुमाउने थियो १२८
गृहीसाथी ११, १३, १७, २५	घँटोलाई घुमाउने १२८
गेहवा बस्न लगाई ८६	घोप्टेकोलाई १९६, उत्तानो पारि-
गोचरको लागि जानेछु १४६, १४७	विदा ७, ४७, ८५, २१६
गोरी १८६	घोडीहरू भएका रथद्वारा १५७
गोरुले तानेर १४५	
गोलीगाँठा समाति २२५	घ
गौतमकहाँ जान्छन् १६१	
गौतमको सिंहनाद ४४	चक्रमण गर्दै थिए २३२
गौतम कोसँग कुरा गर्दा १२७	चक्रमण गर्दै विचरण गर्नु ८१
	चक्रमण गरिरहेको देखेर २२४
	चन्द्रमाको प्रकाश पनि छैन २३६
	चतुर्थध्यान ११४, प्राप्त ४२, प्राप्त
	गरी १७४, मा बस्दछु १३
घमण्डी थिए १३५	चतुप्रत्ययहरूद्वारा २२६
घमण्डी भएका थिए १०३	चतुर्माहाभूतले १८९
घर्मा बस्नु बाधापूर्ण छ ३९	चन्दनहरू १५९
घरभित्र बसेको कुरा २०	चक्षुले रूप देखेदा ८३
घरमा बसेर ४०	

अक्षुले रूप देखेर ८३	चारंतिर हेनेछु १४६
अक्षुवान् ह्यो १८३	चिच्याउदं १६६
अक्षु हुनेले रूप २१६	चिच्याइरहेको ५८
आक १४३, आसनमा टाँसियो १४५	चित्त अघि बढाउँछ ४२, ४३, ११४
आतुभौमिक ७५, भूमिलाई ७४, भूमिहरूलाई ७५, द्वारा १७८	चित्त उत्पन्न हुने ५०
आमल खाने भए पनि ३४	चित्त झुकाउँछ ४२, ४३, ११४
आमल खाने भएर पनि ३६	चित्त प्रसन्न पाउँदैन ४६
आमल खाने हुन्छ ३३	चित्तमा चिन्तानुपश्यौ मई बिहार गछं ८०, ८४
आर अङ्गले युक्त ५८	चित्तलाई जानेर पनि हो १३६
आर किशिमका व्यक्तिहरू २१५, छन् २०३, २१४, २१५, मध्येमा २१५	चित्तलाई नहटाई १३८, १४०, १४३
आरखण्डको तीनखण्ड ६७, सम्म- लाई ६६	चित्तविमुक्ति ३६, र प्रज्ञाविमुक्ति ३४
आर चिन्हहरू छन् १५६	चित्तसम्पदा ३४, ३६, ४२, ४४, हो ४२
आरप्रकारका व्यक्तिहरू २०३, २०६, २१३	चिन्तन गर्नु १७५
आर महीनासम्म ७, ४८	चिन्तन गरे भने १७५
आर व्यक्तिहरूमध्येमा २१५	चिन्तन नगर्नु १७५, मेरो लागि वेश हो १७६
आरबटा देखाउँछन् भने १३८	चिन्तन पनि नगर्नु १७५
आरबटा देखाउनेछु १३७	चिन्तन पनि गर्दैन १७६
आरंतारबाट १८१, १८२	चिरकाल नबिर्द ४८, १६७
	चित्त नहटाई १४३
	चिन्हहरू १६०

चीवर खोज्न पठाउनु भएको हो	छेदन ४०
२२६	छोएकोलाई छोएको मात्र हुनेछन्
चीवरहरू खोज्नेछु भनी २२५	२३४
चीवर पिण्डपात्र २३१	छोटकरीमा २२५
चीवर पहिरी ३, ६५, १४०,	छोरा जन्म्यो ७०
१६८	छोरी बियो ७०
चुति २६	छोरोलाई देखेर ६६
च्युति र उत्पत्ति सम्बन्धी ४३	
चुस्थो १५१	ज
चुपलाग्नुहोस् १६६	जंगलको आश्रय लिई १४७
चुम्बन गरी ढोगे २२५	जंगलमित्र गए २१८
चूपरहनुभयो ६६	जटापाली ८६
चूलो बनाउँदै थिए ८६	जन्ताघरे २०
चंतसिक १०७	जतिञ्जेलसम्म इच्छा गर्छु ११२
चोचपान ६५	जतिञ्जेलसम्म प्रथम ध्यानमा बस्ने
चोरकथा १६६	चाहन्छु ६
चौबाटोमा बसी १८७	जनपदवासीहरूद्वारा १५६
चौरासीहजार प्राणीहरूलाई १५२	जबसम्म शासन लोप हुने छैन
	२२१
छ	जम्बुवान ६५
छन्दहरूमध्येमा सावित्री छन्द प्रमुख	जन्म क्षीण भयो २१
हो ६६	जन्मिने हेतु ६
छविवर्ण प्रति चम्किलो छ ७३	जलाऊ २३५
छाडिदिनुहोस् यो कुरा १७०	जलाइसक्यो २३५
छालाका चौटाहरू ३३	जसको निमित्त ४८, १६३

जाति (जन्म) क्षीण भयो ८, ४४,

४८, १९७

जान्दैनौं १८५, १८७

जानेछु आवुसो १४३, १४५,

१४६, १५२

जानेकोलाई जानेको मात्र हुनेछ

२३४

ज्वाला निकाली १५२

जिह्वाले रस चाखेर ८३

जीवनको अन्त जान्नु गालो छ

२३३

जीवनपछिको जीवनमा २११

जीवनभर शरणमा आएको ८५,

१२१, १२६, २१६

जूठो खाएर १५०

जूठो खाने १४७

जूठो भाँडोको पानीमा १५०

जो धर्म हो जो अर्थ हो ५२

झ

झगडापछि १२३

झूटाबाबी थिए १६८

झूटाबाबी थिए १३६

झूटो आरोप नलगाऊ २००

झूटो आरोप त लगाएनन् २८

झूटो आरोप लगाउन चाहन्छौं २८

झूटो आरोप लगाउन ठीक छैन

१६८

झूटो आरोप लगाउनु ठीक होइन

२००

ट, ठ

टर्हलिबं टर्हलिबं १६६

टाउको हल्लाउँबं ६६, ७६

टाढंबेखि १६६, आइरहेका बेखे

१५८, आइरहेका बेखेका

थिए १५७

टांसिएर बस्छन् १४५, १४६

टोकेका थिए १६५

टोकेको कुरा १६५

ठीक उत्तर २०२

ठीक छ २६, भन्छन् २६, भन्छौं

३०

ठीक छैन २६, भन्छन् २६, ३०,

भन्छौं २६

ठीक जान्दछ २०५, २०६

ठूलो हात्ती हो १६०

ड, ढ

डराउन पर्वेन १४७

डराएर १११

डाकामार्ने ४०

डालोबाट दिएको सिर्देन ३२

डुत्तं टर्हल्लिदं ८९

डुम्मी ५६

डोरी चुँडिएर जाला १४५, १५२

डोरीले बाँधेर १४५

ढाकिएकोलाई उघार्डिबिदा ७,
१९७

ढोकाबाट भित्र पस्छन् ६७

ढोकामा बस्ने पाले ६६

त

त्यतिञ्जेलसम्म ११२, स प्रथम
ध्यानमा ९

त्यस्तो समाधि प्राप्त २०४

तथागत अरहत् ११३, सम्यक्-
सम्बुद्ध १७२

तथागत मरणपछि हुन्छ १००

तथतापूर्ण १८२

तप ४५, को निन्दा गर्छन् २७,
जुगुप्सा ४५, जुगुप्साको

कुरा छ ४५, जुगुप्साको

वर्णन गर्छन् ४५

तपब्रह्मचारीको नाम हो १२९

तपजुगुप्सावादी छन् ४५

तपस्याहरू ३२

तपाईं कुन विषयमा कुराकानी
गर्नुहुन्छ ८०

तपाईं को हुनुहुन्छ ? ९७

तपाईं जान्नुहुन्न १००

तरुण भिक्षुले पनि २००

तानेर ल्याउनेछौं १५२

तालवृक्षको उचाइमाथि १५२

तालवृक्षको प्रमाणको उचाइमा गई
१५२

तालवृक्ष थियो ८६

तिर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरू १४१

तिम्बरु रत्नहरूले घेरिएको स्थानमा
५६

तिमी जस्ता १२८, भिन्नै दृष्टिकले
१७९

तिमी त्यसमा हुनेछैनौं २३४

तिमी न त्यहाँ हुनेछौं २३४

तिमी न यहाँ २३४

तिम्मी गुरु को हुन् ? ७३

तिरश्चीन कुरा ५८, १२७, गर्दै
१६९

तिरश्चीन विबद्या ४१ द्वारा ४१
त्रिपिटक-सूची १०४, १०५
त्रिदण्ड १५६, र कमण्डलु १५४,
१५७

तीर्थियहरूको बीचमा २००
तिर्थीयभेष धारण गरी २२३
तिर्थीय श्रमण ब्राह्मणहरू १४४
तीनजना भिक्षुहरू २२०

तीनवर्ष भयो २००

तीनपटक नुहाएर ३७

तीनपटक नुहाउँछ ३४

तीस वर्षका बीच ११

तीस वर्षको प्रव्रज्याभित्र १२

तीस वर्ष भइसक्यो ११, ११२

तीस वर्ष भित्र ६

ती सबै मृत्युपछि २०६

तीसौं वर्षपछि ६

स्तुति गर्छन १६०

स्तुप पनि बनाई २३५

स्तुप पनि बनाऊ २३५

स्तुप पनि राखन लगाउनुभयो २२६

तुरुन्त भोग्नुपर्ने कर्म २११

तूष्णीमावधद्वारा स्वीकार्नुभयो ६४

तृतीयध्यान १३, ११४

तृतीय स्थान गरी ४२

तेज २३६

तेजोधानु समाधिमा बसी १५२

तेजोधानु समापत्तिमा बसी २२

तेस्रो चिन्ह देखे १६२

त्रंभूमिक ७४, लोकमा ७५

तोरण भएको ६६

त्यो घचनलाई नछाडी १४५

थ

थकाईमार २२४

थाहाछैन १८, १८४, १८५

स्थूल रूपलाई १७८

स्थूलरूपी आत्मा हो १७८

स्थूलरूपी हो १७८

स्थूल शरीर १६३, १६४, १६५,

ग्रहण १८६, ग्रहण हो

१६०, १६२, प्रतिलाभ

हुन्छ १६३, १६६

थोरं वा धेरं ४०, ११३

द

दण्डरहित ४०

दबदुल ३३

दयालु ४०

दशबल १६०

दही हुन्छ १६६

- दहीबाट नौनी १९५
 दही सनी भनिन्छ १९५, १९६
 दाउरा चीर्ने थिए ८९
 दाँजन खोज्नु हुन्छ १५०
 दानपति थिए १२३
 दासीको कोखमा जन्मेका थिए
 १०३
 द्विदुग्धम्मवेदनीय २१०
 द्वितीयध्यान ११३, ११४, प्राप्त
 गरी १७३, प्राप्त गरी
 बस्छ ४२
 द्वितीय सङ्गायनको समयमा १६
 बिनको तीनपटक ३५
 दिनभरी गेरुवा बस्त्रमा बसी ८६
 दिव्यचक्षु २२२, द्वारा २८, २९
 दिवाभोजनार्थ जानुमयो ९०
 दिवाविहारको निमित्त १४०,
 १४१, १४२, १४४
 दिवाविहारको लागि १११
 दिवाविहार गर्नको निमित्त १३५
 दिव्यश्रोतधातु प्राप्तिको निमित्त
 ४३
 दिसा पिसाब ३२, गर्छन् २३
 दीर्घकालसम्म हित सुख हुनेछ
 २३४
 दुइवटा १३७, कान १४८, बाह्रा
 १४८, देखाउनेछु १३५,
 १३७, १३८
 दुइहात जोरी १६३
 दुःखस्कन्धको निश्चय हुन्छ १२१
 दुःखस्कन्धको प्रादुर्भाव हुन्छ १२०
 दुःख अनुभव गर्छं २०१
 दुःखको उपदेश गर्नुहोस् ५
 दुःख दौर्मनस्य १०७, अनुभव गर्छं
 १०७, १०८, अन्तः गर्न-
 को निमित्त ६५, ६६
 दुर्लभं टर्हलिवं १९८
 दुःख नभएको होइन २
 दुःख निरोधको मार्ग हो भन्ने कुरा
 १८१
 दुःख निरोध हो भन्ने कुरा १८१
 दुःख परकृत हो ५, त ? ४
 दुःख भनेको छ २, ५
 दुःख भनेको कस्तो हो २
 दुःख भनेकं छैन ५
 दुःख भनेको नं छैनकि क्याहो ? २
 दुःखलाई अकालि सिर्जना गरिदिए-
 को हो त ? २
 दुःखलाई आफैले सिर्जना गरेको हो
 १
 दुःखलाई जान्दछु ५

दुःखलाई जान्नुहुन्छ ? ५

दुःखलाई देख्दछु ५

दुःखलाई पनि त्यागी ४२, १७४

दुःखवेदनीय दुःख २०२

दुःखवेदनीय पापकर्म २०६, गरेको

हुन्छ २११

दुःख स्वयंकृत ४, हो ३, ४, ५

दुःख स्वयंकृत पनि ५, होइन ४, ५

दुःख समुदय हो भन्ने कुरा १८१

बुगति विनिपात नरकमा २८

दुश्चरितको फल छैन २०७

दुश्चरितको विपाक छ २०७

दुश्चरितको विपाक छैन २०५

दुश्चरित कर्मको विपाक फल छ

२०४

दुष्करचर्या गर्दथे २३

दुर्बंका बीचमा २३४

दुर्बंको हानी गर्छ १०७

दुर्बंको हित पनि १०७, यथार्थतः

जान्दैन १०८

दुर्बं लोकको बीचमा पनि होइन

२३४

दूधबाट बही १६५

दूध भनी भनिन्छ १६६

दूध मात्र भनिन्छ १६६

दूध हुन्छ १६५

दृष्टि अघिष्ठानहरू १००

दृष्टिगत हो १००

दृष्टिगत हुन् १००

दृष्टि परियुष्ठानहरू छन् १००

दृष्टिलाई १६२, मर्बन गरी हिंड-

छन् १६२

दृष्टिसमुत्घातनहरू १००

दृष्टि समुत्घातनहरू छन् १००

देखाउने छु १४२

देखेको त छैन २०२

देखेको मात्र हुनेछ २३४

देवताले पनि मलाई यस्तो भने

१३६

देवताले यस्तो कुरा भनेका हुन्

१३६

देवताहरू छन् १७१

देख्नु हुन्छ १००

देवपुत्र आएका हुन् २२२

देवमनुष्यका शास्ता ६१

देवमनुष्य सहित लोकलाई ३६

देवमन्दिरमा गई बसे २१६

देवमार सहित ११३, ब्रह्मलोकलाई

३६

देवलोकबाट च्युत भई २२१

देवलोकमै समय बिताए २२१

देवसहित ६२, मनुष्यलोकलाई ६२,

लोकमा २३२	२२६
द्वेष अग्रकारक हो १०८	धर्ममा धर्मानुपशयी भई विहार गर्छं
द्वेषको बढाउमा परी १०७, १०८	८४
द्वेष प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ १०६	धर्मयुक्त छ १८०, १८१
द्वेष प्रहाण गर्ने कुरा १०६, बता- उँछौं १०६	धर्मयुक्त छन् १८४
द्वेषमा के बोध देखेर १०६	धर्मयुक्त छैन १८३
द्वेषले दुष्ट भई १०७, १०८	धर्म र अधर्म बुझ्नुपर्छ ५०
द्वेषमा देखेर १०८	धर्मलाई थोरै वा धेरै मनी २२७
द्वेषी हुन्छ २०४	धर्मबादी ३२
दोश्रो बिन्हु देखें १६२	धर्मबिनयमा २१
बोध १०८	धर्मबिनयलाई छाडेर नै गए १५३
दोर्मनस्य १७४, पनि हुन्न ८३	धर्मबिचय सम्बोध्यङ्ग भाषिता गर्छं ८४
ध	धर्म हो ५२
	धार्मिक कथाद्वारा ६३, १५२, १६१, १६२
धन ८६	धर्मानुकूल भनेका छन् २८
धन्यहो भो गीतम ८५	धर्मोपदेश गर्नुभयो २२५
धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको निमित्त ६८	धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ ८७, ६२, १०२
धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नको लागि ६८, ७५	धर्मोपदेश गर्नुहोस् २२५
धर्मको कारणमा २३५	धातु स्तुप पनि बनाइदियो २३५
धर्मदेशना गर्नुहोस् २३३, २३४	ध्यानमा बसिरहुनु भएको होला ५७
धर्मनियामको कुरा १८२	ध्यानमा मात्र मन रहेको हुन्छ ८३
धर्माबबोध गर्नेहरूमध्येमा २२७,	धार्मिकबाबलाई ५१
	धुँवा निकाली १५२

धेरैदिन पछि १६६

न

नखाएर पनि बस्छन् २३

नगर जाने ठोका छ ६६

नगरतिर गए २२४

नगरतिर जाँदै थिए १५७

नगरबाट बाहिर लगी २३५

नगरभित्र पस्छन् ६६, ६७

नबौहकमध्येमा सागर प्रमुख हो

६६

नग्न परिव्राजक थिए २३

नग्नता १२, र मुण्डता ६

नपुंसक बनाउने कर्म ४१

नरोऊ घाजीवकको पुत्र ७०

नरकमा उत्पन्न भएका २८

नरकमा उत्पन्न भई २११

नरकमा उत्पन्न भयो २०४, २०६,

२०७, २०९

नरकमा उत्पन्न हुन्छ २०३, २०४,

२०६, २०९, २१०, २११

नरकमा उत्पन्न हुन्छन् २०५, २०७,

२०९

नक्षत्रहरूमध्येमा प्रमुख चन्द्रमा हो

६६

नाङ्गा साधु हो ३

नाङ्गा साधुहरू १

नांगा भइबस्ने २३

नांगा साधु ३४

नांगा साधु हुन् ६८

नांगा हुनु ३२

नानात्व १७४

नाम काय र चित्त ८३

नामो नामो १४१, गृहपति १४४,

ब्राह्मण १४४, लिच्छवीहरू

१४०, १४१, १४४

नाश हुने धियो १६३

निगण्ठ सम्प्रदायका २५

निगण्ठ सम्प्रदायमा ६

निग्रह गच्छन् ५१, र यिच्छन् ५१

निग्रोध १२६, परिमण्डल १३२,

भग्ने तपब्रह्मचारी ४७,

रुद्रमनि बसी १३१

निश्चिन्तरूपले जानी बुझी १८४

निश्चिन्तरूपले सुखी १८४

निश्चयमा पुगो १६२

निन्दा गच्छन् २८

निन्दा गर्नु हुन्छ रे २४

निन्दा नै २०१

निन्दा पनि नगरी २०१

निर्मल ४२

निपुण १६०	निःशब्द परिषद् देखेर १६६
निरवदचमुखको अनुभव गर्छ १७२	निःशब्दतालाई रुचाउनु हुन्छ १६६
निराहारी भएर नै २२१	नौबर ३३
निरोगी हुन्छ १८४, १८६	नुहाउनको निमित्त ६७, जानुमयो ६८
निरोधको निमित्त १८१, १८४	नुहाउने घरमा २०
निरोधको निमित्त छ १८०	नुहाएता पनि ३५
निरोध प्राप्त गर्छ १७७	नौकाको एउटा फलेकमा बसी २१८
निरोध स्पर्श गर्छ १७६	नौका चढी गए २१८
निरोधबाट १२०	नौका छवस्त भयो २१८
निरोध हुन्छ २००	नौनी भनी भनिन्छ १६५, १६६
निर्लज्जी छन् १३६	नौनी हुन्छ १६६
निर्वस्त्र भएकोले २१८	नौनीबाट सप्यी १६५
निर्वेदको निमित्त १८४, छ १८०, १८१	
निर्वाणमाथी हुन्छ १२५	
निर्वाणतिर लागि ६७	प
निर्वाणतिर लैजान्छ ६६, ६७	
निर्वाणपरायण हुन्छ १२५	पञ्चकामगुण भनेको के हुन् ६२
निर्वाण निश्चित ८४	पञ्चकाम विषयमा रञ्जित हुन्थे ८६
निर्वाण प्राप्तिको निमित्त ६५, ६६	पञ्चनीवरणहरू १७२
निर्वाण बाधक हो १०७, १०८	पञ्चवर्ण प्रीति फैलिएर गयो २२५
निर्वाणमा अन्त हुन्छ १२५	षष्ठि गरेको पाप कर्म २१०
निर्वाणमा पुऱ्याउँछन् १८०, १८१, १८३, १८४	षण्डित १६०, थिए २३५, सन्ने ५०, सस्सनु हुन्छ १५८, हुने यो
निःशब्दताको प्रशंसक हुनुहुन्छ १६६	

कारणलाई धारण गर्छौं	परिव्राजक हुन् २५, १०४
५०	परिव्राजकाराम १४६
पबहक देखें १६०	परिव्राजक भएका थिए १५४
पर्यवसानकल्याण ६२	परिव्राजकका शिष्य हुन् ११०
परकृत सुखदुःख हुन्छ १२०	परिव्राजकको कुरामा १११
परकृत दुःख हो ६	परिव्राजकको कोखमा २२२
परकृत सुखदुःख हो त ? ११६	परिव्राजकको नाम हो १६७
परखाल ६६, भत्केको देखेन ६६	परिव्राजकको बीच २०३
परखालले घेरिएको ६६	परिव्राजकको सम्बन्धमा १२८
परचित्तज्ञानको निमित्त ४१	परिव्राजकहरू ११२, चुपलागे
परलोक भयो २२३	१६६, द्वारा प्रशंसित छन्
परलोकमा पनि होइन २३४	१६०, भेला भई ५६,
पराजय हुनेछ १४४	लाई १८२, १८३, ले
पराजित भई १४३	२०२, का साथ १३३
पराजित भए १३६, १४३	परिवासमा ७, ४८
पराजित पाथिकपुत्र १४३	परिशुद्ध ४२
परापूर्वकालमा २२०	परिषद्का साथ १६८
परामर्श गरी बस्छ २०५, २०६,	परिषद्को बीचमा ४६, ५८, पनि
२०७, २०८	४६, होइन ४५
परिनिर्वाण भए २२१	परिषद्मा आई १५२
परिनिर्वाण भएको २२२	परिषद्मा ल्याउन सकूँला १४५
परिनिर्वाण हुनेछ २२	परिषद्लाई जबाफ दिएका थिए
परिनिर्वाण हुनुभयो २२	१६५
परिपक्वता नभएको हुनाले २२४	परिषद्लाई यस्तो भने १४५
परिपूर्ण परिशुद्ध ६२	परिषद्लाई यस्तो भन्नुभएको
परिव्राजक सम्प्रदायमा ६१	थियो १४२

परिषदलाई शास्तपारे १६६
 परिषद्हरूमा बिचरण गर्छु ८१
 परुषवादी हुन्छ २०३
 परुषवाचाबाट विरत रहन्छ २०४
 पहिले संज्ञा उत्पन्न हुन्छ १७७
 पहिलो चिन्ह देखें १६१
 पर्वतमाथि चढी २२१
 पसत्थपसत्थो १५८, १५९
 पसलहरू भएका हुनाले ६१
 पाइला देख्छ १६०
 पांचजना कहाँ उत्पन्न भएछन् २२२
 पांचजना भिक्षुहरू २२०, २२१, ले
 २२१
 पातवर्ग बाहेक ६५
 पात्र-चीवर ग्रहण गरी ६५, १४०,
 १६८
 पात्र-चीवरहरू खोज २२५
 पात्र-चीवरहरू छन् के ? २२५
 पात्रद्वारा वा चीवरद्वारा २२६
 पानी पिउँछ ३४
 पानी पिउन जाँदा १४८
 पानीमा १४८
 पापक भ्रुकुशल धर्महरू ५२
 पापकर्म गरेको हुन्छ २०६, २१०
 पापकर्महरू छन् २०४, २०७
 पापकर्महरू छैनन् २०५, २०७

पाप पखात्न ३५, ३७, मनी ३४
 पुष्करणीको तीरमा ७८
 पुच्छर छ १४८
 पुरुषदम्य सारथी ६१
 पूजित २३१
 पूर्वानुस्मृतिज्ञानको निमित्त ४३
 पूर्वाण्ह समयमा ३, १४०, १६८
 पेय प्रदान ६४
 पेयहरू ६२, ग्रहण गर्नुहोस् ६२
 पेयहरूद्वारा ६३
 पेयहरू पिउँछन् ६२
 पंशुन्यवाचाबाट विरत रहन्छ २०४
 पंशुन्यवादी हुन्छ २०३
 पोहरेको छोराको नाम हो १६६

प्र

प्रत्यात भएको थियो २००
 प्रणीधिकर्म ४१
 प्रत्यन्त नगरमा ६६
 प्रत्यय सहित १७२
 प्रत्यवेक्षणा ज्ञान १७७
 प्रत्ययहरूद्वारा २२६
 प्रतिघ १७४
 प्रतित्यसमुत्पाद ६, को आधारमा
 २, को कुरा ११६

प्रतिपदा छ १०८

प्रतिपदा हो ३२

प्रथमध्यान ४२, ११२, १७३,

प्राप्त गरी ११४

प्रश्नको उत्तर दिन बचन दिनुहुन्छ

भने ६६

प्रश्न पनि सोध्दछन् ४६

प्रश्न सोध्दैनन् ४६, १६२

प्रश्न सोध्ने समय होइन ४

प्रश्नहरू तयार पार्छन् १६१

प्रमुदित हुनेको १७३

प्रभावित पार्नसक्ने २१२

प्रबचन गर्ने ठाउँ ५६

प्रव्रज्या पाऊँ २२५

प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाऊँ १६७

प्रव्रज्या र उपसम्पदा चाहन्छन् ४८

प्रव्रज्या र उपसम्पदा प्राप्त गरे

२४, ४८

प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाए १३

प्रव्रजित गर्नुभएको धियो १५६

प्रव्रजित गराउनु हुन्छ १६२

प्रव्रजित गराउन लगाउनु भयो ४८

प्रव्रजित गरेको कुरा २०

प्रव्रजित हुनुभएको कति भयो १७

प्रव्रजित भएको कति हुनुभयो २००

प्रव्रजित हुन्छन् ४८

प्रसब्धिसम्बोधयङ्ग भाविता गर्छ

८५

प्रशब्धी पनि हुनेछ १८६

प्रशंसा पाउने १५८, हर्षद्वारा न

प्रशंसित हुनुहुन्छ १५८

प्रशंसा गर्नुहुन्छ १५८

प्रशंसा गर्नु पर्दैन १५६

प्रशंसा गर्न सक्छन् ३०, ३१

प्रशंसाद्वारा १५८

प्रशंसित १५८, छन् १५६, द्वारा

प्रशंसित १५६, हुनुहुन्छ

१५८

प्रज्ञा ४५, को बारेमा ४५

प्रज्ञा पनि विनाश महसुसको १२७

प्रज्ञा-विचक्षणताको बारेमा १५८

प्रज्ञा-विचक्षणतालाई ज्ञानसवच्छ १५८

प्रज्ञा विनाशक हो १०७

प्रज्ञाविमुक्ति ३६

प्रज्ञावान् हुनुपर्ला नि १५८

प्रज्ञासम्पदा ३४, ३६, ४२, ४४,

हो ४२, ४३, ४४

प्राणातिपाती २०४, २०५, २१०,

भई २०६, धियो २०७,

हुन्छ २०४, २०५, २१०,

२११

प्राणातिपातबाट विरत भियो	प्रिय अप्रिय विषयहरूमा ८४
२०५, २०६, २०८, २०९	पृथक्जन झडकन २२३
प्राणातिपातबाट विरत भई २११	पृथ्वी २३६
प्राणातिपातबाट विरत रहन्छ २०४	प्रोक्ता ९२
प्राणातिपातबाट विरत हुन्छ २०६,	
२०९, २११, २१२	फ
प्राणीहरूको विशुद्धको निमित्त ६६	
प्राणीहिसालाई त्यागी ११३	फकिरहुनु भएको बेलामा भगवान-
प्राणीहिसाबाट विरत भई ११३,	ले २३४
बस्छ ४०	फल खाने ३६, भएर पनि ३४,
प्रातिमोक्ष संवरशीलले युक्त भई	३८
४०	फलफूलको रस ८७, पिउने ८७
प्रातिहार्य देखेर ६१	फलफूलको बगिचा १६५
प्रामाणिक हुन्छ १९२	फलको रसको अनुज्ञादिन्छु ९५
प्रामाणिक हुन्छ त ? १९२	फलफूलको सर्वत पिउनहुने नियम
प्रामाणिक हुनेछ १९३	८८
प्रामोदच उत्पन्न हुन्छ १७२	फसाना व्यक्तिलाई देखे २०५,
प्रामोदच पनि हुनेछ १८९	२०६
प्रासादमनि बसेर १९२	फलेकमा सुत्छ ३३
प्रासावमा १८७	फारसक पान ९५
प्रीति उत्पन्न हुन्छ १७३	
प्रीतिचित्त भएको शरीर १७३	ब
प्रीति पनि हुनेछ १८९	
प्रीतिसम्बोध्यङ्ग भाविता गर्छ ८५	बगाउँदा बगाउँदै २१८
प्रीतिसुख १७३, भएको ४२, १७३	बजार भनिएको हो ९१
प्रिय अप्रिय ८३	बस्त्रहरू त्याइदिए २१९

- बत्ताएकाछौं १८१
 बत्ताएका ह्वौं १८१
 ब्यक्ति विशेषताको कुरा ७
 बत्तीसलक्षणहरूमध्ये १३२
 बन्दरगाहको किनारमा २१८
 बग्घन ४०
 बरको रुखको नाम हो १२६
 बरको रुख हो १२६
 बलात्कार ४०
 ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नुहुन्छ ६२,
 ११३
 ब्रह्मचर्यवास पूरा गरी १४, २१
 ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो ८, २१,
 ४४, ४८, १६७
 ब्रह्मलोकमा घन्तरधान भई २२३
 ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएको कुरा
 २२२
 ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका छन्
 २२०
 ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए २२३
 ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका २२०
 ब्रह्मलोकलाई ११३
 ब्रह्माहरूद्वारा प्रशंसित छ १६०
 ब्रह्माले २२३
 ब्रह्मासहित लोकलाई ६२
 बाटामा भेट्दा ६६
 बाछाको हनाइद्वारा २२५, २३४,
 ज्यान गएको २२५
 बाँच्नेछौं वा छैनौं २२४
 बालक फुल्याउँथो ७७
 बालक हँदा ७०
 ब्याधा ६६, का नायकले देखी ६६,
 को गाउँमा बसेका थिए
 ६६, पुत्र दिए १०४, ले
 पनि ७०
 ब्यापार गर्न ८६
 ब्यापार गर्नथाले २१७
 ब्राह्मणगणहरूद्वारा प्रशंसित छन्
 १५६
 ब्राह्मण पण्डितहरू देख्दछु १६१
 ब्राह्मण महाशाल १४१
 ब्राह्मण भयो १६३
 ब्राह्मण्यस्व ३६, ३७, जान्नु गाह्रो
 छ ३७, ३८
 ब्राह्मण्यत्वबाट टाढै हुन्छ ३४, ३५
 ब्राह्मण्यत्व दुष्कर छ ३५, ३६, ३७
 ब्राह्मणहरू १६०
 ब्राह्मणत्व ३२, ३३
 ब्राह्मण पनि भनिन्छ ३४, ३५,
 ३६, ३७
 ब्राह्मण पनि हुनसक्छ ३८
 ब्राह्मणहरूका पूर्वज ६२

ब्राह्मणहरूमाथि अभिप्रसन्न हुनेह्यौ
६३

ब्राह्मणहरूमाथि अभिप्रसन्न हुने हुं
६४

ब्राह्मणहरूमाथि प्रसन्न हुनेह्यौ दद

ब्राह्मणमहाशाल कुलका हुन् दद

ब्राह्मणनी हो कि १८५

बिच्छादराशेको आसनमा १६६

विरालो छिर्नसक्ने प्वालसम्म पनि
६६

बिहानपख २२४

२० हजार पसलहरू थिए ६१

२० हजार पसलहरू भएको दद

बीसहजार वर्ष भित्र २२६

बीसहजार वर्षसम्म मिक्षु भएका
थिए २२६

२० योजनाका बाटामा २२४

बुढो स्याल १४७, १४८, को
आवाज १४७

बुद्ध अहिले कहाँ बस्नुहुन्छ त ?
६०

बुद्ध आइपुग्नु भएको खबर सुने
८७

बुद्ध आउनुहुन्छ भनी भन्नुहुन्छ ६०

बुद्ध उत्पन्न भएको कुरा पनि २२२

बुद्धकहाँ गएका थिए ११०

बुद्धका अनुयायी नभए पनि १५४

बुद्धका प्रशंसक थिए १५४

बुद्धको उपासक थिए १५७

बुद्धको प्रशंसा १५७, गर्छन् १६०,
गरेका थिए १५५

बुद्धत्व प्राप्त गरिसक्नु भएपछि ६८

बुद्ध पनि ज्ञानवादी हुन् १११

बुद्ध बस्नुभएको जंगल देखाइदिए
६०

बुद्ध भगवान् आउंदा हुनुहुन्छ दद

बुद्ध भगवान् आउनु हुनेछ दद

बुद्ध भनी भन्नुहुन्छ ? दद

बुद्ध भन्ने शब्द त सुन्नु पनि दुर्लभ
छ दद

बुद्धलाई भित्र सक्तौ त ? १५५

बुद्ध लीलाले २२४

बुद्धले एकवटा ऋद्धिप्रातिहार्य
देखाएमा १११

बुद्ध शासनमा ६१

बुद्धसँग केही प्रश्न सोधेका थिए
६६

बुद्धिमानि एक शास्ताले ३०, ३१

बुद्धन सवर्दनी १८०

बुढो स्यालको कुरा सुनाई १३६

बेच्नेकाम ७०

बोधयज्ञहरूको रात्ररी भाविता

गरी ६७

बोधयज्ञहरू पूरा हुन्छन् ८२, ८४

बोधिसत्त्वको पालामा १०४

बोधिसत्त्व बिए १६६

बोधिसत्त्वको नाम हो ११८, १२६

बोधिवृक्ष हो १२६

बोलाञ्जन पठाए १३६

भ

भगवान्का श्रावकसङ्घ १६०

भगवान्को चरणकमलमा २३३

भगवान्को दर्शन गर्न गए ८७

भगवान्को दर्शन गरी १५५

भगवान्को दर्शन गर्ने समय होइन

५७

भगवान्को धर्म १६०

भगवान् जानुभयो २३४

भगवान् बुद्ध कहाँ हुनुहुन्छ ? २२४

भगवान् ध्यानमा बसिरहनु भएको

होला ५७

भगवान् पनि ज्ञानवादी हुन् १३५

भगवान्लाई यस्तो भने २३३

भगवान् सम्म्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ

१६२

भय ४१

भयदर्शी भई ४०

भयभीत भई १४१, १४२

भय र त्रास ४१

भन्दाङ् १८८, को उपमा १८७,

खसालिइए २२१, बना-

उँछ १८७, १६२, बनाउँ-

छु १६२, बनाउछौ १६२,

बनाउँबँछौ १८७, राखेर

२२१

भव ६, को कारणबाट ६

भवात्त्वबाट ४४

भविष्यकालको लुक्छ हो १६४,

१६५

भविष्यकालमा पनि हुनेछु १६४

भविष्यकालमा हुनेछौ कि हुनेछनौ

१६४

भविष्य समयको शरीर १६५

भ्यागुता १५१

भारद्वाज ६२

भाविता र बहुलिकृत गर्दा ८२,

८४, १२५

भाविता र बहुलिकृत गरी ८३

मित्त सुप्रतिष्ठित भई ८४

भिनने आचार्य हुने १७६

मिन्नं दृष्टिकले १७६	मिक्षुहरूलाई अह्लाई २२६
मिन्नं रुचि राख्नेले १७६	मिक्षुहरूलाई धर्मोपदेश गरेको कुरा
मिन्नं विश्वासीले १७६	२०
मिक्षाटन् जाँदा ६२	मिक्षुहरूलाई प्रतिपादन गर्नुभएको
मिक्षाटनार्थ जाँदैछु १, २२५	हो ७६
मिक्षाटनबाट फर्की २३४	मिक्षुसङ्घलाई प्रतिपादन गर्नुभयो
मिक्षाटन् पछि १४०, १४१	होला ७६
मिक्षाटनको निमित्त ३, १६८,	मिक्षुसङ्घलाई राम्ररी प्रतिपादन
२२४, २३३	गर्नुभएको छ ७६
मिक्षाटनको निमित्त जाँदैछु २३३	मिक्षुसङ्घलाई राम्ररी प्रतिपादन
मिक्षाटनको निमित्त नगरमित्र	गर्ने छन् ७६
जाँदैछु ४	मिक्षुणी भएर ७२
मिक्षाटनको निमित्त निस्कनु भएको	मिक्षुणीहरूद्वारा प्रशंसित छन् १६०
हो २२४	मिक्षुणीहरू बस्ने ठाउँमा गएको
मिक्षा-भोजन ल्याए २२१	कुरा २०
मिक्षा माग्नु गए २१६	भुइँमा बसेको धूलो ११२
मिक्षा मागी खानेछौं २२१	भूतकर्म ४१
मिक्षा मागेर ल्याई २२१	भूतकाल १६५, को १६५, मा म
मिक्षुभावमा दिक्षा दिलाइदिए १०	थिएँ १६४, मा थियो कि
मिक्षु-श्रमण ३५, ३६, ३७, पनि	थिएनौ १६४
३८	भूत र वर्तमानको तुच्छ हो १६४
मिक्षुसङ्घ धेरै छन् ८८	भूत समयको शरीर १६४
मिक्षुसङ्घ महान छ ६३, ६४	भेटघाट भयो ६
मिक्षुहरूलाई दिए ६३	भेडा जस्तै गरी फरायो १४७
मिक्षुहरूलाई देऊ ६३	भेषज्य २३१
मिक्षुहरूद्वारा प्रशंसित छन् १६०	

भोगसम्पत्तिलाई छाडी ४०, ११३	मध्याह्न समयमा १५७, १५८
भोजन खाएनन् २२१	मधुपान ६५
भोजन गरेनन् २२१	मनःकर्म मात्र सत्य हो १६८, १६९, २००
भोजन तयार छ ६५	मनको विषय जानेर ८४
भोजनपछि १४०	मनले दुश्चरित्र गर्छ १०७
भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ६४	मनः दुश्चरित्रलाई स्यागी ८४
भोगनुपर्ने कर्म २११	मनमा राख् २०३
	मनले मनको विषय जानेर ८३
	मनले दुश्चरित्र गर्छ १०८
	मनः सुचरित्र भाविता गर्छ ८४
	मनुष्यहरूमध्येमा प्रमुख राजा हो ६६
म ग्रहन्त हुँ २१६	म नै ग्रहन्त हुँ ७५
मकहाँ घाउन सक्ने छैन १४४	म नै श्रेष्ठ छु ४४, ४५
म कोहुँ र १५८	मनोमय आत्मा १७६
मगधराजा सेनीय बिम्बिसार ८६	मनोमय काय ४३
मङ्गुरी १८६	मनोभावनीय ५७, १३३, भिक्षुहरू ५७, १३३
म जान्दछु म देख्दछु १००	मनोमय रूप १८६
मङ्गौली १८६	मनोमय वस्तुलाई १७८
मण्डप बनाउने दिए ८६	मनोमय शरीर १८६, १६३, १६४, १६५, ग्रहण १८६, ग्रहण-बाट १६०, प्रतिलाभ हुन्छ १६६, ग्रहण हो १६१, १६२
मन्त्रकर्ता र मन्त्र प्रवर्तक ६२	
मन्त्रपद ६२	
मतलाई १६१	
महान गरी १६१, हिङ्छन् १६२	
मध्यकल्याण ६२	
मध्यम छ १६२	
मध्यम मार्गद्वारा ११०, ११६	
मध्याह्न समयतिर ५७	

म भन्दा उत्तमको त के कुरा ४४,
४५

म भिक्षु हुँ ६७, ६९

मरणपछि २८, २९, १८८, आत्मा
मुखी हुन्छ १८४, तथागत
६५, तथागत हुन्छ ६५,
१८२, तथागत न हुन्छ
६५, ६९, तथागत हुन्छ
१८२

मरणासन्नमा २०९, २१०, २११

मल पुच्छन् २४

मल्लपुत्रहरू ६१

मल्लहरूको कुलमा ६१

मलाई थाहाछैन १८

म विद्वान्बिमुक्तिको विषयमा कुरा
गच्छुँ ८०

श्मशानमा १५१

म सहमत छैन २०७

म समान अरू ४४, कुनै देखिदैन
४५, कुनै पुद्गल छैन ७५

महर्द्धिक महानुभाव हुने १७१

महानरकमा उत्पन्न भएकै छैन
१३९

महास्थविरहरूद्वारा १६०

महान परिव्राजक परिषद्सँग १६९

महाब्रह्मालाई देखी २२३

महाब्रह्मादि ब्रह्माहरूद्वारा १६०

महाश्राविकाहरूद्वारा १६०

महासनुद्रमा पुगी २१८

महीनाको एकपल्ट ३३

महीनाको एकपटक मात्र ३४

महीनाको एकपल्ट मात्र खाएर ३५

महीनाको एकपल्ट मात्र खाएर
पनि ३८

महुवा फूलको रस बाहेक ६५

मार्ग १०९, र प्रतिपदा यही नै
धर्म हो १०९

माछाहरूको आहार भए २१८

मानित २३१

मानिसहरूको भीड देखे ८९

मार सहित ६२

मासुको टुक्रा ल्याइदिन्थ्यो १४८

मासु खाई १४७

मासु खाएर १४७

मासु ल्याउने काम ७०

मासु ल्याउने व्याघाको पुत्र नरोऊ
७०

मासुहरू खाएर १४६

मिथ्या जीवनले ४१

मिथ्या जीविका अर्धर्म हो ५२

मिथ्यादृष्टि २११, अर्धर्म हो ५१

मिथ्यादृष्टिक हुन्छ २०३, २०४, २०५, २१०, २११	सूदाहरू १५१ मृगराजा सिंह १४७
मिथ्यादृष्टिक हुन्छन् २०७	मृगसंघलाई मारी १४७
मिथ्यादृष्टिक विद्यो २०४, २०५, २०७	स्मृति १७३, सम्प्रजन्य पनि १८६, सम्प्रजन्य भई ४२, सम्प्र- जन्य १६०
मिथ्यादृष्टिक भई २०६	स्मृतिवान् भई ८४
मिथ्यादृष्टिको कारणबाट ५२	स्मृतिसम्बोधनङ्ग भाविता गर्छ ८४
मिथ्यादृष्टिको धारणा २१०	मृदु ४२
मिथ्यादृष्टिलाई ग्रहण गरेको हुन्छ २१०, २११	मृत्युपछि २०५, २०६, २०६, २१०, २११, शरीरछाडी २०३, २०४, सुगति स्वर्गलोकमा २०५
मिथ्यास्मृति अधर्म हो ५२	मृषावादबाट विरत रहन्छ २०४
मिथ्या व्यापार अधर्म हो ५२	मृषावादी २०३
मिथ्या विमुक्ति अधर्म हो ५२	मेरु ३२
मिथ्या विमुक्तिको कारणबाट ५२	मेरु बुद्ध हो १०३
मिथ्या समाधि अधर्म हो ५२	मेरु धर्म हो १०३
मिथ्या संकल्प अधर्म हो ५२	मेरु संघ हो १०३
मिथ्या हो २०५, २०६, २०८, २०६	मेरो आचार्य छैन ७५
मिथ्या ज्ञान अधर्म हो ५२	मेरो नाम आनन्द हो १०१
मुण्डता १२	मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ६४
मुक्ताचार २४, ३२, भएर पनि ३५, ३८, हुनु ३२	मेरो सहमत छ २०८
मुद्दिपान ६५	मेरो सहमत छैन २०७, २०८, २०६
मुसा १५१	मेल खान्छ २६, ३०
मूर्ख अव्यक्त २०२	
मृत ३४	

मेल खान्न २६, ३०	यमकप्रातिहार्यं देखाई ६१
मैत्रीचित्तको भाविता गच्छं ३५, ३६, ३७, ३८	यसं जीवन्ना भोगनुपनें २१०, कर्म २१०, २१२
मैथुन गर्नुभएको छ नि ? १५	यसो भन्छ २०६
मैथुन धर्म सेवन गर्नुभयो त ? १८	यही दुःखको अन्त हो २३४
मैले बताएको छैन ६४, ६५, १८०	यही मुक्ति हो २३४
मोघपुरुष १५३, २०२	यही सत्य हो अरु तुच्छ हुन् २०५, २०६, २०७, २०८, २०९
मोचपान ६५	
मोटाएर बलियो पनि भयो १४८	यज्ञमध्ये प्रमुख यज्ञ अग्निहोत्र हो ६६
मोटो शरीर देख्यो १४८	
मोह अन्धकारक हो १०८	यो दुःख हो भन्ने कुरा १८१
मोहको दबाउमा परी १०८	यो सत्य हो ५०
मोह हटाउने मार्ग १०८	
मोह प्रहाण गर्ने कुरा १०६, बताउँछौ १०६	र
मोह प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ १०६	रक्त सम्बन्धी देवता २२२, २३१
मोह प्रहाण बताउँछौ १०८	रथवाट झोल्ही १६३
मोहमा के दोष देखेर १०६	रथमा बसी १५४
मोहले मोहित भई १०८	रक्षा गर्न खोज्छन् २००
	राग अन्धकारक हो १०७
	रागको दबाउमा परी १०७
	रागमा के दोष देखेर १०६
य	राग, द्वेष, मोहमा के दोष छ ? १०६
यस्तो कुरा बताएको छैन ६०	राग, द्वेष र मोह हटाउनको निमित्त १०२
यस्तो नभन ४६	
यद्यपि भिक्षुसंघ महान छ ६४	

राग, द्वेष र मोह हटाउने मार्ग १०८, १०९	रूपसंज्ञा १७४, लाई समतिक्रम गरी १७४
राग, द्वेष, मोह हटाउने उपदेश गर्नुहुन्छ १०२	रूपावचर ७४, भूमि ७५ रूक्षजीवि तपस्वीलाई देख्दछु २८
राग निकाल्दैन ८३	रौं ठाडो पारी १४२
राग प्रहाणको कुरा बताउनु हुन्छ १०६	रौं ठाडो भयो १४१
राग प्रहाण गर्ने कुरा बताउनु हुन्छ १०६	रौंलाई चिरेको जस्तो चिर्न सक्छन् २९
राग प्रहाण गर्ने कुरा बताउँछौ १०६	ल
राग प्रहीण भएपछि १०७	लज्जालु ४०
राग भित्र जान्दा २२४	लाजमानी २१८
रागले रञ्जित भई १०७	लाई बताउनु भएको हो २२९
राजकथा ५८, १६९	लाटो कोसेरको प्वाँख बस्त्र ३३
राष्ट्रपिण्ड २१	ग्लानप्रत्यय २३१
रात बिताएनन् २२४	लिच्छवी भ्रमात्य १३६
रातभरी ८६	लिच्छवीहरू १४१, को परिषद्लाई १३५, भेला भए १३५,
रातमा खाना खान्नु ९२	लाई १११, ले १४५, १३६
रात्रीको प्रत्युस समयमा ९८, उठी ९८	लुट्ने ४०
रात्ररी मनमा राख भन्नेछु ५१	लेखपढ गर्न जानेका हुनाले ५३
रूखका बोकाले २१८	क्लेश रहित भएपछि ४२
रूखका बोकाले २१८	लोकजनलाई लोकबाट निर्वाणतिर लंजान्छ ६७
रूपमात्रि प्राशा गर्बेन ८३	

लोक निश्चिन्त हुन् १९६
 लोक प्रज्ञप्ति हुन् १९६
 लोक व्यवहार हुन् १९६
 लोकमा उत्पन्न हुन्छ १७२
 लोकमा उत्पन्न हुन्छ ११३
 लोकविद् ६१
 लोक शाश्वत हो ६४
 लोकसंज्ञा हुन् १९६
 लोमहर्षित भई १४१

ब

बचनलाई नछाडी १३८, १३९,
 १४०, १४३, १४४, १५२
 बचन प्रहारले १८२
 बचनरूपी बाँणले १८१
 बचनले दुश्चरित गर्छ १०७
 बचीकर्म तुच्छ हो १९९, २००
 बचीदुश्चरित्रलाई त्यागी ८४
 बचीसुचरित्र भाविता गर्छ ८४
 बह्मचान् १५८
 वर्णन र अवर्णन गर्ने व्यक्तिहरू
 २१४
 वर्णना गर्छन् १६०
 वर्णनीय पुरुषको वर्णन २१४,
 २१५

वर्तमानकालमा छौंकि छैनौ १९४
 वर्तमानको तुच्छ हो १९४
 वर्तमान समयको १९५
 वर्तमान समयको तुच्छ हो १९५
 वस्त्र २१९, धारी एक परिव्राजक
 हुन् १२७, धारी परि-
 ब्राजक हुन् १०२, १२२,
 धारी परिव्राजकको नाम
 हो १३०, पनि लगाउनु
 ६९, लगाउने एक सन्यासी
 हुन् ७७, लिएनन् २१९,
 हरू भ लिनैछैन २१९
 व्यक्ति २०५, लाई देख्छ २०५
 बध ४०
 वनमूल फल ३३, खाने ३४, ३६,
 ३८
 वर्षावास बसेको कुरा २१
 बाणद्वारा राँलाई चीर्नसक्ने १६०
 वाद आरोप गर्नेछौ १६१
 वाद आरोप गर्नेछौं ११०
 वाद आरोप गर्ने कुरा त १६१,
 १६२
 वाद आरोपन गर्ने कुरामा मनमा
 राखी ११०
 वादारोपण त भएको छैन २८
 व्याधा थिए १०४

व्यापादसंज्ञा १८	विभिन्न अद्वैत कससपहक २५
बायु रहुँदैन २३६	विरक्तलागयो २२३
बालवेधी १६०	विरागको निमित्त १८४, छ १८०, १८१
विकट खाना ३४, खाने ३४	विराग निश्चित ८४
विचारलाई नत्यागी १३८, १४०, १४३	विवेकजः ४२, ११४, १७३
वितर्कविचार युक्त ४२, ११४	विवेक निश्चित ८४
वितर्कविचार रहित ४२, १७३	विशुद्धको निमित्त ६५
वितर्कविचारलाई १७३	विहानको खाना सिद्धिएपछि ८०, ८१
विद्याचरण सम्पन्न ६१	विहिंसासंज्ञा १८
विद्याविमुक्ति ८२, को विषयमा कुरा गर्छन् ८२, पूरा गर्न सकिन्छ त? ८०, पूरा हुन्छ ८२, ८४, ८५	विज्ञान अनन्त हो १७५ विज्ञानन्यायतन १७५, लाई सम- तिक्रम गरी १७५, सुख १७५
विनयवादी हुन् ३२	विज्ञान हुन्छ ६
विनाश हुने थियौं १६३	वीर्य गरी २०४
विना हेतु १७१	वीर्यवान् भई १६२
विनीत पार्नु हुन्छ १२८	वीर्यसम्बोध्यङ्ग भाबिता गर्छ ८४
विपश्यना-प्रज्ञालाई ४५	वेद पढ्नेहुकले ६६
विपश्यना भावना उपस्थित भई २२५	वेदनाको सम्बन्धमा २०२
विपश्यी भएर बुद्धहक ६८	वेदनामा वेदानुपश्यी भई विहार गर्छ ८४
विभाजन गरी बताउनुपर्ने २०२	वंशारद्वय ४६, झएर पनि ४६
विभाजन गरी सुझ चाहन्छौं भने २०३	

श	शान्तेन्द्रिय २३३
शंख जस्तै सफा गरी ४०	शाला थियो ५६
शस्त्ररहित ४०	शालाहरू बनाइएका थिए ५६
शयनासन २३१	शाश्वतमा पर्छ ६
शरणमा पर्छ १६७	शाश्वतलोक भन्ने मात्र ६५, १००,
शरीर १६४, १६५	सत्य ६४, सत्य हो ६०,
शरीर ग्रहण १८६	सत्य हो भएर तुच्छ हुन्
शरीर छाडौ २०४	६६, १००
शरीर जलाई २३५	शाश्वत लोक हो १८०, १८२,
शरीर नुहाउनको निमित्त गए ६८	१८३
शरीरले स्पर्श गरेर ८३	शाश्वतबाहमा पर्ने ११६
शाक्यकुलबाट प्रव्रजित भई ६१	शिष्यमण्डलका साथ ८६
शाक्यकुलबाट प्रव्रजित भएका ८७	शिक्षा हो १७३, १७४, १७५
शाक्य परिवारमा जन्मेका थिए	शिक्षा भनेको के हो ? १७२
६२	शिक्षापदहरू समादान गरी ४०
शाक्य परिवारहरूलाई ६१	शीर उठाउने छन् २०२
शाक्यमुनि बुद्धको पालामा २२१	शीर पनि फुट्ने छ १३६, १४३,
शाक्यहरूको ६२	१४५, १५२
शाग खाने भएपनि ३४, ३६, ३८	शीर पनि फुट्न सक्छ १४४
शाग खाने हुन्छ ३३	शीलको वर्णन गर्छन् ४४
शान्तबान्त इन्द्रिय भएका २३३	शील परिशुद्ध गर ६३
शान्त भएको काय्ले १७३	शीरले ढोगी २३३
शान्त हुन्छ १७३	शील-चित्त-प्रज्ञासम्पदा ३६
शान्तमन २३३	शीलबादी छन् ४४
शान्तिकर्म ४१	शील बिशुद्ध पार्न नसकेकोले ६१
	शीलसम्पदा ३४, ३५, ३६, ४४,

हो ४०, ४१
शीलसम्पन्न ४०, ४१, हुन्छ ११३,
१७२

शुक्ल र शुक्ल मानिन्छ ३०, ३१

शूद्रा हो कि १८५

शून्यावारमा १२७

शेष भाग खाएर १४६

शोकपरिदेबलाई पार गर्नको
निमित्त ६५, ६६

अ

अद्धा उत्पन्न हुन्छ ११३

अद्धाले बिएका भोजनहरू खाई ४१

अमण गौतम २८, १६६, कहाँबाट
आइरहेको हुँ १५८

अमण गौतमकहाँ जान्छन् १६१,
१६२

अमण गौतमकै आबक हुन्छन् १६१

अमण गौतम पनि ज्ञानवादी हुन्
१४२, १४४

अमण गौतमको प्रशंसा गर्ने म कोहुँ
र १५८

अमण गौतममा १५६

अमण गौतममा देखे १६३

अमण गौतमले १४२, १८३

अमण गौतम ज्ञानवादी हुन् १३७,
१३८

अमण पण्डितहरू देखेछु १६२

अमणधर्म गर्नथाले २२१

अमण ब्राह्मणहरूको बीचमा १७०

अमण वा ब्राह्मण २०४, २०६,
२०७, २०८, २०६,

आतप्त गरी २०५

अमण ब्राह्मणहरू ४१, ४४, ४५,
छन् १७१

अमण ब्राह्मण सहित प्रजालाई ३६

अमण भन्दछु ५४

अमण भनी म भन्दछु ५८

अमण भयो १६३

अमण शाक्यपुत्रहरूमध्ये ६६

अमण सहित प्रजालाई ६२

आमाण्यत्व ३२, ३३, ३५, ३६,
३७, जान्नु गाह्रो छ ३८,

ढुक्कर छ ३५, ३६, ३७,

बाट ३४, ३५, लाई जान्नु
गाह्रो छ ३७

आमणेरौहरूलाई धर्मोपदेश गरेको
कुरा २०

अेठतर संज्ञा १७६, १७७, मा

(सञ्जगं) पुग्छ १७६

ओतले शब्द सुनेर ८३

स	सतिपट्टान २२६, पूरा हुन्छन् ८२,
स्वक संज्ञी १७५, १७६	भावना गर्ने कुरा २२६,
सत्कार गरेको देखेर २१६	संयुतमा ६३, हक ८२,
सत्कृत २३१	हक पूरा हुन्छन् ८४,
स्वर्गलोकमा उत्पन्न भयो २०५,	हकमा ६७, हक भाविता
२०६, २०७	र बहुलिकृत गर्दा ८४
स्वर्गलोकमा २११, उत्पन्न हुन्छ	सन्तोष पनि गराउँछन् ४७
२०६, २०८, २१०, २११,	सन्तोष पनि पाउँछन् ४७
उत्पन्न भयो २०८	सन्तोषी महापुरुष २१६
सङ्घ प्रमुख हो ६६	सन्देशित ६३, १५२
सङ्घभेदक २२८	सनको बस्त्र ३३, ३७, लगाउने
सञ्चेतनिक २०२, कर्म गन्यो भने	भएपनि ३५, लगाउने
२००, २०१	भएर पनि ३६
स्वच्छ ४२	सम्प्रतिष्ठित १६१
सञ्जगं १७५	सम्पन्न कुशल पुरुष ५८
सन्तर्पित गरे ६३	सम्पन्न कुशल भएका ५३
सन्तर्पित समर्पित गरे ६५	सम्प्राणिक बचन हुनेछ १६१
सप्तबोध्यङ्गको कुरा सुनाउनुभयो	सम्प्रलापबाट बिरल रहन्छ २०४
८०	सम्प्रलापी हुन्छ २०३
सत्त्व शाश्वत हुन्छ ११०	सम्प्रर्ह्वित गराउनुभयो ६३
सत्य १८२, कुराको आधारमा	सम्प्रर्ह्वित पार्नुहुन्छ १६१
२१४, कुराको आधारमा	सम्प्रर्ह्वित पारे १५२
गर्छ २१५, कुराको आधा-	सम्प्रजन्य भई १७३
रमा गर्दैन २१५, बाढी	सम्प्रज्ञान समापति १७१
३२, संज्ञा १७३, हो १६५	सम्प्रज्ञानी ८४
	सण्डीबाट सण्पीमण्ड हुन्छ १६५

सत्पीमण्ड हुन्छ १९६	सम्यक्सम्बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ
सत्पीमण्ड मात्र भनिन्छ १९६	२२३
सत्पीमण्ड भनी भनिन्छ १९६	सम्यक्समृति ३२, धर्म हो ५२
सत्पी भनी भनिन्छ १९६	सम्यक्वाचा ३२
सत्पी हुन्छ १९६	सम्यक्व्यायाम ३२, धर्म हो ५२
सफा सुगंध गरी २१९	सम्यक्विमुक्तिको कारणबाट ५२
सब्रह्मचारीहरू प्रायुष्मान्लाई	सम्यक्विमुक्ति धर्म हो ५२
चिन्दिछन् १००	सम्यक्सम्बुद्ध ११३, भर्ना एक्लो
सब्रह्मचारीहरूले भलाई आनन्द	हुँ ७५
भनी चिन्दिछन् १०१	सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ १६०, १६१,
सर्वं मृत्युपछि २०५, २०७, २०८,	१६३
२०९	सम्यक्सम्बुद्ध दर्शन गर्न चाहन्छौं
सम्बोधको निमित्त छ १८०,	२३२
१८१	सम्यक्सम्बुद्ध बसिरहुनु भएको छ
सम्बोधको निमित्त युक्त छन् १८४	२३२
समाषद्मा यस्तो भनेका छन् १४४	
सम्यक् प्राज्ञीव ३२	सम्यक्सम्बुद्धलाई नमस्कार १६४
सम्यक् कर्म ३२, हो ५२	सम्यक्सम्बुद्धसँग तुलना १५१
सम्यक्दृष्टि ३२, १०९, १२५, क	सम्यक्सम्बुद्धसँग दार्जिन खोज्नु हुन्छ
विषयो २०५, २०६, २०८,	१५१
२०९, क हुन्छ २०४,	सम्यक्समाधि ३२, १०९, १२५
२०६, २०९, २११, २१२,	सम्यक्समाधि धर्म हो ५२
क भई २११, को कारण-	सम्यक्संकल्प ३२, धर्म हो ५२
बाट ५२, धर्म हो ५२,	सम्यक्ज्ञान धर्म हो ५२
लाई ग्रहण गरेको हुन्छ	समयप्रवादक ५५, ५६, ५७, ५८,
२११	१६९

समयमा २१५, तथा २१४	स्वयंकृत दुःख हो ६
समय भन्नु ५६	स्वयं देखेर २०७, २०६
समय भयो ६५	स्वयं देख्यो २०५, २०६
समयोचित हुनु नं २१५, २१६	स्वयं बुझेर २०८, २०६
सन्नाट अशोक १३०	स्वयं बुझ्यो २०५, २०६
समावपित ६३, १५२	स्वयंकृत सुखदुःख हुन्छ १२०
समापत्तिको बारे १७६	स्वयंकृत सुखदुःख हो कि ? १२०
समाधिजः १७३	सर्वत ३२, अर्पित गरे ८७, आदि
समाधिष्ठ हुन्छ १७३	मात्र पान गर्छन् ८७,
समाधि प्राप्त गर्छ २०५, २०६	पिउने आज्ञा दिनुभयो ८८
समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा २०५,	सहमत छ २०८
२०६	सहमत छैन २०७, २०८, २०६
समाहित वित्त भएपछि ४२, ४३	एवागत छ १६६
सन्मुखमा ग्रहण गरेको छु २००	साँचो लिई २२
समुत्तजित ६३, १५२, १६१	साँढे बाल्लशय भिक्षुहरू छन् ६३,
समुद्रको तीरमा २३१	६४
समुद्रको लहरले २१८	साँढे बाल्लशय भिक्षुहरूका लागि
समुद्रपारको व्यापारमा २१७	८८
समुद्रपार पनि जान्थे २१७	साँढे बाल्लशय भिक्षुहरूका साथ
सम्मोदन गरे ५०, ५८, ६४, ७६,	८७
८१, ६२, ११२, ११६,	सातजना भिक्षु २२१, हक २२०,
१२५, १६६, २०१, २१४	हकमध्ये २२२, हकले
सम्मोदनीय कुशलबार्ता १८२	२२१
स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छन् २०५	सात बोध्यङ्गहरू ८२
स्वयं जानेर २०८, २०६	साथी ११, हुनु १५
स्वयं जान्यो २०५, २०६	स्यानो शील ११३

आरथी १०५

स्यालको आवाज १५०, १५१

स्याल जस्तै कराउँछ १५०

स्याल जस्तै करायो १५१

स्याल जस्तै पाषिकपुत्र १४६

स्यालको आवाज १५०

स्याललाई १४७

स्यालले १४६

सालुक वान ६५

सावित्री भन्ने गायत्री मन्त्र पढ्छन्

६६

सिद्धान्तका व्याख्यान गर्छन् ५६

सिद्धान्तहरूलाई ५६

सिंह १४६, १४७, जस्तै ठान्ने

१४६, ले १४७, १४८,

को उपस्थान गर्न आत्थो

१४८, को आवाज १४७,

१५०, १५१, को पनि

आरवटा खुट्टा १४८, कोहो

र १४८, भनी ठान्दछ

१५०, नाद गरी १४६,

नाद गरी गोचरको लागि

गयो १४७, नाद गर्छन्

४६, नाद गर्नेछु १४६,

१४७, नाद गर्छु भनी

१४७, नाद त गर्छन् ४५,

नाद पनि गर्छन् ४६, नाद

गयो १४७

सु-प्राख्यात छ १६०, १६१, १६२

सु-प्राख्यात धर्मविनय १३

सुखदुःखको उपदेश गर्नुहोस् १२०

सुखदुःखको कुरा भन्नुहोस् १२०

सुखदुःख भनेको छ १२०

सुखदुःख भनेको छैन त ? १२०

सुखदुःख भन्नेबाट उ मुक्त हुन्छ

२३६

सुखदुःखलाई जान्दछु १२०

सुखदुःख स्वयंकृत हो ११६

सुखदुःख स्वयंकृत पनि होइन १२०

सुखदुःख स्वयंकृत र परकृत हो त ?

११६

सुखलाई पनि त्यागी ४२, १७४

सुखविहार पनि हुनेछ १८६, १६०

सुखवेदनीय कल्याणकर्म २११

सुखवेदनीय सुख २०२

सुखानुभव गर्छ १७३

सुखानुभव गरी १७३

सुखी भएको वित्त १७३

सुगत ६१, को नाममा जीविका

गरी १५०, को नामले

जीविका गर्ने १४६

सुगति स्वर्गलोकमा २८, २९, २०५, उत्पन्न हुन्छ २०४	सूर्य हो ९६ सूक्ष्मसत्यसंज्ञा १७३, १७४, १७५, हो १७५
सुगाको बाई १६६	सूक्ष्मसत्यसंज्ञी मात्र हुन्छ १७४
सुगानं भई जन्मेको थिए १६६	सोज गोज २१८
सुगा योनीमा १६६	सौमनस्य १७४
सुचरितको विपाक छ २०६, २०८	संस्कारको कारणबाट ६
सुचरितको विपाक छैन २०६, २०९	संस्कार निवृद्ध हुन्छ १२०
सुचरितहरू ८२, ८४, पूरा गर्न सकिन्छ ८३, पूरा हुन्छ ८४, पूरा हुन्छन् ८८	संस्कार हुन्छ ६, १२० संस्कारहरू पनि उत्पन्न हुन्छन् १७६
सुसवणनाले २००	संग्रह गरेका थिएनन् २२६
सुतेको कुरा २०	संग्रह गर्नु ठीक छैन २२६
सुम्बरतर २१५, २१६	संघस्थविर २२१, ले ज्ञं २२१
सुन ५१, २०३	संचो नभएको कुरा २०
सुनेको छु २००	संदेशित १६१, १६२
सुनेर प्रसन्न पनि हुन्छन् ४६, ४७	संयोजन १३
सुनेकोलाई सुनेको मात्र हुनेछ २३४	संक्लेशिक धर्महरू १८९, १९०
सु-प्रतिबन्ध छन् १६०, १६१, १६२	संलग्न भई १४२
सुभाषितलाई सुभाषित भनी १८२, १८३	संहिताहरू ९२
सुमन हो ५३	संक्षिप्त धर्मोपदेश २३४, द्वारा २३४
सुरा ३२	संक्षेपमा धर्मोपदेश गर्नुहुन २२८
सुवर्णमय फल लक्ष्यो ८६	संक्षेपमा धर्मोपदेश गर्नुहोस् ६३
सुवर्णवर्णो १५७	संज्ञा १७०, १७७, अर्को हो १७८, उत्पन्न हुन्छ १७२, १७७, १७८, १७९, हक उत्पन्न
सुबिनीत इन्द्रिय २२४	

हुने छन् १७५, उत्पन्न	हल्लागुल्ला नगर्नुहोस् १६६
भएपछि १७७, चित्त	हात चाटेर खानु ३२
उत्पन्न १७०, निबद्ध हुन्छ	हात चाटेर खाने ३४
१७५, १७८, १७९, नै	हात पसारी ६०
पुरुषको आत्मा हो १७८,	हात्तीवनमित्र जान्छ १६०
पुरुषको आत्मा हो १७९,	हात्तीबिबद्या जान्ने १५६
पुरुषको आत्मा होइनन्	हानीकारक हो १०७
१७८, भएपछि नै ज्ञान	हानी गर्छ १०७
उत्पन्न हुन्छ १७८, मय	हानी पनि गर्छ १०७
अरूप १८६, मयी अरूपी	हिडेर जानुभएको होला ६८
हो १७९, मयी अरूपीलाई	हित पनि १०७
१७९, मयी अरूपी आत्मा	हितानुकम्पी भई बस्छ ४०
हो १७९, मा १७५, लाई	हितंषी साथी २२०, हुँ २२३
मित्र राख्छन् १७१, लाई	हुनसक्छ भन्ने ६६
मित्र ल्याउँछन् १७१,	हेतु सहित १७२
लाई मनन नगरी १७४,	हेला गर्छन् २८
हरू निबद्ध हुन्छन् १७६,	होबो आसन लिई १६६
हरू निबद्ध हुनेछन् १७५,	होचो छ १८८, १९२
हो १७९	होचो छै १८६
संज्ञो हुन्छ १७०, १७१	होहस्ता गर्दै १६६
	होहस्ता गरी १२७

इ

हतार हतार गरी ८६, २२४
हतारो हतारो गरी २३३
हरितिकि खाएको कुरा २०

क्ष

क्षत्रीनी हो कि १८५
क्षत्रीहरूद्वारा १५६

कानीहरू बेल्दछु १६०
क्षेमा मागेका लिए १२८

झ

ज्ञानि परिवारहरूलाई त्यागी ४०

ज्ञातिसमागममा ६२

ज्ञातिसमागम बेखेर १०३

ज्ञान १७८, २२४, उत्पन्न हुन्छ

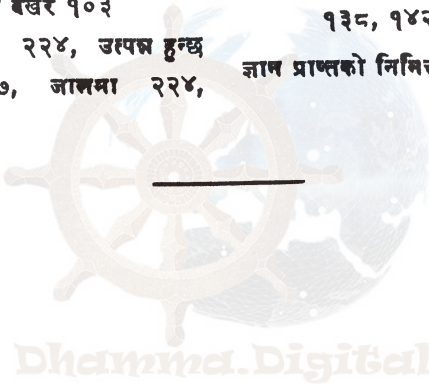
१७७, ज्ञानमा २२४,

दर्शन ४२, दर्शनको
निमित्त ११४, प्राप्तिको
निमित्त ६६, पहिले उत्पन्न
हुन्छ १७७

ज्ञानवादी छु १३५, १३७, १३८,
१४२, १४४

ज्ञानवादीले ज्ञानवादीसँग १३७,
१३८, १४२

ज्ञान प्राप्तिको निमित्त ६५

गाथा-सूची

अग्निहोतमुखा यञ्जा ६०, ६५	१४६, १५०, १५१
अञ्जं अनुचङ्कमनं अत्तानं १५०	गच्छामि कासिनं पुरं ७४
अथ रूपा अरूपा च २२६	जिता मे पापका धम्मा ७५
आदिच्चो तपत्तं मुखं ६६	तथेव सो सिङ्गालकं अनग्निं १४६,
आदिच्चो नप्पकासति २३५	१५०, १५१
अन्धभूतस्मि लोकास्मि ७४	तमो तस्य न विचजति २३६
अमञ्जि कोत्थु मिगरानहमस्मि	तिम्बरसकवण्णाभो ११७
१४६, १५१	तेजो वायो न गाधति २३५
अहं सत्था अनुत्तरो ७४	ते हित्वा मानुसं देहं ७१
अहञ्छं अमत्तबुद्धिं ७४	दिग्बभोगं उपचक्षु ७१
अरहं अरहा लोके ७४	धम्मचक्कं पवत्तेतुं ७४
उपको पत्तगण्डो च ७१	नखत्तानं मुखं चन्धो ६६
एकोमिह सम्मासम्बुद्धो ७४	न तस्य चन्दिमा भालि २३६
कटसीसु खित्तानि च कोणवाणि	नत्थि मे पटिपुगलो ७४
१५१	नदीनं सागरं बुद्धो ६५
के च छवे सिङ्गाले के पन सीहनावे	न मे आचरियो अत्थि ७४

न तस्य सुवका जोतन्ति २३५	सङ्को वे यजतं मुखं ६६
पुवकुत्ताति च ते तयो ७१	सदेवकस्मि लोकास्मि ७४
पुञ्जं आकङ्क्षमानानं ६६	सदिसो मे न विज्जति ७४
बाहुरग्गि च सिद्धियो ७१	संबञ्जहो तण्हक्खयो विमुत्तो ७४
मद्दियो खण्डवेवो च ७१	सम्भाभिभू सम्बविडूहमस्मि ७४
भुरवान् भेके खलमूसिकायो १५१	सम्बेसु धस्मेसु धनूपलित्तो ७४
मादिसा वे जिना होन्ति ७५	सयं अभिञ्जाय कमुद्दिसेट्ठयं ७४
मुनि मोनेन ब्राह्मणो २३६	सहस्समपि चे गाथा २२७
पत्थ आपो च पठवी २३५	सावित्ति छन्दसो मुखं ६०, ६५
पदा च अत्तनावेदि २३६	सीतिभूतोस्मि निम्बुतो ७४
याव अत्तानं न पस्सति १५०	सीहो ति अत्तानं समेक्खियान १४६
ये पत्ता आसवक्खयं ७५	सुखदुक्ख पमुच्चति २३६
राजा मुखं मनुस्सानं ६५	हिरो निसेधो पुरिसो १५६

**यहाँका लागि सङ्ग्रहणीय हाम्रा
त्रिपिटक-ग्रन्थ प्रकाशनहरू
(कुनै कुनै सीमित प्रति मात्र उपलब्ध छन्)**

दीघनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपालभाषा) (अप्राप्य)	१२५/-
दीघनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपाली) (बाक्लो गाता)	५००/-
मज्झिमनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपालभाषा)	५००/-
मज्झिमनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपाली) (अप्राप्य)	५००/-
संयुत्तनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपालभाषा)	५००/-
इतिवृत्तक (खुद्दकनिकाय)	(नेपालभाषा) (अप्राप्य)	६/-
धम्मपद (खुद्दकनिकाय)	(नेपालभाषा)	१००/-
मिलिन्द-प्रश्न (खुद्दकनिकाय)	(नेपालभाषा)
मिलिन्द-प्रश्न (खुद्दकनिकाय)	(नेपाली)
पुग्गलपञ्चत्ति (अभिधम्मपिटक)	(नेपालभाषा)	१००/-
जातक (६ खण्ड) (अर्थकथा)	(नेपालभाषा)	२०००/-
पटिसम्भिदामग्ग (खुद्दकनिकाय)	(नेपालभाषा)	६००/-
धम्मसङ्गणी (अभिधम्मपिटक)	(नेपालभाषा)	५५०/-
यमक (अभिधम्मपिटक)	(नेपालभाषा)	८००/-
महावग्ग (विनयपिटक)	(नेपालभाषा)	५५०/-
पालि शब्दकोश		
पालि नेपालभाषा शब्दकोश	(नेपालभाषा)	५००/-

हाम्रा अन्य त्रिपिटकीय ग्रन्थहरू प्रकाशनका क्रममा रहेका छन् ।